

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**ŞEYH MÜFİD'İN EVÂ'İLÜ'L-MAKÂLÂT FÎ'L-MEZÂHİBİ
VE'L-MUHTÂRÂT ADLI ESERİNİN MEZHEPLER
TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Mehmet Zeki ÖZDEN
İğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ŞEYH MÜFİD'İN EVÂ'İLÜ'L-MAKÂLÂT Fİ'L-MEZÂHİBİ VE'L-
MUHTÂRÂT ADLI ESERİNİN MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Hazırlayan
Mehmet Zeki ÖZDEN

Danışman
Doç Dr. Şahin AHMETOĞLU

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

İğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “ŞEYH MÜFİD’İN EVÂ’İLÜ’L-MAKÂLÂT Fİ’L-MEZÂHİBİ VE’L-MUHTÂRÂT ADLI ESERİNİN MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece İğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ...yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Mehmet Zeki ÖZDEN
07/08/2019

KABUL VE ONAY

MEHMET Zeki ÖZDEN tarafından hazırlanan “**ŞEYH MÜFİD’İN EVÂ’İLÜ’L-MAKÂLÂT Fİ’L-MEZÂHİBİ VE’L-MUHTÂRÂT ADLI ESERİNİN MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**” adlı çalışma, **07/08/2019** Tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK (Başkan)

(İmza)

Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU Danışman

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyid GECİT Üye

ÖZET

İmâmiyye Şîası'nın önde gelen fıkıh, hadis ve kelâm âlimi olan Şeyh Müfid (Ö. 413/1022) Şîî kelâmın oluşmasında önemli rolü olan ve Şîî coğrafyasında kaydadeğer bir öneme sahip belli başlı sayıdaki bilginlerdendir. Şeyh Müfid çok yönlü bir alim olup değişik alanlarda muhtelif eserler veren kendi döneminde Şîâ'nın tanınmış en meşhur kelimcilerdendir. Bu yüzden biz de bu çok yönlü kelâm âliminin *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* adlı eserini mezhepler tarihi açısından değerlendirme ihtiyacı duyduk. İlk önce Şeyh Müfid'in hayatı, ilmi kişiliği, eserleri, hocaları ve öğrencileri hakkında kısa bilgi verdikten sonra Şeyh Müfid'in *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eseri esas alınarak onun mezhepler hakkındaki görüşlerine yer vermeye çalıştık. Bununla birlikte araştırmamızı yaparken Şeyh Müfid'in mezhepleri tasnifini ve mezheplere yaklaşımı genel olarak ele aldık. Şeyh Müfid'in *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eserinin içeriğine değinerek hangi konulardan bahsettiğini, firkalara yaklaşımını, özellikle İmamiyye ile Mü'tezile'nin itikatta ittifak ettikleri ve mühalif olduklarını konuların neler olduğunu tek tek değindik.

Anahtar kelimeler: Müfid, Şîâ, Kelâm, İmamiyye, Mü'tezile.

ABSTRACT

Sheikh Müfid (d. 413/1022), the prominent poem, fiqh and hadith scholar of the Imamiyya Shi'i, is one of a number of scholars of special importance in the Shi'i world, who has an important role in the formation of Shi'i. Sheikh Müfid is a versatile scholar and he is one of the most well known theologians of his time. Therefore, we also need to evaluate this versatile Kalam scholar's work *Müfid's Evâ'ilü'l-makâlât fi'l-mezâhibi ve'l-muhtârât* in terms of the history of sects. At first, after giving brief information about Sheikh Müfid's life, his scientific personality, his works, teachers and students, we tried to give his opinions about sects by taking Sheikh Müfid's *Evâ'ilü'l-makâlât fi'l-mezâhibi ve'l-muhtârât* work. However, in our study, we have discussed generally the Sheikh Müfid's classification of sects and his approach to the sects. By evaluating the content of Sheikh Müfid's *Evâ'ilü'l-makâlât fi'l-mezâhib'l-muhtârât*, we have studied which topics it mentioned, his approach to the sects, and also we have evaluated one by one, especiallay in terms of Imamiyya and Mü'tezile, which topics they agree on and which topics they oppose to each other.

Key words: Müfid, Shi, Kalam, Imamiyya, Mü'tezile.

ÖNSÖZ

Hicri IV. ve V. asırlarda, İslâm dünyası siyasi açıdan parçalanmış çeşitli yerel hanedanlıklara ayrıldığı ve mezhepler arası çatışmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Aynı zamanda kültürel açıdan İslâm kültür ve medeniyetinin oluşum safhasını tamamlamış ve doruk noktasına ulaştığı bir devir olmuştur.

İşte böyle bir döneme şahitlik eden Şeyh Müfid, kendi devrindeki Şî İmamiyye'nin kelâm konusunda lideri kabul edilmiş İmamiyye'nin yılmaz bir savunucusu olmuştur. Bunu neticesinde Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makalat fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eserini Şîâ ile Mü'tezile'nin görüş farklılıklarını, İmâmiyye ile Mü'tezile'nin ittifak ettikleri konular ile Usûl'de ihtilaf ettikleri husûsları anlatmak için yazdığını ifade etmiş ve bunu şöyle açıklamaktadır: “Ben bu eserde Allah'ın Tevfik'i ve inayetiyle bu kitapta ispat edilmesi gerekeni ispat ettim. O da şudur Şîâ ve Mü'tezile arasındaki farkı, Şîâ'nın adıl görüşü ile Mü'tezile'den adıl görüşü arasındaki görüş farkı ve Mü'tezile ile İmâmiyye fırkalarının aralarında ittifak ettikleri ile usûlde ihtilaf ettiklerini zikrettim” şeklinde asıl amacını belirtmektedir. Daha sonra Şeyh Müfid, İmâmiyye fırkasının temel görüşlerini ortaya koymaya çalışır ve İmâmiyye mezhebinden Ben-i Nevbaht ailesinin görüşü ve onlara muvafık olan ile zıt olan görüşleri ve bu mezhebe Ehl-i İ'tizal ve diğer Ashabü'l-Kelam'dan gelen eleştirileri zikredeceğini söyler. Bu nedenle biz de Şî kelâmın önde gelen âlimi olan Şeyh Müfid'i çalışmayı uygun gördük.

Çalışmamız Giriş, İki Bölüm ve Sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın metodu, araştırmanın muhtevası ve önemi, araştırmanın amacı, araştırmanın yöntemi ve araştırmanın kaynakları hakkında bilgiler verdik. Birinci bölümde ise, Şeyh Müfid'in hayatı, yaşadığı dönem, hocaları, eserleri ve öğrencileri hakkında bilgilere değindik. İkinci bölümde ise tez çalışmamızın ana omurgasını oluşturan bölüm yer alıyor. Bu bölümde Şeyh Müfid'in *Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* adlı eserimizin mezhepler tarihi açısından değerlenirmesini yapmaya çalıştık.

Şeyh Müfid bu eserinde, Mü'tezile ile Şia arasındaki görüş farklılıklarına dair düşüncelerini anlatacağını, daha sonra da İmâmiyye Şiası ile Mü'tezile'nin de dahil olmak üzere diğer mezheplerin inanç konularına ilişkin fikirlerini mukayeseli bir şekilde derleyeceğini, böylece İmâmiyye için güvenilir bir temel eser meydana getireceğini söyler. Dört bölümden meydana gelen eserin ilk bölümünde "teşeyyu" ile "i'tizal" kelimelerinin anlamları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, İmâmiyye fırkası ile diğer Şîî fırkalar arasındaki farklılıklara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, İmâmiyye fırkasının temel görüşleri ortaya konulmuş; dördüncü bölüm ise Müfid, kendi kelâmî anlayışını izah etmiş ve bunların on iki imâmdan nakledilen ilkelere uygun olduğunu açıklamıştır.

Sonuç kısmında ise, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılarak ortaya çıkan bulgular ifade edilmiştir.

Son olarak çalışmalarım süresince bana göstermiş olduğu hoşgörü ve yardımlarından dolayı danışmanın olan değerli hocam Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU'na ve tez çalışmam boyunca eserin arapça metninde bana her türlü yardımını esirgemeyen değerli dostum ve kardeşim Maruf TUNÇ'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca Doç. Dr. Abdulcabbar KAVAK hocamıza ile Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyid GECİT hocama tez savunmasında önemli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Mehmet Zeki ÖZDEN
Iğdır 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı.....	1
3. Araştırmanın Yöntemi	1
4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	2
1. BÖLÜM	3
1.1. Şeyh Müfid'in Hayatı, Eserleri, Hocaları Ve Öğrencileri.....	3
1.1.1. Şeyh Müfid'in Hayatı.....	3
1.2. Hocaları.....	6
1.2.1. Şeyh Sadûk.....	6
1.2.2. Ebü'l-Kâsım Cafer İbn Kuleveyh	7
1.2.3. İbn Cüneyd el-İskâfi.....	8
1.2.4. Ebü'l-Ceyş el-Belhî.....	8
1.2.5. Ebû Abdullah el-Basrî.....	8
1.2.6. en-Nâşî el-Asgar	9
1.2.7. Ebü'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî.....	9
1.2.8. Muhammed b. İmran el-Merzübânî	9
1.2.9. Ebû Bekir İbnü'l-Ciâbî.....	10
1.2.10. Ebû Amr İbnü's-Semmâk	10
1.3. Öğrencileri	11
1.3.1. Şerif er-Radî.....	11
1.3.2. Şerif el-Murtaza	11
1.3.3. Ebû Cafer et-Tûsî.....	12
1.3.4. Ahmed en-Necâşî.....	13
1.3.5. Ebü'l-Feth Muhammed el-Kerâcekî	13
1.3.6. Sellar ed-Deylemî	14
1.4. Eserleri	15
1.5. Vefatı.....	18

2. BÖLÜM	20
2.1. ŞEYH MÜFİD'İN <i>EVÂİLÜ'L-MAKALAT FÎ'L-MEZÂHİBİ VE'L-MUHTÂRÂT ADLI ESERİ</i>	20
2.1.2. İmâmiyye ile Diğer Fırkalar Arasındaki Görüş Farklılıkları	22
2.1.2.1. İmâmiyye ile Diğer Şia Fırkaları Arasındaki Görüş Farklılıkları	23
2.1.2.2. İmam Konusunda İmamiyye ile Mü'tezile Arasındaki Fark.....	23
2.1.2.3. Mütakadiminin Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri.....	25
2.1.2.4. Hz. Ali'ye Karşı Savaşanlar.....	26
2.1.2.5. İmâmet'i ve İmam'a Farz Olan İtâati İnkâr Etmek.....	27
2.1.2.6. Aklın Duyudan Ayrılması ve Teklifin Ancak Resullerde Olacağı Görüşü.....	27
2.1.2.7. Resûl ve Nebi Arasındaki Fark	28
2.1.2.8. Peygamber'in Babası, Annesi ve Amcası Ebu Talip Konusu.....	28
2.1.2.9. Ricat, (Dönüş) Bedâ (Gizliliğin Açığa Çıkması) ve Kur'an Telifi	29
2.1.2.10. Va'id Hakkındaki Görüşü	29
2.1.2.11. Şefâât Hakkındaki Görüşü	30
2.1.2.12. İsimlendirme ve Hüküm.....	31
2.1.2.13. İslam ve İman Konusu	32
2.1.2.14. Tevbe'nin Kabulü	33
2.1.2.15. Ehl-i Bid'at'ın Hak Ettiği İsim ve Hükümleri.....	33
2.1.2.16. Nebilerin ve Meleklerin Birbirlerine Üstünlüğü	33
2.2. İmâmiyye Mezhebinin Akaid/Usûl İle İlgili Temel Görüşleri.....	34
2.2.1. Tevhid Hakkındaki Görüşleri.....	35
2.2.1.1. Allah'ın Sıfatları Hakkında Görüşler.....	36
2.2.1.2. Allah'ın Semî, Basîr Ve Mudrik Sıfatları	37
2.2.1.3. Allah'ın Eşya'nın Var Olmadan Önce Onun Bilmesi	38
2.2.1.4. Ebu Hişam Cubbai'nin Görüşünde Tek Kalması.....	38
2.2.1.5. Allah'ın Adalet ve Adaletsizliğe Kadir Olması ile Olmuş ve Olmayan Şey ile İlgili İlmi Sıfatları.	39
2.2.1.6. Ru'yetullah Konusu	39
2.2.1.7. Adl ve Hâlk (Yaratma) Sıfatları.....	40
2.2.1.8. İnsana "Hâlık" İsmi Bağdaştırmanın Çirkinliği.....	41
2.2.1.9. Lütuf ve Aslah Anlayışı	41
2.2.1.10. İlk Yaratmanın Cennete Olması.....	42

2.2.1.11.Mârifet Hakkında	42
2.2.1.12. Allah'ın Günah ve Çirkin Davranışa Ceza Vermesi	43
2.3. Nübüvvet, İmamet ve Melekler Hakkındaki Görüşleri.....	43
2.3.1. Peygamberlerin İsmet Sıfatı.....	43
2.3.2. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) İsmet Konusu	43
2.3.3. Nübüvvet Bir Lütuf mu yoksa Kazanılan Bir Hak mı?.....	44
2.3. 4. İmamet Bir Lütuf mu yoksa Kazanılan Bir Hak mı?	44
2.3. 5. İmamların İsmet Meselesi	44
2.3.6. İmamların Tayin Ettikleri Kişinin İsmeti Hakkındaki Görüşler	45
2.3.7. İmamlarda Hüküm Yetkisi.....	45
2.3.8. İmamlar'ın Tüm Sanaat ve Diğer Dilleri Bilmeleri	46
2.3.9. İmamların Gizliliği, Kâinatı ve Gaybı Bilmesi Onlara Sıfat Kılınması	46
2.3.10. İmamlar'da İlham ve Mucize	47
2.3.11. Sefirlerden ve Bâb'lardan Mucizenin Zuhur Etmesi.....	48
2.3.12. Peygamberler Ve İmamların Sadık Rüyaları	48
2.3.13. Nebiler ve İmamlar Arasında Fazilet Meselesi.....	48
2.3.14. Nebi ve Resullerin Vefat Ettikten Sonraki Halleri ve Acı Çekmeleri.....	49
2.3.15. Meleklerin Mükellef Olmaları	50
2.3.16. İmamlar Melekleri Görmeden de Kelam(Sözü) İşitmeleri	50
2.3.17. İmamlar ve Melekler Arasında Üstünlük Görüşü	50
2.4.Amel, Ölüm ve Ahiretle İlgili Görüşler	51
2.4.1. Ölülerin, Ölüm Esnasında Peygamber ve Hz. Ali'yi Görmek	51
2.4.2. Ölüm (Sekarat) Esnasında Melekleri Görmek	52
2.4.3. İmamlara Tâbii Kişilerin Vefatından Sonra ki Durumları	52
2.4.4. Kabirde İki Melek İnmesi ve İtikâd Suali	53
2.4.5. Kabir Ehlinin Nimet ve Azap Görmesinin Nasıl Olacağı ve İnsanların Hangi Sürette Olacakları	53
2.4.6. Ric'at Görüşü.....	54
2.4.7. Hesab, Sırat ve Mizan Konusu.....	54
2.4.8. Şefaatta İlgili Görüşler.....	55
2.4.9. Beda ve el-Meşiyye (Allah'ın Dilemesi) Meselesi	55
2.4.10. Kur'an-ı Kerim'in Telifi ve Kur'an'da Fazlalık ile Noksanlık	56
2.4.11. el-Vaîd Konusu	57

2.4.13. Kâfirlerden, Allah'ı Tanıyan ya da İtaat Eden Var mıdır?.....	58
2.4.14. el-Muvâfât Konusu	58
2.4.15.Ehl-i Ahiret Me'mûr mu yoksa Me'mûr Değil mi?	58
2.4.16. Ehl-i Ahiret Mükellef mi Mükellef değil mi?	59
2.4.17. Ehl-i Ahiret Fiillerini Kendi mi Seçer yoksa Zorunlu mu?.....	59
2.4.18. Ehl-i Ahiret Fiillerinde Çirkin/Kötü Davranışta Bulunur mu?	59
2.5. Günahlar ve Tevbe Konusundaki Görüşler.....	60
2.5.1. Küçük Günahlar	60
2.5.2. Umûm ve Husûs Meselesi.....	60
2.5.3. İsimlendirme ve Hükümü.....	61
2.5.4. Tevbe Konusu	61
2.5.5. Tevbenin Hakikati.....	61
2.5.6. Günahlardan Tevbe Etmek ve Aynı Davranışta Bulunma	62
2.5.7. İnsanlara Yapılan Haksızlıktan Tevbe Etmek.....	62
2.5.8. Müminleri Öldürme ve Daha Sonra Tövbe Etme Görüşü.....	63
2.6. Haber, Gayıb Haberle İlgili Konular.....	63
2.6.1. Gayıb Bilgisi, Bu Bilgi Kesbi mi yoksa Zorunlu mu?	63
2.6.2. Haberlerin/Hadis Sıhhat Bilgisi ve Bu Bilgi Zorunlu Bilgimi mi yoksa Kesbi mi? .	64
2.6.3. Haber/Hadisde Tevâtür Mütevâtir Haddi.....	64
2.6.4. Duyu Organları ile İdrâk Bilgi Allah Fiili ile mi yoksa İnsan Fiili ile mi Bilinir? ...	64
2.7. “Dâr”/Ülke Hükümü	65
2.8.Kelam'da Latif ve Zarif Olan Şeyler	65
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	70

KISALTMALAR

AÜİFD.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
D.	Doğum, doğumu
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İSAM.	İslami Araştırmalar Merkezi
İSAR.	İslami Araştırma ve Eğitim Vakfı
İA.	İslami Araştırmalar
Ktp.	Kütüphane, kütüphanesi
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı
M.	Miladi
Nr.	Numara
Nşr.	Neşreden
Ö.	Ölümü, ölüm tarihi
S.	Sayfa
S.a.v.	Sallallahu Aleyhi Vesellem
Sy.	Sayı
Tahk.	Tahkik
TDVY.	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Trc.	Tercüme
Tsz.	Tarihsiz
Vb.	Ve benzeri
Vs.	Vesaire
Y.	Yıl
YL.	Yüksek Lisans

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamızın konusunu Şeyh Müfid'in *Evâ'ilü'l-Makâlât fi'L-mezâhibi ve'l-muhtârât* eseri oluşturmaktadır. Bu itibarla çalışmamızın ana eksenini, Şeyh Müfid'in (ö.413/1032) bu eseri çerçevesinde Şia ve İ'tizal kavramlarının temellendirmesi, mezheplere bakışı, İmâmiyye ile Mü'tezile'nin karşılaştırması, İmâmiyye'nin görüşleri ve Şeyh Müfid'in kendi kelami düşüncelerini açıklamaya çalıştık. Bununla birlikte Şeyh Müfid hakkında bilgilendirme amaçlı olarak müellifin hayatı, yaşadığı dönem, ders aldığı hocaları, yetiştirdiği öğrencileri hakkında kısa bilgiler vererek, eserleri hakkında bilgi verdik.

Klasik döneme ait önemli bir eserin çalışılması ve eserin müellifinin Şî mezhebinin temel taşlarından biri olması konumuz açısından oldukça önemlidir. Ayrıca İmâmiyye Şîası'nın fıkıh, hadis ve kelâm, âlimi olan Şeyh Müfid'in Mezheplerle ilgili eser yazmış olması çalışmamızı daha da önemli kılmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı

Tezin amacı, klasik dönem Şî müelliflerinden Şeyh Müfid'in mezheplere yaklaşımı, mezhepleri karşılaştırması, İmâmiyye'nin itikadi görüşleri ile kendi kelami fikirlerini *Evâ'ilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eserini incelemek suretiyle ortaya koymaktır. İslam dünyası ve özellikle Şia için önemli bir âlim olan Şeyh Müfid'in gerek yaşadığı dönem, gerekse birçok ilme vakıf olmasından dolayı Şia ve diğer mezheplerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, öncelikli olarak Şeyh Müfid'in *Evâ'ilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eseri esas alınarak onun mezhepler hakkındaki görüşlerine yer vermeye dayanmaktadır. Bununla birlikte araştırmamızı yaparken Şeyh Müfid'in mezhepleri

tasnifini ve mezheplere bakışını genel olarak ele aldık. Tezimizin birinci bölümünde Şeyh Müfid'in hayatı, eserleri, hocaları ve öğrencileri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra araştırmamızın ikinci bölümünde Şeyh Müfid'in *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eserinin içeriğine değinerek hangi konulardan bahsettiğini, fırkalara yaklaşımını, özellikle İmamiyye ile Mü'tezile'nin itikatta ittifak ettikleri ve mühalif olduklarını konuların neler olduğunu tek tek değindik.

4. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Araştırmamızda faydalandığımız kaynakların önemli kısmını, Mehdi Muhakkik'in editörlüğünü yaptığı, Tahran'da 1382/2003 yılında neşredilen *Evâ'ilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât'tan* faydalandık. Bununla birlikte Şeyh Müfid üzerine çalışma yapan ve bir kitap yazan Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut'un *Şia'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, İbn Nedim'in *el-Fihristi*, Şehristanî'nin *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinde, Abdulkahir el-Bağdâdî'nin *el-Fark Beyn'el-Fırâk*, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin *İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'l İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn)*, *el-İbane* ile *el-Luma* eserlerinde, Kadı Abdulcabbar'ın *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse* eserinde, Doç. Dr. Şahin Ahmetoğlu'nun *Şiî İmâmiyye'nin Mezhepler Tarihi Yazıcılığı* adlı eserinde, Sönmez Kutlu'nun *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* ile *Mezhepler Tarihine Giriş* eserlerinde, Habip Kartoğlu'nun "Evâ'ilü'l-Makâlât Adlı Eseri Bağlamında Şeyh Müfid'in İmamet Anlayışı" adlı makaleyle birlikte birçok çalışmadan istifade ettik. Ayrıca Şeyh Müfid'in hayatı, ders aldığı hocaları, öğrencileri ve eserleri ile ilgili birçok bilgiyi İSAM kütüphanesi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, faydalandığımız kaynaklar arasındadır.

1. BÖLÜM

1.1. Şeyh Müfid'in Hayatı, Eserleri, Hocaları Ve Öğrencileri

1.1.1. Şeyh Müfid'in Hayatı

İmâmiyye Şîası'nın önde gelen fıkıh, hadis ve kelâm, âlimi olan Şey Müfid'in asıl ismi Muhammed b. Muhamed b. Nu'mân el-Hârisî el-'Ukberî el-Bağdâdî'dir. Künyesi ise Ebû Abdullah'tır.¹ Çağdaşı İbnü'n-Nedîm ve talebesi Ebû Ca'fer et-Tûsî'ye göre 338/949-50 yılında Bağdat'ın kuzeydoğusundaki Ukberâ'da doğmuştur. Güney Arapları'ndan Benî Hâris b. Kâ'b kabilesine mensup olan babası İmâmiyye'nin Vâsıt'taki muallimlerinden olduğu için İbnü'l-muallim diye anılmışsa da daha çok Şeyh Müfid olarak tanılmıştır. İlk tahsilini babasından alan Müfid on yaşlarında iken Bağdat'a yolculuk etti. Burada Mansûr Camii'nde verilen hadis derslerine katıldı. Ahmed b. Velîd el-Kummî, İbnü'l-Cüneyd, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kummî ve Şeyh Sadûk diye meşhur olan İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin de içlerinde bulunduğu Kum hadis ekolünde tahsilini sürdürdü. Fıkıh, Ca'fer b. Muhammed b. Kuleveyh el-Kummî'den talim etti. Kelâm konusunda asıl hocası, İmâmiyye kaynaklarında Ebû Sehl en-Nevbahtî'nin öğrencisi olduğu aktarılan Ebü'l-Ceyş Muzaffer b. Muhammed el-Belhî el-Verrâk'tır. Aynı zamanda Ebû Abdullah el-Basrî ve Rummânî'den Basra Mü'tezile ekolünün fikirlerini de öğrendi.

Şeyh Müfid, kendi zamanındaki İmâmîler'in kelâm alanında reisi ve ekolün sözcüsü olarak kabul edildi. Ebû Hayyân et-Tevhîdî gibi çağdaşı olan yazarlar da bu görüşü kabul ederek onu İmâmiyye'nin reisi ve sözcüsü diye tanıtır. "Şeyh Müfid, Hicri beşinci asırda Şia'nın başına geçerek usulcu okulu kurdu²." Şîi Kum ekolünün 4/10. asrın ikinci yarısındaki en yetkili sözcüsü İbn Babaveyh'ten sonra rivayet ağırlıklı çalışmalar etkisini kaybedince Şeyh Müfid (413/1022) liderliğindeki Kelâmcı Bağdad ekolü devreye girmiştir.³ Bağdat'ta düzenlenen ilmî münakaşalara katıldı, mezhebini yaymak için Kerh'in Derbüriyâh'taki camisinde ve kendi evinde toplantılar düzenledi. Talebe yetiştirme konusunda çaba sarfetti. Aralarında bizzat kendisinden ders alan Şerîf

¹ Halil İbrahim Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, İstanbul 2013, s.55.

² Ahmet el-Katip, *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık Sünnilik Şiilik İslam Birliği*, Çeviri; Muharrem Tan, Mana Yayınları, İstanbul 2013, s, 214.

³ Cemil Hakyemez, *Gaybet İnancı ve Şiilik'teki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s, 13.

el-Murtazâ ve onun talebeleri Şerîf er-Radî, Ebû Ca'fer et-Tûsî, Ahmed b. Ali en-Necâşî'nin de bulunduğu çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Farklı mezheplere mensup âlimlerden ders alması kendisine geniş bir bakış açısı kazandırmıştır. Bağdat Mü'tezilesi ile geleneksel İmâmî düşüncenin sentezi neticesinde oluşturduğu kelam metodu sayesinde Şeyh Müfid, bir taraftan Şîî-Usûlî düşüncesinin oluşmasına zemin hazırlarken diğer taraftan da hadis merkezli geleneksel Kum ekolünün zayıflamasının yolunu açmıştır. Başlatmış olduğu usûlî düşünce kendisinden öncekilere göre akla daha fazla önem atfeden öğrencisi Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyin eş-Şerif el-Murtazâ (ö.436/1044) ile birlikte daha ileri bir noktaya taşınmıştır.

“Şîî asrı” olarak adlandırılabilir bir zamanda yaşayan Şeyh Müfid, Büveyhî hanedanlığı sayesinde hem fikirlerini daha serbestçe anlatabilmiş hem de Şîî-İmâmîler'in liderliğini üstlenmiştir. Talebe yetiştirmenin yanı sıra kitap yazımına da ayrı bir önem veren Şeyh Müfid, mezhebî inancını izah etmek veya savunmak amacıyla farklı hacimlerde iki yüz kadar kitap yazmıştır. Kitaplarını bu açıdan değerlendirdiğimizde bir taraftan Mü'tezile, Eş'ariyye, Muhakkime gibi İslam fırkalarına karşı Şîî inançlarını savunurken diğer taraftan da İmâmîyye'nin Zeydiyye, Vâkıfiyye, İsmâîliyye ve Gulat gibi Şîî fırkalardan farklı olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Hatta Şîî-İmâmîyye'yi diğer İslâmî gruplardan ayıran imamet meselesini telif ettiği kitaplarının temel konusunu yapmıştır. İlk zamanlarda kaleme aldığı eserlerinde özellikle de imamların hayatlarına dair yazdığı *el-İrşâd*'ta ahbar merkezli bir anlayış sergileyen Şeyh Müfid, daha sonraki zamanlarda kaleme almış olduğu kitaplarında daha akılcı bir yaklaşım ortaya koymuştur. *Evâilü'l-Makâlât f'lî Mezâhibi ve'l-muhtarât* adlı eserinde de bu aklî tutumunu devam ettirmiş kendine ait kelamî görüşleri detaylı bir şekilde ele almıştır.⁴

Hakkında bilgi veren İbn Nedim ve Ebû Hayyan et-Tevhidî (ö. 414/1023) gibi çağdaşı olan yazarlar, Müfid'i İmâmîyye'nin reisi ve sözcüsü olarak tanıtmışlardır. Örneğin İbn Nedim Şeyh Müfid'i şöyle tanıtıyor: “Bizim asrımızda, Şia kelamcılarının reisliği kendisine dayanmıştı. Ashabının görüşleri üzerine kelam sanatında önde gelen biriydi. Kıvrak zekâlılıktan çok ileriye. Düşünce açısından tutarlıydı. Ben onu müşahade

⁴Habip Kartoğlu, “Evâilü'l-Makâlât Adlı Eseri Bağlamında Şeyh Müfid'in İmamet Anlayışı”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 31 (Haziran 2015) s. 45-47.

ettim ve kendinin muhteşem olduğunu gördüm”⁵ diyerek Müfid’in Şia nazarındaki ilmi mevkine işaret etmiştir. O, Bağdat’ta düzenlenen meşhur ilmi toplantı ve tartışmaların başta gelen simasıdır. Keskin zekâsı, güçlü hafızası, hazır cevap oluşu ve rakibini ikna ve ilzam kabiliyetiyle kendisinden çekinilen bir kimse olarak tanınmıştır. Müfid, kendi görüşlerini yaymak, Şia’ya yöneltilen eleştirileri cevaplandırmak üzere Kerh’de Derb-i Riyah’taki Barasa Camiinde ve yine bu mahalledeki evinde sık sık ilmî toplantılar ve tartışmalar düzenlemiştir. Bu ilmî toplantılara her kesimden insanlar katılmış ve yöneticiler ilgi göstermiştir.’’⁶

Şeyh Müfid’in yaşadığı hicri IV. ve V. asır, siyasi açıdan İslâm dünyasının parçalanıp çeşitli mahalli hanedanlıklara ayrıldığı ve -mezhepler arası çatışmalarda olduğu gibi- pek çok sosyal huzursuzluğun olduğu bir zaman olsa da, kültürel açıdan İslâm kültür ve medeniyetinin oluşum sürecini tamamlayarak doruk noktasına ulaştığı bir devir olarak kabul edilmiştir. Bu asır, kimilerince İslâm dünyasının altın çağı, kimilerince de İslâm rönesansının gerçekleştiği bir devir olarak görülmüştür. Nitekim İslâm coğrafyasının çeşitli hanedanlıklara bölünmesi, ilim ve kültür hayatının gelişmesine olumlu yönde tesir etmiş ve yeni fırsatlar sunmuştur. Birbirine rakip hanedanlıklar kurulması, yeni siyasî merkezlerin ortaya çıkmasına ve rakip hükümdarların ilim ve kültürü himaye etmede birbirleriyle yarışmasına sebep olmuş, âlim, şair ve filozoflar için geniş bir hareket sahası meydana getirmiştir. Hicri dördüncü ve beşinci asırlarda ilim adamlarını himaye eden hanedanların başında Büveyhîler, Gazneliler, Saffârîler, Hamdânîler, Fâtımîler ve Endülüs’teki Emevîleri saymak mümkündür.

Bu dönemde özellikle Büveyhîler, İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Büveyhî hanedanlığının adem-i merkezîyetçi bir yapıda kurulmuş olması, Bağdat’ın dışında başka kültür merkezlerinin ortaya çıkmasına imkan vermiştir. Rey, İsfahan, Şiraz ve Hemedan’daki Büveyhî emirleri ile onların vezirlerinin sarayan, ilim ve kültürün himaye edildiği, farklı ilim dallarında ün yapmış âlim ve ediplerin bir araya geldiği, seviyeli İlmî münazaraların yapıldığı merkezler haline

⁵ İbn Nedim, *el-Fihrist*, Tercüme editör, Doç. Dr. Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, 1. Baskı Şubat 2017 s. 484.

⁶ Bulut, *Şia’da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s. 59.

dönüşmüştür. Hanedanların, ilmî ve siyasî sebepler yanında, bir bakıma kendi reklamlarını yapmak böylece prestij ve itibar kazanmak için de ilim adamlarına önem vermeleri, manen ve maddeten onları desteklemeleri, kitap yazmaları için onları teşvik etmeleri fevkalade bir telifatın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁷

Şeyh Müfid ile aynı çağda yaşayan âlimlerden bazıları şunlardır: Şeyh Müfid gibi kelâmcı özelliği ağır basan Eş'arî kelamcısı Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Mütezile'nin büyük kelamcısı Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) yanı sıra Hanefî mezhebinin önemli fakihî el-Cessâs (ö. 370/981), büyük Şafî fakihî Ebû Hamid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), siyaset ve devlet idaresiyle alakalı olarak önemli çalışmalar yapmış olan el-Mâverdî (ö. 450/1058) İbn Nedîm (ö. 385/995) ve İbn Şazan el-Bağdâdî (ö. 425/1034) ve Abdülkahir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38).

1.2. Hocaları

Şeyh Müfid, Bağdat'ta yaşamış olması itibarıyla farklı kesimlere mensup pek çok hocadan ders alabilme imkânına sahip olmuştur. Onun hocaları arasında Kum ekolüne mensup gelenekçi Şîî âlimler önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte o, Usûlî geleneğin öncüleri kabul edilen Ebû'l-Ceyş el-Belhî ve İbnü'l-Cüneyd'e de öğrencilik yapmıştır. Diğer taraftan onun Sünnî ve Mu'tezilî âlimlerden ilim tahsil ettiği de bir realitedir. Müfid'in farklı kesimlere mensup hocalardan ders almış olması, meselelere daha geniş bir açıdan bakabilmesine ve sentezler yapabilmesine imkân tanımıştır. Eserlerine bakıldığında hocalarına reddiye yazmış olması da bu dönemdeki fikir hürriyetini ve İlmî özgürlüğü göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim hocalarından bazılarına karşı reddiyeler yazmış ve onların hatalı olduğunu açıkça ifade edebilmiştir.⁸

1.2.1. Şeyh Sadûk

Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî (ö. 381/991) İmâmiyye Şîası'nca kabul edilen dört hadis kitabından ikincisinin yazarı, hadis ve fıkıh âlimidir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte ikinci sefir

⁷Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.115-117.

⁸Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.79-80.

Muhammed b. Osman'ın vefatında sonra ve Hüseyin b. Rûh'un sefâretinin ilk devresinde 305/917-18 yılı civarında Kum'da doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Daha çok Şeyh Sadûk ve İmâdüddin unvanları ile bilinir. Babası, “es-Sadûku'l-evvel” diye tanınan ve zamanın önemli bilginlerinden biri sayılan Ebü'l-Hasan İbn Bâbeveyh'tir. İbn Bâbeveyh Rey'de vefat etti ve Abdülazîm el-Hasenî'nin kabrinin yakınında defnedildi. Daha sonra üzerine kubbeli bir türbe yapılan kabri günümüzde bir ziyaret yeridir.⁹

1.2.2. Ebü'l-Kâsım Cafer İbn Kuleveyh

Asıl adı Cafer b. Muhammed b. Kuleveyh el-Kummî (ö. 368/978), künyesi ise Ebü'l-Kâsım'dır. Bağdat'ta ikamet ettiği için de el-Bağdâdî diye meşhur olmuştur. Babası Muhammed b. Kuleveyh, küçük gaybet döneminin önemli fakihlerinden biridir. Abisi Ebû Hüseyin Ali b. Muhammed de İmâmiyye'nin önemli âlimlerindedir. Kendisi, Şeyh Sadûk'un babası Ebü'l-Hasan İbn Bâbeveyh'in öğrenciliğini yapmıştır. İbn Kuleveyh, kardeşiyle birlikte Küleynî'den hadis rivayet etmişlerdir. Ayrıca Muhammed b. Haşan b. Velîd, Ebü'l-Abbas Muhammed b. Cafer el-Kureyşî el-Bezzaz (233-316/847-928), Muhammed b. Abdullah el-Kummî gibi âlimlerden de hadis nakletmiştir. Nitekim İbn Kuleveyh, hadis nakilciliği konusunda otorite kabul edilmiştir. Önemli öğrencileri arasında Müfîd'in yanı sıra Harun b. Mûsâ el-Tel'akberi, Hüseyin b. Abdullah el-Gadâirî, Ahmed b. Abdun ve İbn 'Azûr gibi tanınmış şahsiyetler bulunmaktadır. İbn Kuleveyh, Mekâbir-i Kureyş'e İmâm Cevad'ın yanına defnedilmiştir. Şeyh Müfîd de vefat ettiğinde onun yanına defnedilmiştir. Kaynaklarda belirtildiğine göre İbn Kuleveyh'in pek çok eseri vardır. İbn Kuleveyh, Müfîd'in bizzat rivayette bulunduğu hadis şeyhlerinden biridir. Nitekim o, İbn Kuleveyh'in *Kâmilü'z-Ziyârât* adlı eserinden yararlanmış ve hocasından pek çok hadis rivayetinde bulunarak *Kitâbü'l-Mezâr* adlı eserini teli etmiştir. Ayrıca Müfîd, Küleynî'nin bütün rivayetlerini bu hocasının vasıtasıyla öğrencilerine aktarmıştır.¹⁰

⁹ Mustafa Öz, "İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk," DİA, yıl: 1999, XIX/345-346.

¹⁰ Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfîd*, s. 85-85.

1.2.3. İbn Cüneyd el-İskâfi

el-İskafî, Vâsıt ile Bağdat arasındaki İskâf'ta doğmuştur. Kâtib lakabıyla da bilinir. Hadis ilminin tahsil ettiği ilk hocalarından olan Humeyd b. Ziyâd'ın ölüm tarihi 310/922 yılı dikkate alınarak III. (IX.) yüzyılın sonlarında veya IV. (X.) yüzyılın başında dünyaya geldiği aktarılır. Humeyd b. Ziyâd'dan başka Abdülvâhid b. Abdullah el-Mevsilî, Ahmed b. Muhammed el-Âsımî, Muhammed b. Ali b. Ma'mer el-Kûfî gibi alimlerden hadis öğrendi. Fıkıh alanındaki hocaları bilinmemektedir. Küleynî ve Şeyh Sadûk'un çağdaşı olup dördüncü sefir Ali b. Muhammed'le tanışmış olan İbnü'l-Cüneyd Şeyh Müfid, Hüseyin b. Ubeydullah el-Gadâirî ve Ebû Abdullah İbn Abdûn'un hocasıdır.¹¹

1.2.4. Ebü'l-Ceyş el-Belhî

el-Muzaffer b. Muhammed b. Ahmed Ebü'l-Ceyş el-Belhî el-Horasânî el-Bağdâdî (ö.368/977-78) İmâmiyye'nin önde gelen kelâm ve hadis bilginlerindedir. Ebû Sehl en-Nevbahtî'nin talebesidir. Aynı zamanda Müfid'in ilk hocalarından olan Ebû Yasir'e de hocalık yapmıştır.¹²

1.2.5. Ebû Abdullah el-Basrî

el-Hüseyin b. Alib. İbrahim el-Basrî el-Kâğadî (ö.369/979-80), Mü'tezile'nin önde gelen kelâm bilginlerindedir ve önemli bir Hanefî hukukçusudur. Doğum tarihi hakkında 289/902, 293/905 ve 308/920 gibi çeşitli tarihler ileri dile getirilmiş. Cu'al lakabıyla meşhur olmuştur. O, yaşadığı zamanda Mü'tezile'nin Basra ekolünün temsilcisi sayılan Ebû Hâşim el-Cübbâî ve öğrencisi Ebû Ali ibn Hallâd el-Basrî'den faydalanmıştır. Ebû Abdullah el-Basrî'nin fikirleri talebesi Kadî Abdülcebbar'ın çeşitli teliflerinde yer alan iktibaslar halinde günümüze kadar gelmiştir. Kâdî Abdülcebbar, hocasını şükran ile anmasına rağmen bazen de hocasını eleştirmiştir. Ebû Abdullah el-

¹¹ Mazlum Uyar, "İbnü'l-Cüneyd", DİA, yıl: 2000, XXI/5-6.

¹² Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s. 88.

Basrî, bir Mutezile kelâmcısı olmakla birlikte Cübbâilerin görüşlerine zaman zaman karşı çıkmaktan da çekinmemiştir.¹³

1.2.6. en-Nâşî el-Asgar

Şeyh Müfid'in hocalarından biri de Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Vasıf el-Bağdâdî (271-366/884-976)'dir. Bu zat, şair, edip ve kelâmcıdır. Ebû Sehl en-Nevbahtî'nin öğrencilerindedir.¹⁴ O, 271/884 de Bağdat'ta dünyaya geldi. Küçükken kendisi (veya babası) bakır eşya imali ve süslemesiyle uğraştıklarından dolayı "Hallâ" (süslemeci) lakabıyla bilinir. Şîa'nın önde gelen kelâmcılarından İsmâil b. Ali en-Nevbahtî olmak üzere zamanın bilginlerinde fıkıh, hadis, edebiyat ve kelâm, derslerinin tahsilini yaptı. Müberred, Sa'leb, İbnü'l-Mu'tez gibi dilci, edip ve şairlerden rivayette bulundu. Ondan rivayet edenler arasında şair ve edip Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed el-Hâlî, mantıkçı ve mütercim İbn Zür'a, dilci İbn Fâris, dilci Ebü'l-Kâsım İbn Berhân Abdülvâhid b. Ali el-Ukberî ve Abdüsselâm b. Hasan el-Basrî gibi âlimler yer alır. Henüz tanımadığı ünlü şair İbnü'r-Rûmî'yi kirli elbiseler içinde babasının dükkânında gördüğü ve ölümünden sonra onun İbnü'r-Rûmî olduğunu öğrendiğinde kendisinden faydalanmadığı için çok üzüldüğünü söyler.¹⁵

1.2.7. Ebü'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî

"Şeyh Müfid'in Mü'tezile mezhebine mensup diğer bir hocası Ali b. İsâ er-Rummânî (296-384/908-994)'dir. Edebiyat, nahiv ve belagat sahalarında da söz sahibidir. Ayrıca kelâm, tefsir, fıkıh, nahiv ve lügat ilimlerinin hepsini cem ettiğinden dolayı kendisine "Câmî" denilmiştir.¹⁶"

1.2.8. Muhammed b. İmran el-Merzübânî

Ebü Ubeydullah Muhammed b. İmran b. Mûsâ b. Saîd el-Merzübânî (296/909-384/994) Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Burada Arap dili ve edebiyatı sahasındaki hocalardan ders almıştır. Daha sonra dinî ve siyasî olaylardan uzak durarak talebe

¹³Bulut, *Şîa'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.89.

¹⁴Bulut, *Şîa'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.92.

¹⁵Süleyman Tülücü, "en-Nâşî el-Asgar", DİA, yıl: 2006, XXXII/432.

¹⁶Bulut, *Şîa'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.93.

yetiştirmek ve eser telif etmekle meşgul olmuştur. Evini, bir ilim meclisi haline getirmiş, burada verdiği ziyafetlerin yanı sıra ilim ve edebiyat meclisleri de tertiplemiştir. Mutezile mezhebine mensup olmasınan dolayı, bazı eleştirmenlerce tenkit edilmiş ve sika kabul edilmediği belirtilmiştir. Ancak Hafıb Bağdadı ve İbnü'l-Cevzı gibi âlimler, bu durumun onun yalancı olmayacağını bildirmiş ve kendisine yapılan saldırıların gerçek sebebinin onun şia'ya meyletmesinden ileri geldiğini belirtmişlerdir. Çağdaşı İbn Nedım, Merzübânı'yi ahbar âlimleri arasında ifadesi düzgün ve bilgisi geniş en son râvı olarak aktarmıştır. Arap edebiyatının yanı sıra farklı ilimlerdeki geniş kùltürü sebebiyle "Zamanın Câhiz'ı" olarak adlandırılmıştır.¹⁷

1.2.9. Ebû Bekir İbnü'l-Ciâbı

Ebû Bekir İbnü'l-Ciâbı 284/ 897 yılında dünyaya gelmiştir. Doğum yerinin Bağdat olduğu kabul edilmektedir. Halep, şam, Mısır gibi yerlere seyahat ederek Muhammed b. Nasr el-Mervezı, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbı, İbn Nâciye ve İbnü'l-Bâgandı'den ilim tahsil etti. 349/960 İsfahan'a yolculuk ederek hadis okuttu ve 350/961 yılı başlarında Bağdat'ın önemli bilginleri arasında girdi. Dârekutnı, İbn şâhin, Ebû Abdullah İbn Mende, Hâkim en-Nısâbûrı ve Ebû Nuaym el-İsfahânı onun öğrencilerinden birkaçıdır. Hadislerin senedleriyle ve lafzan rivayet edilmesine önem veren bir alimdir. Hayatının sonlarına doğru rivayetlerini karıştırdığı, kendine has bir şiilik anlayışını benimsediği, içki içtiği ve ibadetlerini ihmal ettiği ileri sürölen İbnü'l-Ciâbı 355/ 966 da Bağdat'ta vefat etti. Farklı konularda pek çok kitap yazdığı söylenen İbnü'l-Ciâbı bunların ölüminden sonra yakılmasını vasiyet etmiş, başkalarından ödünç aldığı çok sayıdaki kitapla birlikte eserleri de vefatı zamanında yakılmıştır.¹⁸

1.2.10. Ebû Amr İbnü's-Semmâk

Ebû Amr İbnü's-Semmâk'ın 260/873 de dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. İbnü's-Semmâk, el-Bâzü'l-Eşheb ünvanıyla tanınmaktadır. Hanbel b. İşhak, Ebû İşhak el-Harbı, Ebû Kılâbe er-Rekâşi, İbnü'l-Münâdı gibi hocalardan hadis tahsilini yaptı. Cehdamı ve Muhammed b. Ahmed el-Berrâ'dan kıraat dersini aldı. Dârekutnı, İbn

¹⁷Bulut, *şia'da Usuliliğin Doğuşu ve şeyh Müfid*, s.95.

¹⁸Abdullah Aydınlı, "İbnü'l-Ciâbı", DİA, yıl: 2000, XXI/4.

Şâhin, Hattâbî, Ebû Abdullah İbn Mende, Hâkim en-Nisâbûrî, Şeyh Müfid ve İbn Şâzân el-Bağdâdî gibi bilginler de onun talebeleridirler. Bağdat'ta hayatını devam ettirdiğini anlaşılan İbnü's-Semmâk, kendi kitaplarını ve kütüphanesindeki eserlerinin büyük çoğunluğunu bizzat kendisi istinsah etti. Âlî, nâzil, sağlam ve zayıf ayırımı yapmadan elde ettiği rivayetleri toplamak suretiyle büyük çaplı kitaplar oluşturan İbnü's-Semmâk seçici davranmadığı için tenkid edilmiştir. İbnü's-Semmâk 344/955 de Bağdat'ta vefat etti ve Bâbüddeyr Kabristanı'nda defnedildi.¹⁹

1.3. Öğrencileri

1.3.1. Şerif er-Radî

Şerif er-Radî'nin tam adı Muhammed b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed b. Mûsâ b. İbrahim b. Mûsâ b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib; künyesi Ebü'l-Hasan'dır (359/406-969/1015). Radî, Hz. Peygamber'in nesebinde gelen imâmlann neslindedir. Baba tarafından Mûsâ Kâzım'm, anne tarafından ise Ali Zeynelabidin'in ikinci oğlunun torunlarından meşhur Nâsıru'l-Hakk'm (225 veya 230-304/844-916) neslindedir. Babasının ikinci oğlu olarak hicri 359 yılında doğmuş ve 47 yaşında iken miladi 406 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Bu kısa ömrüne rağmen büyük işler başarmıştır. Arap edebiyatına ve İslâm kültürüne büyük katkıları olmuş, hicri dördüncü asrın bilginleri arasında yerini almıştır.²⁰

1.3.2. Şerif el-Murtaza

Asıl adı Alib. Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed, künyesi Ebü'l-Kâsım (ö. 436/1044), lakabı ise Murtaza ve Zü'l-Mecdeyn'dir.²⁰ Hem babası hem de annesi tarafından Hz. Ali'nin neslinden gelmektedir. Şerif Murtaza, farklı ekollere mensup pek çok hocadan ders almıştır. İlk eğitimini meşhur Arap şairi ve edebiyatçısı İbn Nübâte'den (ö. 405/1014) almış, Şii fikhını Şeyh Müfid'den öğrenmiştir. Şerif Murtaza, kendi döneminde akademik olduğu kadar siyasî açıdan da Şia'nın önde gelen şahsiyetleri arasındadır. Hatta o, hocası Müfid'in vefatından sonra İmâmiyye'nin dinî ve İlmî mercii olmuş ve onlara liderlik yapmıştır. Şia arasında sevilen ve takdir edilen bir

¹⁹Nuri Topaloğlu, "İbnü's-Semmâk Ebû Amr", DİA, yıl: 2000, XXI/204.

²⁰Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.102.

kimsedir. Müfid'in en seçkin öğrencilerinden biri olan Şerif Murtaza, hocasının vefatından sonra onun yerine geçmiş ve Şia'nın lideri olmuştur. Hocası Müfid gibi, değişik bölge ve şehirlerde yaşayan İmâmiyye mensupları tarafından kendisine yöneltilen sorulara cevap vermiştir. Şerif Murtaza, hocası Müfid'e oranla akla daha fazla yer vermiş, marifetullah'a ulaşabilmede akli başlangıç noktası kabul etmiş ve temel dini hususların sadece akılla bilinebileceğini ileri sürmüştür. İlâhî lütuf ve imâmet inancını da geliştiren Murtaza, Allah'ın bir lütuf olarak insanlara Peygamber gönderdiğini savunmuştur. Ona göre imâmet müessesesi, sadece imâmlara lütfedilen bir ilahi lütuf değildir. İmâmet, aynı zamanda insanlığa verilen İlâhî bir lütuftur ve bu bakımdan imâmetin zarureti akılla bilinebilir.²¹

1.3.3. Ebû Cafer et-Tûsî

Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî (ö. 460/1067) İmâmiyye Şîası'nın önemli âlimlerindedir. Tûsî, 385/995 yılında Horasan'ın Tûs vilayetinde dünyaya geldi. Horasan'da yirmi üç yaşına kadar kalmış. Tûs'da geçen hayatı, ailesi ve eğitimi hakkında fazla malumat yoktur; kendisi de otobiyografisinde bu konuda yeterli bilgi vermemiştir. İlk tahsilini Tûs'ta İmâmiyye'ye mensup hocalardan aldı. Yaşadığı çevrede Sünnîliğin hâkim olması dolayısıyla bazı Sünnî hocaların derslerine devam etti. 408/1017 yılında halkının çoğunluğu Şâfiî mezhebine mensup bulunan Horasan'dan ayrılarak ömrünün büyük kısmını geçireceği, Şîî Büveyhîler'in hüküm sürdüğü Bağdat'a gitti. Daha sonra devam eden karışıklıklar ve fitneler neticesinde evi, kütüphanesi ve halifenin verdiği ders kürsüsü yağmalanıp yakıldı; kendisi de Necef'e sığınmak zorunda kaldı (448/1056). Tûsî, 460/1067 tarihinde vefat etti ve Necef'te defnedildi. Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin sayısı elliyi aşan eserlerinden kırk üçünün ismi onun *el-Fihrist* adlı eserinde kendisi tarafından kaydedilmiştir.²² "Tûsî'nin günümüze ulaşan Fihrist eserine bakıldığında onun verdiği bilgilerin sık sık alıntı yaptığı İbn Nedim'in Fihristinde daha doyurucu olduğunu ve bu malumatın 3./9. yüzyıl boyunca imâmet doktrininin gelişmesine ışık tuttuğunu görecektir."²³

²¹ Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.105-109.

²² Mustafa Öz, "Ebû Ca'fer Tûsî", DİA, yıl: 2012, XLI/433-435.

²³ W. Montgomery WATT, "Erken Dönem İmâmet Doktrinine Dair Mülâhazalar", Çeviren; Halil İbrahim Bulut, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), Sayı: 1, s. 295.

1.3.4. Ahmed en-Necâşî

Ebü'l-Hüseyn (Ebü'l-Abbâs) Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbâs en-Necâşî el-Esedî (ö.450/1058) İmâmiyye Şîası'naönemli âlimlerinden biri olan Necâşî tarih ve biyografi âlimidir. 372/982 yılında Bağdat'ta doğdu. Şîî âlimi Şeyh Sadûk'un öğrencisi olan babası gibi dedesi de ulemâdandı; atalarından Abdullah ise Ahvaz valilerindendi. Ailesinin Kûfe asıllı olması sebebiyle bazan İbnü'l-Kûfî diye anılmışsa da dedelerinden İbn Abbas en-Necâşî'ye nisbetle daha çok Necâşî nisbesiyle tanınmıştır. Öğrenimini Bağdat'ta babasından başka Şeyh Müfîd, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ubeydullah el-Gadâirî ve İbnü'l-Cündî diye tanınan Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed gibi Şîî âlimlerinin yanında yaptı; ayrıca arkadaşı Şeyhüttâife Ebû Ca'fer et-Tûsî ile birlikte onun hocalarının derslerine katılarak kendini yetiştirdi. Necâşî'nin hangi tarihte ve nerede öldüğü konusunda çağdaşları tarafından verilmiş herhangi bir bilgi yoktur. Daha sonraki İmâmiyye âlimleri, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin er-Ricâl adlı eserine dayanarak onun 450/1058 yılında Sâmerâ yakınlarında küçük bir yerleşim merkezi olan Matîrâbâd'da vefat ettiğini yazmaktadır. *Ricâlü'n-Necâşî (Kitâbü'r-Ricâl, Fihristü esmâ'i mu'sannifi 'ş-Şî'a)*, müellifin günümüze ulaşan tek eseridir.²⁴

1.3.5. Ebü'l-Feth Muhammed el-Kerâcekî

Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali b. Osman el-Kerâcekî, Müfîd'in öğrencilerinden biri olarak zikredilmektedir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 449/1057 yılında vefat ettiği bildirilmiştir. Kerâcekî fıkıh, kelâm, felsefe, tıp gibi konularda döneminin önemli âlimlerinden biri kabul edilmiştir. İbn Şehrâşûb, onun kadı olduğunu bildirmiştir. Muhtemelen Trablus'a hakim olan Ammaroğulları, onu Trablus'un kadılığına getirmiş olmalıdırlar. İlim için sefere çıkmış; Mısır, Remle, Mekke, Meyyâfârikîn (Silvan), Bağdat, Taberiye, Sayda gibi merkezleri ziyaret etmiş ve burada ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Yaşadığı dönemde Şîa'nın önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilen Kerâcekî, Şîî-İmâmî anlayışı yaymak üzere Şam ve Lübnan sahillerinde, özellikle Trablus'ta uzun müddet ikamet etmiş, ilmi ve fikrî mücadelesine devam etmiştir. Özellikle Şîî İsmâilî anlayışa karşı İmâmî anlayışı savunmuş; hem İsmailiyye, Karamita hem de diğer din mensuplarıyla fikir mücadelesinde bulunmuştur.

²⁴ Mustafa Öz, "Ahmed B. Ali Necâşî", DİA, yıl: 2006, XXXII/475.

Nitekim Meclisi, onu İmâmiyye'nin Trablus'taki fakihleri arasında zikretmiştir. Kerâcekî, yaşadığı asnn önde gelen ulemasından ders almıştır. Hocalannın ansında Sünnî ve Şîî pek çok kimsenin bulunduğu bildirilmiştir. Bunlar arasında: Şeyh Müfid, Şerif Murtaza, yine Müfid'in öğrencilerinden Ebû Ya'la Ham za b. Abdülaziz ed-Deylemî (Sellar), Şerif Ebû Abdullah Muhammed b. Ubeydullah el-Hüseyînî, Ebü'î-Kasım Hibetullah es-Savvâf, Kâdî Ebü'l-Liisan el-Harrânî, Ebû Cafer et-Tûsî gibi isimlere öne çıkmaktadır. Kerâcekî, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında eser kaleme almıştır.²⁵

1.3.6. Sellar ed-Deylemî

Asıl adı Hamza b. Abdülaziz ed-Deylemî et-Taberistânî (ö.1463/1070), künyesi Ebû Ya'lâ ve lakabı Sellâr'dır.³⁰³ İlim öğrenmek üzere Bağdat'a gitmiş ve uzun müddet Bağdat'ta ikamet etmiştir. Sonra İran'a dönmüş ve Tebriz'de 463/1070 yılında vefat etmiştir. Müfid ve Murtaza'nın önde gelen öğrencilerinden biridir. Müfid'in vefatından sonra İmâmiyye'nin ilmî ve dinî liderliğini devralan öğrencisi Murtaza'nın rahle-i tedrisine devam etmiştir. Akranlarını geçmiş, hocası Murtaza'nın güvenini kazanmış ve hocasına vekâleten Bağdat ve Haleb'de fıkıh okutmuştur. Hatta Murtaza, eş-Şâfi adlı eserine reddiye yazan Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'ye bir reddiye ile cevap verilmesi görevini öğrencisi Sellâr'a vermiştir. Bu durum hocasının ona olan güvenini göstermesi bakımından önemlidir. Yine Murtaza, cenazesinin yıkanmasını Necâşî ve Ebû Ya'la el-Caferî ile birlikte Sellâr'ın yapmasını da vasiyet etmiştir. Müfid'in öğrencülerinin bunlarla sınırlı olmadığı, kaynaklarda başka öğrencilerinin isimlerinin zikredildiği bilinmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Ahmed b. Ali b. Kudâme, Cafer b. Muhammed b. Ahmed ed-Dûristî, el-Hasan b. Ali en-Nîsâbûrî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Fârisî, Ebü'l-Fevâris b. Ali b. Muhammed el-Fârisî, Ebü'l-Ferec el-Muzaffer b. Ali b. Hüseyin el-Hemedânî, eş-Şerîf Ebü'l-Vefâ el-Muhammedî el-Mevsilî, Ebû Şuca' Tâcü'l-mille Adudüdevle Ali b. el-Hasan b. Büveyh.²⁶

²⁵Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.112-113.

²⁶Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s.114.

1.4. Eserleri

Birçok kaynakta Şeyh Müfid'in iki yüz küsur kadar eser telif ettiği belirtilmektedir. Biz de Mehdi Muhakkik'in editörlüğünü yaptığı 2003 yılında Tahran'da basılan kitabında Muhammed Hasan Âl-i Yâsin'in "Şeyh Müfid'in Telifleri" bölümünde 230 eserin isminin kayıtlı olduğunu gördük ve yazılan tüm eserlerin ismini aşağıya listeledik.

1-*İcâzetü'l-Şeyhi Dikâki*, 2-*el-Ecûbetü Anı'l-Mesâili'l-Havârizmiyeti*, 3-*Ahkamü Ehli'l-cemel*, 4-*Ahkâmü'n-Nisâ*, 5-*el-İhtisâs*, 6-*İhtiyârü's-Şuarâ-i*, 7-*el-İrşâd*, 8-*el-Erkânü fi-Deâim-i'd-Dîni*, 9-*el-Erkânü fi-Fikhî*, 10-*el-İstibsârü Fima Ceme'ahu's-Şafiyu Minel Ahbâri*, 11-*el-Eşrâfu fi Amî Ferâidi'l-İslamî*, 12-*Usûli'l-Fikhî*, 13-*Etrâfu'd-Delâili ve Evâilü'l-Mesâili*, 14-*el-A'lâmu fiyemâ ittafkati'l-İmâmiyyetü Aleyhi mi'nel Ahkâmi*, 15-*el-İftihâr*, 16-*el-İfsâh*, 17-*el-İktisâd(Âla's-Sâbiti Minel Fetâya)*, 18-*Aksâmü Mevlâ fi'l-Lisâni*, 19-*el-İknâu fi Vucûbi'd-Daveti*, 20-*el-Amâlî (el-Müteferrikâtü)*, 21-*İmâmetü Emiri'l-Müminîne Minel-Kur'an*, 22-*el-İntisâr*, 23-*Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, 24-*el-idâh*, 25-*Îmânu Ebî Tâlib*, 26-*el-Bâhiru mi'nel-Mucizât*, 27-*el-Beyânu an Ğaleti Kutrubi fi'l-Kur'an*, 28-*el-Beyânu fi Telifi'l-Kur'an*, 29-*Beyânu vucûhi'l-Ahkâmi*, 30-*et-Tezkiretu bi-Usûli'l-Fıkh*, 31-*Tefdîlu'l eimmeti alâ'l-Melâiketi*, 32-*Tefdîlu'l Enbiyâ-i alâ'l-Melâiketi*, 33-*Takrîru'l-Ahkâm*, 34-*et-Temhîd*, 35-*Tashîhu'l-İ'tikâd*, 36-*et-Tevârîğu's-Şeriyeh*, 37-*el-Cemel*, 38-*Cumelu'l-Ferâiz*, 39-*Cevâbu ibn Vâkid*, 40-*Cevâbu Ebî Ferci bin İshak Ammâ Yufsidu's-Salât*, 41-*Cevâbu Ebi Muhammed Hasan bin Huseyn Nebvendecânî*, 42-*Cevâbu Ehli Curcâni fi Tahrîmi'l-Fukâi*, 43-*Cevâbu Ehli'l-Hicâzi fi Nefyî Sehvi'n-Nebiyi (s.a.v.)*, 44-*Cevâbu Ehli'r-Rikkati vel-Adedi*, 45-*Cevâbu'l-Bâkilânî*, 46-*Cevâbu'l-Kermânî fi-Fadli'n-Nebiyi (s.a.v) 'alâ Sâiri'l-Enbiyâi*, 47-*Cevâbu'l-Mâfiruġi fi'l-Mesâil*, 48-*Cevâbu'l-Mesâil fi İhtilâfi'l-Ahbâri*, 49-*el-Cevâbâtu fi Hurûci'l-Mehdi*, 50-*Cevâbâtu İbnu'l-Hemâmiyyî*, 51-*Cevâbâtu İbn Nebât*, 52-*Cevâbâtu Ebî Cafer el-Kumî*, 53-*Cevâbâtu Ebî Cafer Mücemmed bin Hüseyin el-Leysi*, 54-*Cevâbâtu Ebî Hasan Hudeynî*, 55-*Cevâbâtu Ebî Hasan Sebti'l-Muâfi bin Zekeriyâ fi İ'câzi'Kur'an*, 56-*Cevâbâtu Ebî Hasan Nisâbûrî*, 57-*Cevâbâtu Ebî Feth Muhammed bin Alî bin Osman*, 58-*Cevâbâtu Ebî'l-Leysi'l-Avânî*, 59-*Cevâbâtu'l-Emîri Ebî Abdullah*, 60-*Cevâbâtu Ehli'd-Dînûr*, 61-*Cevâbâtu Ehli Tebristân*, 62-*Cevâbâtu Ehli Musul fi'l-Adede ve'l-*

Rüeyh, 63-Cevâbâtu'l-Berka-î fi Furûi'l-Fıkh, 64-Cevâbâtu benî Er kale, 65-Cevâbâtu's-Şerkabîni fi Furûi'd-Dîn, 66-Cevâbâtu Alî bin Nesra'l-Abdicânî, 67-Cevâbâtu'l-Fârikîyyine fi'l-Ğaybeti, 68-Cevâbâtu'l-Feylesûf fi'l-ittihâd, 69-Cevâbâtu'l-Mesâili'l-Câravdiyet, 70-Cevâbâtu'l-Mesâilu'l-Cürcâniye, 71-Cevâbâtu el-Mesâili'l-Havârizmiye, 72-Cevâbâtu'l-Mesâili's-Serviyeh, 73-Cevâbâtu'l-Mesâili'l-Ekberiyeti, 74-Cevâbâtu'l-Mesâili'l-Fârisiyyeti, 75-Cevâbâtu Mesâili'l-Letîfi minel Kelâmi, 76-Cevâbâtu'l-Mesâile'l-Mâzendirâniyâti, 77-Cevâbâtu'l-Mesâili'l-Menşûrati, 78-Cevâbâtu'l-Mesâili'l-Nisâbûrî, 79-Cevâbâtu Mukâtil bin Abdurrahman, 80-Cevâbâtu'n-Nesri bin Beşîrin fi's-Siyâm2, 81-el-Cevâhiru'l-Münferid, 82-Hedâiku'r-Riyâdi ve Zehretu'l-Murtâdi, 83-el-Hikâyât, 84-Hulâsatü'l-İcâzi fi'l-Müt'e, 85-er-Ricâl, 86-er-Reddû's-Sufiyyin, 87-er-Reddû alâ ibni'l-Ahşîd, 88-er-Reddû alâ bin Raşîd, 89-er-Reddû alâ bin Avni fi'l-Mahlûk, 90-er-Reddû alâ bin Kilâbin fi's-Sifât, 91-er-Reddû alâ bin Ebî Abdullah el-Basrî, 92-er-Reddû alâ Ashâbi'l-Hallâc, 93-er-Reddû alâ Se'lebe fi Âyâti'l-Kur'an, 94-er-Reddû alâ'l-Câhız fi'l-Osmâniyyeh, 95-er-Reddû alâ'l-Ceylânî fi't-Tefsîr, 96-er-Reddû alâ'l-Halidî, 97-er-Reddû alâ's-Şa'bi, 98-er-Reddû alâ's-Sadûki fi Adedi Şehri Ramazan, 99-er Reddû alâ'l-A'tûkî, 100-er-Reddû alâ'l-Katîbî fi'l-Hikâyât ve'l-Mukî, 101-er-Reddû alâ'l-Kerâbîsî, 102-er-Reddû alâ men Hade'l-Mihr, 103-er-Reddû alâ'n-Nesefî, 104-er-Risâletü ile'l-Emîri Abdullah ve Ebî Tâhirin beni Nâsiri'd-Devlet, 105-er-Risâletü ilâ Ehli't-Taklîd, 106-er-Risâletü'l-Cüneydî ilâ Ehli Mısır, 107-er-Risâletü'l-A'ziyyeh, 108-er-Risâletü'l-Aleviyye, 109-Risâletü fi'l-Fıkhî ilâ Veledihî, 110-Risâletü fi Meârike'l-Yahûdi ve'n-Nesârâ, 111-er-Risâletü'l-Kâfiyetü fi'l-Fıkhî, 112-er-Risâletü'l-Muknia'tü (fi'l-Fıkhî), 113-er-Risâletü'l-Muknia'tü fi Vifâki'l-Bağdâdiyîne minel-Mü'tezileti, 114-Şerhu Kitâbi'l-A'lâm, 115-A'dedü's-Savmi ve's-Salât, 116-Ukûdü'd-Dîn, 117-el-Amdü fi'l-İmâmet, 118-el-Avisu fi'l-Ahkâmi, 119-el-Uyûnü ve'l-Mehâsin, 120-el-Ğeybetü, 121-el-Ferâidü's-Şerîyyeh, 122-Feslu'l-Hitâb, 123-el-Fusûlu'l-Aşratü fi'l-Ğaybeti, 124-el-Fusûlü minel-Uyûni ve'l-Mehâsin, 125-el-Fedâil, 126-Fıkhü Rida, 127-Fihristü Tesânifü Şeyh Müfîd, 128-Kadiyyetü Akli alâ'l-Efâli, 129-el-Kâmilü fi Ulûmi'd-Dîn, 130-Kitâbün fi Te'vîli Kavlihî Teâlâ, 131-Kitâbün fi Tefdüli Emîrel Mü'minin, 132-Kitâbün fi'l-Ğaybeti, 133-Kitâbün fi-Kavlihî, 134-Kitâbün fi'l-Kiyâs, 135-Kitâbün Meseleti fi'l-Kiyâsi, 136-Kitâbün Nakdin Kitâbü'l-Asemmi fi'l-İmâmeti, 137-Keşfü'l-Elbâsi, 138-Keşfü's-Serâiri, 139-el-Kelâmü alâ'l-Cübâ-î fi'l-Medûmi, 140-el-Kelâmü fi

En'nel-Mekân la Yehlû min-Mutemekkinin, 141-el-Kelâmü fi'l-İnsâni, 142-el-Kelâmü fi Hudûsi'l-Kur'an, 143-el-Kelâmü fi'l-Haberi'l-Mehtelevi Biğayri Eserin, 144-el-Kelâmü fi-Delâi'l-Kur'an, 145-el-Kelâmü fi'l-Medûmi, 146-el-Kelâmü fi Vucûhi İ'câzi'l-Kur'an, 147-el-Kîmiyâ, 148-Lemhu'l-Burhân, 149-el-Mut'etü, 150-el-Mecâlisu Mahfûzetu fi Fünûni'l-Kelâmi, 151-Muhtasaru alâ'l Mü'tezileti fi'l-Vâid, 152-Muhtasaru fi'l-Ğaybeti, 153-Muhtasaru Mut'etu, 154-el-Mezâru's-Sağîru, 155-el-Mezûrûne an-Meâni'l-Ahbâri, 156-Mes'eletün fi'l-İcmâi, 157-Mes'eletün fi'l-İrâdeti, 158-Mes'eletün fi'l-Asluhi, 159-Mes'eletün fi İnşikâki'l-Kameri ve Teklîmi'z-Zirâi, 160-Mes'eletün fi'l-Blûğ, 161-Mes'eletün fi TahrîmiZebâihi Ehli'l-Kitâb, 162-Mes'eletün fi Tahsîsi'l-Eyyâm, 163-Mes'eletün fi Haberi Mâriyeh, 164-Mes'eletün fi Rucûi's-Şemsi, 165-Mes'eletün fi Sebebi İstitâri'l-Huccet, 166-Mes'eletün fi'i-İtrati, 167-Mes'eletün fi İsmeti'l-Enbiyâi, 168-Mes'eletün fi Ğaybeti'l-Hucceti ve Fevâidihâ, 169-Mes'eletün fi Kavli'l-Mutallekât, 170-Mes'eletün fi'l-Kiyâs, 171-Mes'eletün fîmâ Ra'vethü'l-Âmet, 172-Mes'eletün fi'l-Meshi alâ Ricleyni, 173-Mes'eletün fi'l-Mirâc, 174-Mes'eletün Marifeti'n-Nebiyî, 175-Mes'eletün fi Ma'nâ Kavlihi (s.a.v): Ashâbi Kâ'n-Nucûmi, 176-Mes'eletün fi Ma'nâ Kavlihi(s.a.v): İnnî Muhalifun fi-Küm es-Sekaleyni, 177-Mes'eletün fîmen Mâte Velem Ya'rif İmâme Zemâni, 178-Mes'eletün fi'l-Mevâris, 179-Mes'eletün fi Mirâsi'n-Nebiyî(s.a.v). 180-Mes'eletün fi'n-Nasi'l-Celiyyi. 181-Mes'eletün fi Nikâhi'l-Kitâbiyyâti, 182-Mes'eletün fi Vucûbi'l-Cenneti, 183-Mes'eletün fi'l-Vekâleti, 184-Mes'eletün Muhammed bin Hadri'l-Fârisî, 185-el-Mes'eletü'l-Cunbuliyyeh, 186-el-Mes'eletü alâ'z-Zeydiyyeti, 187-el-Mes'eletü fi Akdâ's-Shâbeti, 188-el-Mes'eletü'l-Kâfiyetü fi İbtâli Tevbeti'l-Hâtieti, 189-el-Mes'eletü'l- Mukni'atü fi İmâmeti Emîri'l-Mü'minîn, 190-el-Mes'eletü'l-Muvaddihatü an-Esbâbi Nikâhi Emîri'l-Mü'minîn, 191-el-Mesâiletü'l-Muvaddihatü fi Tezvîci Osman, 192-Mesâilü Ehli Hilâf, 193-Mesâilü'z-Zeydiyyeti, 194-Mesâilü'n-Nüzumi, 195-el-Mesâilü'l-Hâcibîyyetü, 196-el-Mesâilü'l-Harrâniyyetü, 197-el-Mesâilü's-Sâğâniyyetü, 198-el-Mesâilü'l-Aşeretü fi'l-Ğaybeti, 199-el-Mesâilü'l-Vâridetü an Ebî Abdullah Muhammed bin Abdurrahman el-Fârisî el-Mukîmi bil-Meşehdi bil-Nevbendecâni, 200-el-Mesâilü'l-Vâridetü min-Hozestâni, 201-Mesâbihu'n-Nûri fi Evâili'l-Şühûri, 202-Mekâbisü'l-Envâri fi'r-Raddi alâ Ehli'l-Ahbâri, 203-Makâletün fi'r-Raddi alâ'l-Beheşmiyyeti, 204-Menâsikü'l-Hacci, 205- Menâsikü'l-Hacci'l-Ameliyyeti, 206-Menâsikü'l-Hacci'l-Muhtasari, 207-el-Muîru fi'l-İmâmeti, 208-el-Mûcizu fi'l-Meteti, 209-el-Mûdihu fi Va'di, 210-Mevlidü'n-

*Nebiyi(s.a.v) vel-Evsiyâi, 211-en-Nasru fî Fadli'l-Kur'an, 212-en-Nesratü li-Seyyidi'l-İtrati, 213-en-Nusûsu, 214-Nekdü'l-İmâmeti alâ Cafer bin Harbin, 215-Nekdü Fadileti'l-Mü'tezileti, 216-Nekdü'l-Mervâniyeti, 217-en-Nekdü alâ İbni Cüneydi fî İctihâdi Re'yi, 218-en-Nekdüalâ İbni İ'badî fî'l-İmâmeti, 219-en-Nekdü alâ Ebî Abdullah el-Basrî, 220-en-Nakdü alâ'l-Belhî, 221-en-Nakdü alâ'l-Câhız fî Fezileti Mü'tezile, 222-en-Nakdü alâ'l-Talhî fî'l-Ğaybeti, 223-en-Nakdü alâ Ali bin İsa Rumanî, 224-en-Nakdü alâ Ğulami'l-Behrânî, 225-en-Nakdü alâ'l-Nesîbî, 226-en-Nakdü alâ'l-Vâsiti, 227-en-Nuketü fî Mukaddi Mâti'l-Usûli, 228-Nehcü Beyâni an-Sebîli'l-İmâni, 229-Nehcü'l-Hakki, 230-el-Hidâyetü fî'l-Fıkhi.*²⁷

1.5. Vefatı

Şeyh Müfid, 413/1032 yılında Bağdat'ta Kerh'deki evinde vefat etmiştir. Cenaze namazını Üşnân meydanında öğrencisi Seyyid Murtaza kıldırmıştır. Müfid'in naaşı önce evine defnedilmiş, fakat kısa bir zaman sonra Mekâbir-i Kureyş'te yeni bir türbeye nakledilmiştir. Orada, hocası İbn Kuleveyh'in yanına ve İmâm Cevad'ın ayakucuna konulmuştur. Bugün mezarının yeri bilinmekte ve insanlar onu ziyaret etmektedir.

Şeyh Müfid hakkında bilgi veren kaynaklar özellikle cenaze namazının çok kalabalık oluşuna dikkat çekmişler, böylesi bir kalabalığın o zamana kadar görülmediğini belirtmişlerdir. Nitekim Abbas el-Kummî, "Onun cenazesi meşhurdur. Taraftarları, Râfızâ ve Şia'dan olmak üzere seksen bin kişidir" diyerek bu durumu ifade etmiştir. Ayrıca Müfid'in cenaze namazına Şiî-Sünnî her kesimden büyük bir katılımın olduğuna da vurgu yapılmıştır. Bu durum, onun Bağdat'ta sevilen bir kimse olduğunu gösterir. Halbuki Şeyh Müfid'in eserleri ve özellikle sahabeyle ilgili tutumu henüz hayatta iken Sünnî âlimlerce tenkit edilmiş ve hakkında aykırı görüşler dile getirilmiştir. Ayrıca Bağdat'ta yaşayan Şiîler ile Sünnîler arasında zaman zaman vuku bulan çatışmalarda Müfid suçlu bulunmuş ve bu sebeple sürgüne gönderilmiştir. Buna rağmen hilafetin merkezi olan Bağdat'ta Şiî bir âlimin cenaze namazına seksen bin kişilik bir cemaatin iştirak etmesi oldukça dikkat çekici bir husustur. Müfid'in ölümü üzerine öğrencileri Şerif Murtaza ile Mahyar ed-Deylemî birer mersiye kaleme almışlardır.

²⁷Bkz. Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât fî'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, (ed. Mehdi Muhakkik) Tahran 1382/2003, s. 32-63.

Ayrıca Müfid'in kabrinin üzerinde bulunan bir şiirin bizzat Sahibu'l-Emir tarafından inşa edildiği, dolayısıyla onun ölümüne Gaib İmâm'ın da üzüldüğü bildirilmiştir. Diğer taraftan Müfid'in muhalifleri onun ölümünden dolayı sevinçlerini açıkça ifade etmişlerdir. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1072), Müfid'in kendi sapık görüşlerini yaymak için pek çok kitap tasnif ettiğini, bu eserlerinde sahabe, tâbiîn ve müçtehit imâmları kötülediğini, Allah onun canını alıncaya kadar Müslümanlardan pek çoğunu yoldan çıkardığını ifade ederek Müfid'in ölümünden dolayı duyduğu sevinci dile getirmiştir. Yine Hatîb Bağdâdî'nin bildirdiğine göre İbnü'n-Nakîb, onun ölüm haberini aldığı anda "*İbnü'l-Muallim'in ölümünü gördükten sonra ne zaman öleceğim hiç önemli değil.*" diyerek ona yönelik düşmanlığını dile getirmiştir.²⁸

---

²⁸Bulut, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, s. 60-61.

2. BÖLÜM

2.1. ŞEYH MÜFİD'İN *EVÂİLÜ'L-MAKALAT FÎ'L-MEZÂHİBİ VE'L-MUHTÂRÂT* ADLI ESERİ

Şeyh Müfid, *Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eserini Şiâ ile Mü'tezile'nin görüş farklılıklarını, İmâmiyye ile Mü'tezile'nin ittifak ettikleri konular ile Usûl'de ihtilaf ettikleri hususları anlatmak için yazdığını ifade etmektedir. O, bunu; “Ben bu eserde Allah'ın Tevfik'i ve inayetiyle bu kitapta ispat edilmesi gerekeni ispat ettim. O da şudur Şiâ ve Mü'tezile arasındaki farkı, Şiâ'nın adıl görüşü ile Mü'tezile'nin görüşü arasındaki görüş farkı ve Mü'tezile ile İmâmiyye fırkaları aralarında ittifak ettikleri ile usulde ihtilaf ettiklerini zikrettim”²⁹ şeklinde açıklamaktadır.

Daha sonra Şeyh Müfid, İmâmiyye fırkasının temel görüşlerini ortaya koymaya çalışır ve İmâmiyye mezhebinden Ben-i Nevbaht³⁰ ailesinin görüşü ve onlara muvafık olan ile zıt olan görüşleri ve bu mezhebe Ehl-i İ'tizal ve diğer Ashabü'l-Kelam'dan gelen görüşleri zikredeceğini söyler.

“Şeyh Müfid *Evâilü'l-Makalat fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eserinde doğrudan mezhepler tarihinde bahsetmese de özellikle Şiâ ve Mü'tezile hakkında verdiği bilgiler her iki fırkanın inançlarının öğrenilmesi bakımında önemlidir.”³¹

²⁹ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, ed. Mehdi Muhakkik, Tahran 1382/2003, s.1.

³⁰ “Ebû Muhammed el-Hasan b. Ebî'l-Hasan Musa b. Ebî'l-Hasan Muhammed b. el-Abbas b. İsmail b. Ebî Shel b.Nevbaht el-Müneccim el-Bağdadî. Nevbaht müneccimliği ile meşhur olan Farslı bir adama verilen Farsça bir isimdir Bu adam Emevilerin son zamanlarında ve Abbasilerin ilk yıllarında müneccimlik yapmış ve 100 seneden fazla yaşamıştır.” (Kummî/Nevbahtî, *Şii Firkalar*, Çev: Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yay, Ankara 2004, s. 11.) “Nevbahtî'nin günümüze ulaşmış tek eseri olan Firaku's-Şiâ, Şii mezhebi içerisinde ortaya çıkan fırkalar hakkında ayrıntılı bilgi vermek ve İmamiyye Şiâ'sını savunmak üzere yazılmış bir eserdir.” (Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 98.)

³¹Şahin Ahmetoğlu, *Şii-İmâmiyye'nin Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, İlahiyat yayınları, Ankara 2014, s. 48.

2.1.1. Şia'nın Teşeyyu Olarak İsimlendirilmesi ve Mü'tezilenin İtizal İsminin Alması Arasında Fark

Şeyh Müfid bu bölümde ilk olarak Teşeyyu ve İ'tizal kelimelerinin sözlük ve terim anlamlarını ve bu fırkaların neden bu isimlerle anıldıklarını açıklamakla başlıyor. Şeyh Müfid'e göre; 'Teşeyyu' sözlükte "bir öndere onu veli kabul ederek halisane dini bağlarla bağlı olmak demektir."³² O, Kur'an'dan şöyle bir delil getirir: "*Kendi taraflarından olan kimse düşman olana karşı kendisinden yardım istedi.*"³³ Bu ifade ile Allah velayet ile düşmanlık hususunda iki kişiyi ayrı tutmuş ve bu kelâmda açıkça, taraftardan birine karşı velâyeti Teşeyyu gereği olarak ortaya koymuştur.³⁴ Daha sonra başka bir ayette "*Şüphesiz ki İbrahim'de onun fırkasındaydı.*"³⁵ Allah'ın ona bu adla hitap etmesi İbrahim'in (a.s) velayet yönünden Nuh'a (a.s) tabi olmasından dolayıdır.

Şeyh Müfid'e göre; "Teşeyyu" ismi sözlükte asıl anlamı tâbi olmak anlamında olsa da 'Teşeyyu' ile isimlendirmek Hz. Ali'yi kendilerine imam olarak tanıyan fırkaya ait bir işaretir ve o örnek olarak da İslam'ın Hz Muhammed ümmetine ait has bir alem³⁶ olduğunu gösterir.

Daha sonra Şeyh Müfid şöyle devam eder; Her ne kadar misafiri uğurlayan kişiye 'Müşeyyi' denilse de bir başkasını uğurlayan herkese gerçekte 'Teşeyyü' ismi verilmez. Bu lafza dayanarak bu kişiye Şia denilemez. Ancak 'Teşeyyü' kelimesinin başında tarif anlamını veren elif-lam harfinin kaldırılıp yerine aidiyet harfi olan min harfi ceri getirilirse o zaman 'Teşeyyü' kelimesi bir grubun adını almış olur. Bu grup da Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'nin imametini kabul eden taraftarlarına verilen isimdir. 'Teşeyyu' ile isimlendirmek beyana binaen ispat edilmişse de diğer ümmet fırkaları içerisinde İmâmiyye, Zeydiyye ve Carudiyye fırkaları "Teşeyyu" manasına iyi riayet etmeli onun gerekliliğini yerine getirmelidirler. O isme mensup olmuşlarsa itikatta aralarında bazen ihtilaf olsa da o isim çerçevesinden çıkmamalıdır³⁷ diyen Şeyh Müfid bu isimlendirme ile Mü'tezile, Bekriyye, Hariciyye ve Hâşeviyye fırkalarını³⁸ da

³²Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.1

³³Kasas suresi, 28/15.

³⁴Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.1

³⁵Sâffat, 37/83.

³⁶Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s. 2

³⁷Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.2

³⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.3.

Şiâ'nın dışında tutuyor. Şeyh Müfid'e göre Hz. Ali'nin imamlığını kabul eden her şahıs Teşeyyu ismine müstahak olur ve Şia'nın red veya inkâr ettiği itikadı şeyleri kendi kabul etmiyor olsa da o şahıs gene de Şiî mezhebine tabi olmuş olur.³⁹

Müellif, Mü'tezilenin i'tizal ile vasıflandırılmasını ise şöyle açıklıyor; “el-Menziletü beynel-Menzileteyn” sözü esnasında ortaya çıkan bir lakaptır.⁴⁰ Vasıl b. Ata'nın meydana getirdiği hadiseye deliller sunarak kendisine Amr b. Ubeyd tabi oldu ve böylece onların söylediklerini söyleyen ve bu mezhep üzerine onlara tabi olan Hasan Basri meclisini terk edenlere Mü'tezile denildi. Çünkü onlar Hasan Basri'nin taraftarı oldukları halde meclisini terk ettiler. Böylece onlara ayrılanlar anlamında Mü'tezile denildi.⁴¹

Şeyh Müfid'e göre daha önce İ'tizal'ın ne olduğu ya da herhangi bir fırkanın ismi olduğu bilinmiyordu. Sonradan el-Menziletü beynel-Menzileteyn konusunda Mü'tezile'nin fikrini benimseyen herkes Mu'tezili olur ve i'tizal ismi almış olur.⁴² Müellife göre bir kişi Mü'tezilenin tüm görüşlerini almasa da başka kişilerin görüşlerini benimsemiş olsa da Mü'tezile taraftarı olmaya engel değildir o kişi yine de Mü'tezilidir.

Şeyh Müfid, i'tizal ehlinin çoğuna muhalif olan ve mahluk konusunu kabul etmemiş Dirar b. Amr'i da Mü'tezile fırkasında sayar.

2.1.2. İmâmiyye ile Diğer Fırkalar Arasındaki Görüş Farklılıkları

Şeyh Müfid eserinin ikinci bölümünde, İmâmiyye fırkası ile diğer fırkalar arasındaki görüş farklılıklarına yer vermiştir. O, burada onaltı konuyu mukayeseli olarak zikretmektedir. Şeyh Müfid bu bölümde genellikle İmâmiyye ile Mü'tezile'yi mukayeseli olarak karşılaştırsa da birçok konuda Zeydiyye, Ashabü'l-Hadis, Hariciyye ve Mürcie'ye⁴³ de yer veriyor, az da olsa Butriyye,⁴⁴ Haşeviyye ve Carudiyye'ye⁴⁵ de değinmektedir.

³⁹ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.3.

⁴⁰ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.3.

⁴¹ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.3.

⁴² Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.3.

⁴³ Bu mezhep büyük günah işleyen bir kimsenin mümin olup olmadığı çok tartışılan bir zamanda ortaya çıkmıştı. (Prof. Dr. Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, Çeviri; Sıbğatullah KAYA, Çelik Yayınevi, İstanbul 2009. s.138.)

2.1.2.1. İmâmiyye ile Diğer Şia Fırkaları Arasındaki Görüş Farklılıkları

Şeyh Müfid, bu başlıkta mezhebe İmâmiyye denilmesi ve Şia fırkasının İmâmiyye ile vasıflandırılmasının sebebini açıklamaya çalışır ve her asrın içinde İmâm'ın var olmasını vacip gören, açık nassın gerekliliği, İsmet ve Kemal sıfatının her imamda olduğunu kabul eden topluluğa verilen isim olduğunu söyler. Daha sonra imamlık vasfını Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'e münhasır kılındığını ve ondan da Rıza Ali b. Musa'ya sevk edildiğini belirtir.⁴⁶

Müellife göre Zeydiler ise imametini Ali b. Ebu Talip, Hasan, Hüseyin ve Zeyd b. Ali'yi imam olduklarını kabul ederler ve Zeydilere göre her Fâtımî eğer adaletli, ilim sahibi, cesur, biâtı “kılıçlar cihat için keskinleşir” nidasıyla imamlığı kendinde bulan kişiyi insanlara imam olabileceğini kabul ettiklerini söyler.⁴⁷

2.1.2.2. İmam Konusunda İmamiyye ile Mü'tezile Arasındaki Fark

Şeyh Müfid burada İmâmiyye ile diğer mezheplerin imamın varlığı ve imamın niteliklerini mukayeseli olarak anlatıyor. İmamiyye fırkasına göre insanların her iki âlemde saadetleri için her asırda bir imamın mevcut olduğuna ittifak ederler ve onun varlığı ile dinin maslahatı tamamlandığını söylerler.⁴⁸ Mü'tezile mezhebine göre ise; bunun zıttı ile ittifak ederek zamanın çoğunda imam olmadan da olabileceğini söylerler. Hariciyye, Zeydiyye, Mürcie ve Ehl-i Hadis gibi fırkaların Mü'tezile görüşü ile aynı fikirde olduklarını ve İmâmiyye fırkasına muhalif olduklarını belirtir.⁴⁹

İmamiyye mezhebine göre; İmam Allah'a muhalif olmamalı, masum olmalı ve tüm dini ilimlerde âlim, faziletli, kâmil ve amelde ise tebaasından çok daha faziletli olmalıdır. Ancak Mü'tezile ve diğer fırkalar, imamların günah işlemeleri caiz, faziletli

---

⁴⁴ Bkz, el-Bağdâdî, *el-Fark Beyn'el-Fırâk*, s. 28.

⁴⁵ Bkz, el-Bağdâdî, *el-Fark Beyn'el-Fırâk*, s. 26.

⁴⁶ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.4.

⁴⁷ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.4.

⁴⁸ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.4.

⁴⁹ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.4.

ve dini ilimlerde ise kâmil olma şartını görmedikleri konusunda İmâmiyye mezhebine muhaliftirler.⁵⁰

Şeyh Müfid'e göre; Mü'tezile, Hariciyye, Zeydiyye, Mürcie ve kendilerini Ehl-i Hadis sayanlar tevkifi olarak, nass ve mucize olmadan kişinin imam olabileceğini caiz görmektedirler,⁵¹ bu nedenle İmâmiyye'nin görüşüne muhaliftirler.

Şeyh Müfid, İmamiyye'nin, Hz. Peygamberden sonra imametini, Ben-i Haşim'e has kılıp daha sonra Ali, Hasan, Hüseyin ve Hasan'ın çocukları hariç Hüseyin'in çocuklarına dünyanın sonuna kadar devam etmesine ittifak ettiklerini söyler.⁵² Müellif, Mü'tezile, Hariciyye, Zeydiyye, Mürcie ve kendilerine Ehl-i Hadis diyen fırkaların, İmâmiyye'nin bu görüşüne muhalif olduklarını ve bu fırkalardan hariç olanlar ise caiz gördüklerini belirtir. Ancak Zeydiyye fırkası imameti Ben-i Haşimi olmayanlara da has kıldılar ve Hz. Hüseyin evlatlarından hariç kişilerde olmasını caiz gördüğünü söyler.⁵³

İmamiyye fırkası; Hz. Peygamber hayatta iken Hz. Ali'yi halife olarak atadığını, vefatından sonra imametini nass ile olduğunu ve kim bunu kabul ederse dinin bir farzını yerine getirmiş olduğuna inanırlar. Ancak Mü'tezile, Hariciyye, Mürcie, Butriyye, Heşeviyye ve Ehl-i Hadis mensupları ise İmâmiyye'nin bu görüşüne katılmamaktadırlar.⁵⁴ Şeyh Müfid, bu fırkaların Peygamber'in Hz. Ali'ye olan nassını inkâr ettiğini ve peygamberden sonra İmam'ın müslümanlar arasında herhangi biri olabileceğini söylediklerini belirtir. İmâmiyye mezhebi, peygamberin imâmeti, Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e nass ettiği ve Hz. Ali de onlara peygamber gibi nass ettiğine ittifak ederler. Mü'tezile ve yukarıda adı geçen fırkalar Zeydiyye ve Carudiyye hariç buna muhalif olduğunu söyler. O, bu fırkaların Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin nass ve tevkif ile imam olmalarını inkâr ettiklerini söyler.⁵⁵

Şeyh Müfid, İmâmiyye mezhebinin Peygamber'in (s.a.v) Ali b. Hüseyin'in imametine nass ettiği, babası ile dedesi de peygamber gibi ona nass etiklerini bununla bütün müminlere imam olduğunu ittifak ettiklerini söyler. Tüm Mü'tezile, Hariciyye,

⁵⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.5.

⁵¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.5.

⁵²Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.5.

⁵³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.5.

⁵⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.5.

⁵⁵Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.5.

Mürchie, Zeydiyye ve Ashabu'l-Hadis'in bu görüşe muhalif olduğunu belirtir. onların, müslümanlardan her hangi biri imam olabildiğini iddia ettikleri gibi imametın Ali b. Hüseyin ümmete imam olma gerekliliğini inkâr ettiklerini belirtir.⁵⁶ İmâmiyye mezhebi peygamberden sonra İmâmet'in on iki imama mahsus olduğuna ittifak ederler.

Ehli Sünnette göre ise imametın sıralamasında herhangi bir adaletsizliğin olmadığını belirtir. Hz. Ebu Bekir'in hilafeti kendi dönemindeki Müslümanların icmasına dayandığını, Hz. Ebu Bekir'den başka birini halife olarak tayin olduğu şeklindeki görüşün geçerli olmadığını söyler. Zira Hz. Peygamberin halife tayin ettiği kimseden başkasının halife olması caiz olmadığını belirtirler. Bu ise "Hz. Peygamberin kendisinden sonra halife olarak Hz. Ali'yi tayin etmiştir" şeklindeki görüşün yanlış olduğunu ortaya koyar.⁵⁷ Ensar ve Muhacirler arasında Hz. Peygamber'e halife olacak şahıs tartışılırken, hiç kimse peygamberden tek bir hadis rivayet etmemiştir. Devlet başkanlığına kimin geçeceğine dair delil arandığı ve bu ihtiyaç duyulduğu bir vakitte, bir nass veya işaretin bulunmaması, bu konuda Hz. Peygamber'in herkes tarafından bilinen bir rivayetinin olmadığını göstergesidir.⁵⁸ Ehli Sünnete göre Kur'an-ı Kerim de hilafetle ilgili açık hiçbir şey yoktur. "İmamet dinin aslı olmadığını belirtir ve dinin aslında olmadığı için devlet başkanlığı seçimle çözümlenmelidir nihayetinde Hz. Ebu Bekir'in halife olarak seçilmesi de seçimle olmuştur" diye fikir beyan etmişlerdir.⁵⁹

2.1.2.3. Mütakadiminin Hz. Ali Hakkındaki Görüşleri

Şeyh Müfid'e göre; İmâmiyye ve birçok Zeydiyye fırkaları Hz. Ali'den önce öne geçenlerin (Mutakâddimin) fasık ve delalet içinde olduklarını belirtir. Onların Hz. Peygamber (s.a.v) makamından Hz. Ali'nin İmâmetini geciktirmeleri ile asi ve zalimdirler ve zulümleri ile ebedî cehennemde kalacaklarını söyler. Mü'tezile, Hariciyye, Zeydiyye'den bir kısım ile Mürchie ve Haşviyye ise İmâmiyye'nin bu görüşüne muhalefet ederek toplumun seçtiği kişiyi halife kabul ettiklerini belirtirler.⁶⁰

⁵⁶Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.5.

⁵⁷ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-Luma'fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida*, Tercüme; Kılıç Aslan Mavil, Hikmet Yağlı Mavil, İz Yatıncılık, İstanbul 2016, s, 148.

⁵⁸ Ethem Ruhi Fığlalı, "Sakife Olayı veya Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçimi," *İslam Medeniyeti Mecmuası*, Cilt V, Sayı 3, İstanbul 1982, s, 24.

⁵⁹ Muhammed bin Tavıt et-Tancı, "İslâm'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu," çeviren: Ethem Ruhi Fığlalı, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 2011, cilt: IV, sayı: 1. s. 478.

⁶⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s. 6.

Şeyh Müfid burada Hz. Ali'nin imametini geciktirenlerin (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) asî olduklarını ve ebedi olarak cehennemde kalacaklarını belirterek onları tekfir etmiştir.

2.1.2.4. Hz. Ali'ye Karşı Savaşanlar

Müellife göre; İmâmiyye, Zeydiyye ve Hariciler ittifak ederek Basra ehlinde olan söz ve ahde vefa göstermeyen kişilerin Hz. Ali ile savaşmalarından dolayı kafir olmuşlar ve delalette saplanmış, lanetlendikleri ve bu sebepten dolayı onların ebedi olarak cehennemde olacaklarını söyler.⁶¹

Bu duruma sebep olan olaylar ise Hz. Ali'nin Müslümanlarla yaptığı Cemel ve Sıffin savaşlarıdır. "Hz. Ali hilafetin bütünlüğünü sağlamak için gayret gösterirken ancak ona karşı bilinçli bir şekilde özellikle Sıffin savaşında biatten geri duran Muaviye arasında iktidar mücadelesinin sonucunda ortaya çıkan savaşlarda⁶²," ölen müslümanların durumuyla ilgili bir meseledir. Bunun sonucunda günümüze kadar bu savaşlar tartışılıp konuşulmuştur.

Daha sonra Şeyh Müfid şöyle devam eder; Mutezile topluluğundan Vasıl bin Ata ile Amr b. Ubeyd, şöyle iddia ederler: Talha, Zübeyir, Ayşe ve onların tarafında olanlar ile Ali b. Ebu Talip, Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefi ve onların tarafında olanlar ile Amr bin Yasir, Muhacir, Ensar, Rıdvan biatına katılanlar, ihtilaflarında kendi aralarında lanetleşenler gibidir ve her iki taife de fasık ve delaletler, cehennemde ebedi kalmayı hak ettiler yalnız buna delil getirilmemiştir.⁶³

Şeyh Müfid; İmâmiyye, Zeydiyye ve bazı Ashabu Hadis'in, ittifak ederek şöyle dediklerini belirtir: "Haricilerin dinden yüz çevirenleri Hz. Ali'den huruç etmelerinden dolayı kâfir olduklarını ve dolayısıyla onların ebedi olarak cehennemde olacaklar."⁶⁴

Tüm Mü'tezile fırkası ise İmâmiyye'nin bu görüşünün zıddını söyleyerek onların kâfir olmadıklarını söylemiştir. Onlara fasık isimlendirmesi ile yetinerek cehennemde

⁶¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.6.

⁶²İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Sufyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s, 111.

⁶³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.6.

⁶⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.6.

ebedi kalacaklarını söylemişlerdir. Ancak Mürcie fırkası ile geri kalan Ashabu Hadis fırkaları onların fasık olduğu, onların azaba uğramalarından endişe edildiğini, af ve mağfiret edilmeleri Cennet-i Naim'e de girmelerini de umut ettiklerini söylerler. Mürcie ile Ashabu Hadis'e göre ise onların günah işledikleri ve günahkâr olduklarını tövbe ettiklerinde ise Allah isterse onları affedebileceğini söyler.⁶⁵

2.1.2.5. İmâmet'i ve İmam'a Farz Olan İtâati İnkâr Etmek

İmamiyye mezhebine göre; İmâmlardan her hangi birinin imametini inkâr eden kişinin Allah'ın vacip kıldığı İmâma itaati inkâr ettiği için o kişi kâfirdir, delalettedir ve ebedî olarak cehennemde kalmayı hak etmiştir. Ancak Mü'tezile fırkası ise bu görüşe muhalefet ederek yukarıda bahsedilen kişilerin kafir olduklarını kabul etmez ve o kişilerin bazıları sadece fasık olduğunu bazılarının da asî olup fasık olmadığına hüküm verirlerve İmâmiyye'nin görüşünü kabul etmezler.⁶⁶

2.1.2.6. Akılın Duyudan Ayrılması ve Teklifin Ancak Resullerde Olacağı Görüşü

İmamiyye fırkasına göre; Akıl kendi ilminde ve sonuçlarında duyu organına muhtaçtır. Akıl duyu organlarından ayrılamaz, akıl kişinin nasıl hareket edeceğine delil çıkaracağına yardımcı olur. Bu nedenle Teklif'in evvelinde ve âlemin başlangıcında bir Resul yani bir yol gösteren olması gerektirdiğine ittifak ederler. Şeyh Müfid, bu görüşe Ashabu Hadis'in de katıldığını belirtir⁶⁷.

Mü'tezile, Harici ve Zeydiyye fırkaları ise İmâmiyye'nin bu görüşüne muhalefet ederek farklı düşünmektedir. Onlara göre akıl, duyu organından ayrı kendi başına çalışır.⁶⁸ Mü'tezile Bağdat kolu özellikle Teklif'in başında bir Resul (elçi) olmasını gerektiğine inanırlar ancak İmâmiyye mezhebinin getirmiş olduğu delile muhalif olur ve

⁶⁵Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.6.

⁶⁶Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.7.

⁶⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.7.

⁶⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.7.

İmâmiyye görüşünü doğrulayacak şekilde kendi delillerini sunar ve onların delillerine izafe eder.⁶⁹

2.1.2.7. Resûl ve Nebi Arasındaki Fark

Şeyh Müfid'in İmâmiyye'nin, ittifakla her Resûl'ün Nebi, ancak her Nebi'nin Resûl olmadığını söyler. İmâmiyye'ye göre Nebi, Resûl şeriatını koruyan ve o makamda halifesi olanıdır. Şeriat imamlara Nebi ile adlandırmayı yok saymıştır, ancak akıl isimlendirmeye mani olmadığını söylüyor.⁷⁰

İmâmiyye'ye göre, bir Resul yeni şeriat getirmeden, kendinden önce gelen kişinin şeriatını yenilemek önceki Nebi'yi tekit ederek ve hiçbir yeni kanun getirmeden Allah tarafından gönderilmesini caiz görürler. Ancak Mü'tezile, bu görüşe zıt bir görüşü savunurlar.⁷¹

2.1.2.8. Peygamber'in Babası, Annesi ve Amcası Ebu Talip Konusu

İmâmiyye mezhebi; Peygamberin Hz. Adem'den Abdullah bin Abdulmuttalip'e kadar olan büyük babalarının hepsinin Allah'a iman eden ve tevhit ehli kişiler olduğuna dair Kur'an-ı Kerim ve hadislerden delil getirmişlerdir.⁷² İmâmiyye mezhebi bu konuyla ilgili Kur'andan şu ayetleri delil getirir. Allah (c.c) Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur: *"Namaza kalktığında, seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören; mutlak güç sahibi, çok merhametli olan Allah'a tevekkül et."*⁷³ Hadis olarak getirdikleri delil de şu hadistir: *"Beni tahir kişiler sülbünden tahir rahimlere taşıdı sizin olduğunuz âleme çıkarana kadar."* İmâmiyye mezhebi, Kur'an ve hadislerden getirdikleri delillerle Hz. Muhammed'in Abdullah b. Abdulmuttalip'ten Hz. Adem'e kadar bütün atalarının Allah'a iman eden tevhid üzerine olduklarını söyler.

İmâmiyye mezhebine göre; Hz. Peygamberin amcası Ebu Talip'in mümin olarak vefat ettiğini ve Amine bint Vehb'in de Tevhit İnancı üzerinde olduğunu o müminler

⁶⁹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.7.

⁷⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.8.

⁷¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.8.

⁷²Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.8.

⁷³Şuara, 26/217-219.

zümresiyle haşır olacağına inanırlar. Müellif devamında başta zikrettiği tüm fırkaların bu görüşe muhalif olduklarını söyler.⁷⁴

2.12.9. Ricat, (Dönüş) Bedâ (Gizliliğin Açığa Çıkması) ve Kur'an Telifi

Şeyh Müfid'e göre, İmâmiyye mezhebinde Ricat manasında ihtilaf olsa da kıyamet gününden önce ölümlerin çoğunun dünyaya Rucû' (dönme) etmelerini vacip görürler. İmamiyye bed'a lafzını Allah'ın vasfına has kılmayı ittifak eder. Ancak bu semaî olup kıyas cihetinde değildir. İttifakla İmâmeyye mezhebine göre; delalette olan din imamları telif konusunda Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetini değiştirdiler ve Hz. Peygamberin sünnetine ve Kuran'ın gerektiği tenzil (iniş) şeklinden yüz çevirdiler.⁷⁵

2.1.2.10. Va'id Hakındaki Görüşü

İmâmiyye mezhebine göre Va'id; ebedi cehennemde ebedi olarak kalmak özellikle kafirlere hastır ve günah işleyen ancak Allah'ı bilen, farzları kabul eden, namaz ehli olan kişiler ile ilgili değildir. Muhammed b. Şebib ve Ashab-ı Hadis hariç tüm Mürcie fırkası bu görüşü kabul ederler.⁷⁶

İmamiyye'ye göre; ehl-i ikrar, ehl-i marifet, ehl-i namaz, günahından ötürü azap görse de ebedî azap görmezler ve cehennemden çıkarılıp cennette sonsuza kadar cennet nimetlerinden yararlanacaklardır. Müellife göre yukarıda adı geçen fırkaların hepsi bu görüştedir.⁷⁷

Mü'tezile ise buna muhalif görüşte olup şunu söyler: Va'id cehennemde ebedi kalma tüm kafir ve namaz ehli fasık olanlardır. Mü'tezile'ye göre cehenneme giren hiç kimse cehennemden çıkamaz.

Mü'tezile ile Ehl-i Sünnet mensubları kelim konusunda görüş ayrılığına düştükleri bilinen bir husustur. Çünkü Mü'tezile'ye göre büyük günah işleyen, tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Ona şefaet bile yapılmayacaktır. Çünkü büyük günah ebedî olarak cehennemde kalmayı gerektirir. Büyük günahlardan

⁷⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.8.

⁷⁵Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.9.

⁷⁶Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.9.

⁷⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.9.

kaçınanların küçük günahları da affolunur. Mü'tezile bu tutumu ile hem Mürciye'ye karşı çıkmış, hem de ameli imandan cüz saymıştır.⁷⁸ Ayrıca Mü'tezile alimlerinde Kadı Abdulcabbara göre sonsuza kadar cehennemde kalma vurgusunda bulunan vaîd ayetleri kafir ve fasıklar için genel olduğunu söyler⁷⁹. Ehl-i Sünnet ise, büyük günah konusunda daha mutedil bir görüşü benimseyerek bu tür insanların cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerini söyler.

2.1.2.11. Şefâât Hakkındaki Görüşü

İmâmiyye mezhebine göre; Hz. Peygamber kıyamet gününde ümmetinden büyük günah işleyen topluma şefaathçi olacağını, Hz. Ali'nin de Şia'sında olup günahkâr olana şefaathçi olacağını söyler. Ayrıca Ehl-i Beyt'ten olan imamların da şefaath edeceğine ittifak ederler. Böylece Allah onların şefaathçi olmalarıyla birçok günahkârı kurtarmış olacaktır.⁸⁰

Şeyh Müfid, Peygamber (s.a.v.)'in şefaathçi olacağı hakkında İbn Şebib Ashab-ı Hadis'ten bir grup hariç Mürcie fırkası İmâmiyye'nin görüşünde olduğunu söyler.⁸¹

Mü'tezile, şefaath konusuna va'd ve -vaîd penceresinden de bakarak, Allah'ın mükâfat ve ceza vereceği amelleri önceden Kur'ân'da beyan ettiğinden buna göre ahirette de muamele edeceğini söyler. Onlar Kur'ân'da geçen va'd ve vaîd ayetlerinin hükümlerinin kat'î olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre Allah, ayetlerin zahiri dışında bir anlamı kastetmiş olsaydı, bunun hükmünü açıkça ortaya koyardı. Bunu mükelleflerden gizlemesi, O'nun adaletine gölge düşürecektir. Bu yüzden Mü'tezile, diğer konularda olduğu gibi şefaath konusuna da bu pencereden bakmışlardır. Şefaathi, el-va'd ve 'l-vaîd' görüşü doğrultusunda anlamlandırarak, insanların bu dünyada yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerin karşılığını tam olarak göreceğini prensip olarak kabul etmiştir. Buna göre âhiret hayatında, gerek Allah'ın lütfu ve mağfireti, gerekse peygamberlerin, Allah katında günahkârlar lehine yapacakları ümit edilen şefaath girişimini şiddetle reddetmiştir. Çünkü Mü'tezile'ye göre sevapların karşılığı olarak

⁷⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Çeviri, Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2011, s. 60.

⁷⁹ Kadı Abdulcabbar, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, Çeviri, Prof. Dr. İlyas Çelebi, Yayınevi; Türkiye Yazma Eserler, İstanbul 2013, s. 666.

⁸⁰ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.10.

⁸¹ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.10.

mükâfat Allah'ın va'd'i, günahların karşılığı olarak cezalandırma da, O'nun va'id'idir. Bu Kur'ân'la sabit olduğu gibi, akla da uygun bir görüştür.⁸²

2.1.2.12. İsimlendirme ve Hüküm

Şeyh Müfid, İmâmiyye mezhebinin ehl-i marifet ve ehli ikrardan olan büyük günah işlese de İslam'dan çıkmaz ve o kişi işlemiş olduğu büyük günahtan dolayı fasık olmuşsa da o Müslümandır. İmamiyye'nin bu görüşüne tüm Mürcie, Ashab-ı Hadis ve Zeydiyye'den bir grubun katıldığını söyler.⁸³

Mü'tezile ile birçok Harici ve Zeydiyye fırkaları ise İmâmiyye'nin görüşünün aksi görüşte olup şunu iddia ederler: zikrettiklerimizden büyük günah işleyenler fasık olup ne müslüman ne de mümindir.

‘‘Mü'tezile'ye göre, va'id iyilik yapanların ödüllendireceğini va'deden Allah bu sözünde asla dönmemesi ve bu mükafatı vermesi; vâid ise, kötülük yapanları, günah işleyenleri ve adaletsizlik yapanları cezalandırmakla veya ebedi cehennemlik olmakla tehdit eden Allah'ın bu tehdidinden de vazgeçmemesidir. Mü'tezile'nin va'd ve vâid esası, tarihi bakımdan mürtekeb-i kebir'e'nin durumuyla ilgili tartışmaların bir sonucu ve ayrıntısı olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü bu konu Cemel ve Sıffin savaşına katılan insanlar hakkında mümin, kafir, münafık ya da ikisi arasında bir yerde (el-menziletü beyne'l-menziletayn) şeklindeki tanımlarla alakalıdır. Bu isimlendirmenin dünyevi bir tarafı olduğu gibi, uhrevî bir tarafı da vardır. Bu sebeple insanların işledikleri günahlardan dolayı cezalandırılıp cezalandırılmayacağı hususunun tartışılması gündeme gelmiştir.’’⁸⁴

Mü'tezile'ye göre büyük günah işleyen insan ne mümindir, ne de kafirdir; ancak o günahı işleyen kişi bir fasıktır. Çünkü fasık cezalandırmayı hak edecek bir fiil meydana getirmiştir. Kur'an'a göre bir insan, Allah'ın emir ve yasaklarına uyarsa sevabı, yani ödüllendirmeyi hak eder, Allah'ın emir ve yasaklarına uymaz ise cezalandırmayı hak eder. Çünkü Mü'tezile'ye göre Allah va'd ve vâidinden dönmez. Bundan dolayı da

⁸² Mehmet Taşdelen, ‘‘Mü'tezile'den Şefa'at Anlayışı’’, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5 Sayı:10, Aralık 2015, s. 81-101.

⁸³ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.10.

⁸⁴ Osman Aydın, *Akılci Din Söylemi*, Hititkitap Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2010, s. 44.

büyük günah işleyenin affedilmesi caiz olmadığı gibi, cehennemde azap görür ve orada ebedi olarak kalmayı hak eder. Mûtezile, büyük günah işleyenin bağışlanmasının caiz olamayacağı konusunda şu aklı delilleri ileri sürmektedir: Büyük günah işleyeni tevbe etmeden affetmek, onu, çirkin işleri işlemeye teşvik etmek olur; çünkü mükellef Allah'ın affına güvenmek suretiyle günah işlemeye cesaret bulur. Halbuki onu cezalandırmak, büyük günahları işlemekten alıkoyacağı için bu zorunludur, ayrıca bu konudaki af, itaatkâr ile isyankârı aynı seviyeye getirir ki bu da adaletle bağdaşır bir şey değildir.⁸⁵

Büyük günah meselesi Cemel ve Siffin savaşlarında müslümanların birbirlerini katletmeleri ile ortaya çıkan bir sorundur. Hariciler bu noktada hem savaşlarda birbirlerini öldüren müslümanları hem de hakem olayına karışanların büyük günah işlediklerinden dolayı kafir olarak itham etmişlerdir. Mutezile ekolu bu konuda el-menziletu beyn'el menziletayn görüşünü savunurken Ehli sünnet bir bütün olarak büyük günah işleyen kimsenin kafir değil, Müslüman olduğunu bu dünyada işlediği günahtan dolayı kendisine kafir muamelesi yapılamayacağı hususunda fikir beyan etmişlerdir. Onlara göre ahiretteki durumu da Allah'a kalmıştır; Allah dilerse onu affeder dilerse de yaptığı günahın karşılığı olarak onu cezalandırır.⁸⁶

2.1.2.13. İslam ve İman Konusu

İmamiyye mezhebine göre: İslam'ın İman olmadığı ve her mümin müslüman olduğu ancak her müslüman mümin olmadığı ve din ıstılahında her iki mananın arasında ki fark, dilin tahaffuzundaki fark gibi olduğunu söyler. İmâmiyye'nin bu görüşüne Mürcie ve Ashab-ı Hadis de katılmıştır. Ancak Mü'tezile, Hariciye'nin birçoğu ve Zeydiyye fırkası İmâmiyye'nin bu görüşe muhaliftirler. Onlar ise şöyle iddia ederler: her müslüman aynı zamanda mûmindir ve dinde İslam ile iman arasında hiçbir fark yoktur.⁸⁷

⁸⁵Orhan Aktepe, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Va'id İlkesi" *Kelam Araştırmaları*, 9:1, 2011, s. 162.

⁸⁶Bkz, el-Bağdâdî, *el-Fark Beyn'el-Fırâk*, s. 277.

⁸⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.10.

2.1.2.14. Tevbe'nin Kabulü

İmamiyye fırkasına göre, tevbenin kabulü Allah'ın bir lütfü ve faziletidir. Aklen kişi daha önce hak ettiği cezayla birlikte tevbenin düşmesi vacip değildir. Şayet semaî olarak ıskatına dair bir beyan gelseydi aklen de suçu hak etmek şartıyla tevbe edenlerde de caiz olacaktı. İmâmiyye mezhebinin bu görüşüne Ashab-ı Hadis de katılmaktadır. Mü'tezile fırkası ise bunun zıttını iddia eder.⁸⁸

Mü'tezile'ye göre bir günahtan tevbe edip sonra o günaha dönen kimsenin, bu günahtan sorumlu tutulup tutulmayacağı konusunda iki farklı görüşleri vardır. Bazı Mü'tezile alimleri şöyle derler: Tevbe edip dönmüş olduğu günahtan sorumlu tutulur. Bazı Mü'tezile alimleri ise şu fikri savunurlar: Tövbe etmiş olduğu için, günahtan sorumlu tutulmaz.⁸⁹

2.1.2.15. Ehl-i Bid'at'ın Hak Ettiği İsim ve Hükümleri

İmâmiyye mezhebi, bid'at sahiplerin kafir olduğuna ittifak ederler. İmam, onları davet ederek delil beyan ettikten sonra tövbe etmelerini ister şayet bid'attan tövbe ederlerse doğru olanı yapmış olurlar ancak dönmezlerse imandan döndükleri için öldürülür. Onlardan biri bid'at üzeri ölürse o kişi cehennem ehlidir.⁹⁰

Mü'tezile ise İmâmiyye'den farklı düşünür ve şöyle iddia ederler; ehl-i bid'at olan birçok kişi fasıktır ancak kâfir değildirler ve içlerinde bid'atı ile fasık olmayanda vardır onunla da İslam'dan çıkmaz. Şeyh Müfid'e göre; İbn Ebi Şeybe taraftarı olan Mürciler ve Zeydiyye'den olan Butriyye fırkası da bunlar imamın sıfatlarında onlara muhalif olsalar da usulde Mü'tezile gibi düşünürler.⁹¹

2.1.2.16. Nebilerin ve Meleklerin Birbirlerine Üstünlüğü

İmâmiyye fırkasına göre; peygamberler meleklerden daha üstündür. Şeyh Müfid İmâmiyye'nin bu görüşüne Ashab-ı Hadis'in de katıldığını söyler. Ancak Mü'tezile ise

⁸⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.10.

⁸⁹ Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn)*, Çeviri: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, 1.Basım, Ekim 2005, s. 225.

⁹⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.11.

⁹¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.11.

bunun tersini iddia etmektedir. Tüm Mü'tezile'ye göre; melekler peygamberlerden daha üstündür.⁹²

2.2. İmâmiyye Mezhebinin Akaid/Usûl İle İlgili Temel Görüşleri

Şeyh Müfid *Evâilü'l-Makâlât* kitabının üçüncü bölümünde İmâmiyye mezhebinin akaid/usûl ile ilgili temel görüşlerini açıklamaktadır. O, bu bölümün başında, Ehl-i Beyt'den olan imamlardan gelen görüşlere aynı olanı ile İslam düşünce ekollerinin görüşlerine muvafık olan görüşleri zikredeceğini belirtir.⁹³ Şeyh Müfid bu bölümde benim usûlden seçtiklerim dediği konular şunlardır;

1- Tevhid Hakkında Görüşler. 2-Allah'ın Sıfatları Hakkında Görüşler. 3-Allah'ın Semî, Basâr ve Mudrik Sıfatları. 4-Allah'ın Eşyanın Var Olmadan Önce Onun Bilmesi. 5-Ebu Hişam Cubbai'nin Görüşünde Tek (Münferid) Kaldığı Durumlar. 6-Allah'ın Adalet ve Adaletsizliğe Kadîr Olması ile Olmuş ve Olmayan Şeyin İlmi ile Bilmesi. 7-Allah'ın Çıplak Göz İle Görülmez Konusu. 8-Adl ve Halk (Yaratma) Sıfatları. 9-İnsana ‘Hâlık’ İsmi Bağdaştırmanın Çirkinliği. 10-Lütuf ve Aslah Anlayışı. 11-İlk Yaratmanın Cennete Olması. 12- Mârifet Hakkında. 13-Allah'ın Günah ve Çirkin Davranışa Ceza Vermesi. 14-Peygamberlerin İsmet Sıfatı. 15-Peygamberimiz Hz. Muhammed'in(s.a.v) İsmet Konusu. 16-Ku'rân-ı Kerim'in İ'caz Yönü. 17-Nübüvvet bir Lütuf mu yoksa Kazanılan bir Hak mı? 18-İmamet bir Lütuf mu yoksa Kazanılan bir Hak mı? 19- İmamların İsmet Meselesi. 20-İmamların Tayin Ettikleri Kişinin Masumiyeti, Nassı ve Seçimle Olmaları Hakkında. 21-İmamların Hüküm Yetkisi. 22-İmamların Tüm Sanaat ve Diğer Dilleri Bilmeleri. 23-İmamların Gizliliği, Kâinatı ve Gaybı Bilmeyi Onlara Sıfat Kılınması. 24-İmamlarda Olağanüstü Güç, İlham ve Mucizeler. 25-Şia'dan, Sefirler ve Ebbab'tan Mucize Zuhuru. 26-İmamlar Melekleri Görmeden de Kelam(Söz)İşitmeleri. 27-Peygamberler ve İmamların Sadık Rüyaları. 28-İmamlar ve Enbiya Arasında Fazilet Meselesi. 29-Meleklerin Mükellef Olmaları. 30-İmamlar ve Melekler Arasında Üstünlük Görüşü. 31-Nebi ve Resullerin Vefatan Sonra ki Halleri ve Acı Çekmeleri. 32-Ölümlerin, Ölüm Esnasında Peygamber ve Emirü'l-Müminini Görmeleri. 33-Ölüm (Sekarat) Esnasında Melekleri Görmek. 34-İmamlara

⁹²Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.11.

⁹³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.12.

Tabii Kişilerin Vefatından Sonraki Durumları. 35-Kabirde İki Melek İnmesi Ve İtikat Sualı. 36-Kabir Ehlinin Nimet ve Azap Görmesi, Nasıl Olacağı ve İnsanlar Hangi Sürette Olacaklar. 37-Ric'at Görüşü. 38-Hesap ve Velayeti ile Sırat ve Mizan Konusu. 39-Şefa'at ile İlgili Görüşler. 40-Bed'a ve Elmeşiyye (Allah'ın Dilemesi) Meselesi. 41-Kur'ân-ı Kerim'in Telifi ve Kur'an'da Fazlalık ile Noksanlık. 42- el-Vâid Babları. 43-Amellerin Boşa Çıkması. 44-Kâfırlardan Allah'ı Tanıyan ya da İta'at eden var mıdır? 45-el-Muvafat Konusu. 46-Küçük Olan Günahlar Hakkında. 47-Umûm ve Husûs Meselesi. 48-İsimlendirme ve Hükümü. 49-Tevbe Konusu. 50-Tövbenin Hakikati. 51-Çirkinlikten Tövbe ve Aynı Davranışta Bulunması. 52-İnsanlara Yapılan Haksızlıktan Tövbe Etmek. 53-Mü'münleri Öldürme ve Daha Sonra Tövbe Etme Görüşü. 54-Gaib Şeylerin İlmi ve İlk Oluşan Durumlar. Bu Bilgi Kesbi mi Yoksa Zorunlu mu? 55-Haberlerin (Hadis) Sıhhat Bilgisi ve Bu Bilgi Zorunlu Bilgi mi yoksa Kesbi mi? 56-Haber/Hadis de Mütevâtir Haddi. 57-Duyu Organlarına İdrak Edilen Şeylerin ve Bunların Bilinmesi Allah Tarafından mı Yoksa İnsan Fiili İle mi Bilinir? 58-Ehli Ahiret Memûr mu yoksa Memûr Değil mi? 59-Ehli Ahiret Mükellef/Yükümlü Olup Olmadığı. 60-Ehli Ahiret Fiillerini Kendi mi Seçer yoksa Zorunlu olarak mı Seçer? 61-Ehli Ahiret Fiilerinde Çirkin/Kötü Davranışta Bulunur mu? 62-Âmelde Maktu ve Mavsûl Konusu. 63- "Dâr" /Ülke Hükümü.

2.2.1. Tevhid Hakkındaki Görüşleri

Şeyh Müfid'e göre Allah, ulûhiyette ezeli ve ebedî olarak tektir ve hiçbir şey ona benzemez, hiçbir şey onu temsil etmez onun benzeri yoktur. Her durum ve sebepten onun eşi ve benzeri yoktur o Ahad'tır. Tüm ehl-i Tevhit mezhebinin de bu görüşte olduğunu söyleyen müellif, ancak ehl-i Teşbih'ten şaz olanların Allah'ın birliğini sadece lafıza has kılıp mana da ise Tevhid anlamına muhalif kaldıklarını belirtir. Ehli Basra'dan Eş'arî olarak tanınan bir şahıs bizim anlattığımız görüşe muhalif ve tüm muvahhidinin lafız ve manalarına zıt bir görüş ortaya çıkararak şunu iddia etti: Allah'ın (c.c) kadîm sıfatları vardır ve bu sıfatlardan dolayı Allah şu sıfatlarla vasıflanmıştır. Bu sıfatların ise şunlar olduğunu söyler; Âlim, Hayy, Semî, Basîr, Mükellim ve Mürîd'tir.

Ve yine iddia eder ki Allah (c.c)'ın, aynı zamanda kadim bir Vechi, kadim Semî, kadim Basar ve kadim iki eli olduğunu ve bütün bunlar ezelde kadımdır.⁹⁴

2.2.1.1. Allah'ın Sıfatları Hakkında Görüşler

Şeyh Müfid'e göre, Allah'ın zatında Hayy'dır ancak hayatla değil, zatında Kadir ve Âlim'dir. Ashab-u Sıfat'tan olan Müşebbihe fırkasının söylemiş olduğu ve Ebu Haşim Cubbai'nin icat (bidat) ettiği gibi olmadığını ve diğer ehl-i Tevhit fırkalarına zıt giderek Ehl-i Sıfat'tan daha çirkin görüşü aldıklarını söyler.⁹⁵ Devamında bu görüşün tüm İmamiyye, Mü'tezile, Mürcie, tüm Zeydiyye ve bir grup Ashab-u Hadis ile Muhakkime fırkalarının görüşü olduğunu belirtir.⁹⁶

Şeyh Müfid daha sonra Allah'ın kelamının muhdes olduğunu söyler ve şöyle devam eder; ben de derim ki Allah'ın kelamı Muhdes'tir (sonradan meydana gelen) bu konuda tüm İmamiyye, Mü'tezile, Mürcie, Zeydiyye'nin çoğu Ashab-u Hadis'ten bir cemaat, Hariciyye bu görüşte olduğunu ve Ehl-i Beyt'ten de böyle haber geldiğini belirtir. Müfid'e göre, Kur'an-ı Kerim Allah'ın vahyi ve kelamıdır. Allah'ın vasıf ettiği gibi Kur'an muhdis'tir. Kur'an'ın mahlûk olduğunu red ettiğini söyler. Sadıklardan böyle haber geldiğini ve bu görüşte şaz olan hariç, tüm İmamiyye, Mü'tezile'nin Bağdat kolu, Mürice'inin birçoğu, Zeydiyye ve Ashabu Hadis de bu görüşte olduğunu söyler.⁹⁷

Müellif, Kur'an-ı Kerim'in de anlattığı şekli ile Allah'ı işitme (Semî), İtbâ (tabii olmak) ve teslim cihetinden Murîd (irade eden, dileyen) olarak tanımlar.⁹⁸

Müfid, Allah'ın fiilindeki iradesinin fiilinin zatı olduğu, yarattığı fiili irade ise fiillerin emretmesidir olarak tanımlar. Ehl-i Beyt'ten böyle beyan geldiğini ve bu görüşün yakın zamanda İmamiyye mezhebinden şaz olan kişiler hariç, diğer İmamiyye mezhebinin görüşü olduğunu söyler. Müellif bu görüşün Mü'tezile'nin tüm Bağdat kolu özellikle de Ebu Kasım el-Belhi ve Mürcie'den bir cemaatin aynı görüşü benimsediğini

⁹⁴ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.12.

⁹⁵ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.12.

⁹⁶ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.12.

⁹⁷ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.12.

⁹⁸ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.12.

söyler.⁹⁹ İmâmiyye'nin bu görüşüne zıt olanlar ise, Mü'tezile'den Basralılar ve onlarla aynı görüşte olan Müşabbih ve Ashab-u Sıfat firkalarıdır.

Mü'tezile, Allah'ın ezeli sıfatlarının bulunmadığını belirtirler. Mü'tezile bu fikirlerini şöyle beyan ediyorlar; Gerçek şu ki, Yüce Allah'ın ezelde, ne ismi ne de sıfatı olmuştur.¹⁰⁰

Şeyh Müfid bu bölümün son paragrafında ise; Allah'ın kitabında veya bir peygamber aracılığıyla ya da hüccet olan halifeden biri adlandırıldığından hariç bir başka adlarla tesmiye etmek caiz olmadığını söyler. Ve aynı şeyi sıfatlar konusunda da bu görüşte olduğunu söyleyen müellif bunu Ehl-i Beyt'ten gelen habere (rivayete) dayandırır. Tüm İmamiyye'nin, Mü'tezile'den Bağdâdiyye, ile birçok Zeydiyye ve tüm Mürcie'nin yanısıra Ashab-ı Hadis'in de bu görüşten olduğunu ancak diğer firkaların bu konuda imamın yerine delil olarak icmayı kabul ettiğini belirtir.¹⁰¹

2.2.1.2. Allah'ın Semî, Basîr Ve Mudrik Sıfatları

Şeyh Müfid, Allah'ın tüm sıfatlarının kadim olarak verilmesi akli delil ya da kıyas ile değil de semaî, manada izah edilen mana hariç, bütün sıfatların manası has/özel ilim olduğunu söyler. Çünkü mantığımızın da buna fazla anlam vermediğini lügatımızdaki anlamının ise hissi olduğunu ve dolayısıyla kadim olması mümkün değildir, der.¹⁰²

O, müdrük sıfatını ise şöyle açıklar; Müdrük konusu da Allah'a sıfat olarak kullanıldığında bazen şöyle denilir; O bilgisi dâhilinde olmayan hiç bir şey yoktur ve hiç bir şey ona gaip değildir, göz ile idrak ya da his ile idrak manasını hislerimizle olduğunu kast etmek caiz olmadığını belirtir. Bu konuda İmamiyye muhalif görüş beyan edenin olmadığını, aynı zamanda bu görüşün Mü'tezile'den Bağdâdiyye, Mürcie'den bir cemaat ve Zeydiyye fırkasındanda bir grubun mezhebi olduğunu söyler.

⁹⁹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.13.

¹⁰⁰el-Bağdâdî, *el-Fark Beyn'el-Fırâk*, s, 82.

¹⁰¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.13.

¹⁰²Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.13.

Müşebbihe fırkası Ashab-u Sıfat ve Ehl-i İ'tizal fırkasından Basra kolu bu görüşe muhaliftir.¹⁰³

2.2.1.3. Allah'ın Eşya'nın Var Olmadan Önce Onun Bilmesi

Müellif, Allah'ın olacak olan her şeyin olmadan önce ne olacağını bildiğini ve her "hâdis" (sonradan var olan) daha var olmadan Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu söyler. Her malumu olacak şeyi bilinmesi Allah hakikati ile Âlim'dir der. Allah'a yerde ve gökte hiçbir şeyin ona gizli kalmadığını belirtir ve buna da aklı, Kur'ân-ı Kerim'i ve mütevatir hadisleri delil olarak sayarak bu görüşün tüm İmamiyye mezhebinin görüşü olduğunu açıklar.¹⁰⁴

Devamında Şeyh Müfid, kendilerinin Mü'tezile'nin söylediği gibi Hâkem bin Hişam'ın görüşlerine zıt olan görüşü ne olduğu bilmediğini kendilerinin yanında Mü'tezile'ye bu görüşte ayrı kaldığını ve onları taklit edenleri yalanladığını ve onlar da Şia olduğunu söyler. O, kişinin her hangi bir tasnif edilmiş kitabı ya da İmamiyye usulü hakkında bir kelam söz ettiğini görmediğini ve imtihan meseleleri ona düşmanlık edenlerin konuştuklarına zıt olduğuna delil olduğunu ifade eder.¹⁰⁵

Şeyh Müfid son olarak şunu ifade eder; Bu konuda verdiğimiz tüm mana tevhide münasip bir manadır, ancak Cebriyye'den Cehm Ibn Safvan ile Mü'tezile'den Haşim b. Amr el-Fuvatî görüşü hariç, bu kişiler şunu iddia ederler: İlim 'madum' (yok olan) ile müteallik değildir, sadece mevcut/var olanla ilgilidir. Şayet Allah eşyayı var olmadan önce olmasını bilseydi o zaman Allah imtihanı(sınavı) gerekli kılmazdı¹⁰⁶ diyerek imtihanın gerekliliğinin zorunlu olduğunu açıklar.

2.2.1.4. Ebu Hişam Cubbai'nin Görüşünde Tek Kalması

Şeyh Müfid, Allah'ın; Hayy, Kadîr, Âlim, sıfatlarla sıfatlandırmak makûlât (soyut) manasını ifade ettiğini söyler. Ashab-ı sıfatın anlattığı gibi bu manalar ne zatı ne de bunlarla kaim olan şeyler olduğunu belirtir. O, Ebu Haşim Cubbai'nin görüşünde

¹⁰³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.13.

¹⁰⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.14.

¹⁰⁵Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.14.

¹⁰⁶Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.14.

olduğu gibi zatta muhtelif haller de olmadığını belirtir. Bu görüşe tüm ehl-i tevhid muhalif olduğunu ve ifade ettiği manalardaki maksatın ise şu olduğunu söyler; hitapta makul olması demektir, mevcudatı müşahede edilmesi ile değildir der ve bu görüşün tüm muvahhitlerin görüşü olduğunu ancak bu görüşe Müşebbihe ile Ebu Haşim'in muhalif olduğunu belirtir.¹⁰⁷

2.2.1.5. Allah'ın Adalet ve Adaletsizliğe Kadir Olması ile Olmuş ve Olmayan Şey ile İlgili İlmi Sıfatları.

Şeyh Müfid, Allah'ın adil olan şeye kadir olduğu gibi adil olmayan şeye de kadir olduğunu söyler. Ancak Allah'tan haksızlık, zulüm ve çirkinlik gibi şeylerin sadır olmayacağını söyler. İmamiyye, Nazzam hariç tüm Mü'tezile, Mürcie'den bir cemaat, Zeydiyye, Ashabu Hadis ve Muhakkime fırkasının da aynı görüşte olduğunu belirtir. Ancak kendi görüşlerinin; Cebriyye ve Nazzam'ın Adl ve Tevhit konusunda onlara muvafık olanlardan farklı görüşte olduğunu söyler.¹⁰⁸

Şeyh Müfid, Allah'ın mustahil (olması mümkün olmayan) şeyin örnek zıtların birleşmesi ve buna benzer şeylerin mümkün olmayan şeylerin de bilgisine de kâdir olduğunu söyler. Bu görüş Nazzam ve Kur'an'ın mahlûk olduğu söyleyenler hariç tüm Ehl-i Tevhid'in görüşüdür.¹⁰⁹

2.2.1.6. Ru'yetullah Konusu

Şeyh Müfid, Allah gözle görülmeyeceğini belirtir ve buna delil olarak da; akıl, Ku'rân-ı Kerim ve Ehl-i Beyt'dan gelen mütevatir hadislerin delil olduğunu söyler. Müellif, tüm İmamiyye'nin ve mütekellimin(kelam âlimleri) aynı görüşte olduğunu ancak bunlardan Hadis tevilinde bulunanlar kendilerine şüphe uyandıran şaz kişilerin hariç olduğunu söyler. Bu konuda tüm Mutezile, Mürcie, Hariciyye'nin birçoğu ve Zeydiyye ile Ashab-ı Hadis fırkalarının İmamiyye fırkasıyla aynı görüştedir. Ancak

¹⁰⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.14.

¹⁰⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.14.

¹⁰⁹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.15.

Müşabbihe ve kardeşleri olan Ashabu Sıfat fırkaları yukarıda saydığımız fırkalara zıt görüştedir.¹¹⁰

Ehli Sünnette göre ise Allahın Ahirette görüleceğini belirtirler.¹¹¹ Delil olarak da Kıyame suresinin 22. ve 23. ayetlerini sunarlar. *‘‘Nice yüzler o gün ışıldar, parlar Rablerine bakarlar.’’*

2.2.1.7. Adl ve Hâlk (Yaratma) Sıfatları

Şeyh Müfid, Allah’ın adaletli ve kerim olduğunu, insanları ibadet etsinler diye yarattığını, ibadet etmelerini emrettiğini, masîyeti/günah işlemeyi yasakladığını, tüm insanlara hidayet, nimet ve ihsan lütfettiğini söyler. Ama Allah’ın hiç kimseye takatinden (gücünden) fazla bir şeyde zorlama yapmadığını, kulun gücü yettiğinden hariç bir şeyi emretmediğini belirtir. Müfid’e göre, Allah’ın zanaatında çirkinlik, fiilinde (yaratılıştaki) eksiklik yoktur, fiillerde kullara eşit olmaktan münezzehtir. İnsanları amel etmeyi zorlamaktan yücedir hiç kimseye işlediği suçtan hariç azap etmez, kulun yapmış olduğu çirkinlikten hariç kimseyi kınamaz, zerre miskal zülüm etmez, insanoğlu iyilik yaparsa kat kat mükâfat verir ve işlemiş olduğu amelden dolayı ona büyük sevap yazar.¹¹²

Şeyh Müfid, tüm İmamiyye’nin bu görüşte olduğunu ve Ehl-i Beyt’ten mütevatir haber geldiğini, öncekilerin uygulaması da böyle olduğunu söyler. İmâmiyye’nin bu görüşüne, azı hariç tüm Mutezile, Mürcie’nin birçoğu, Zeydiyye’den bir grup, Muhakkime ile Ashabu Hadis fırkalarının da katıldığını söyler. Ancak Cumhûr-u Âmme ve yukarıda sayılanlardan hariç diğer kalanların bu görüşe muhalif olduğunu ve onların şunu iddia ettiklerini söyler; Allah kullarının birçoğunu masîyet/günah işlemesi için yarattığını ancak bazı kulları ibadet etsin diye seçtiğini, tüm kullara nimet vermediğini ve itaatta da gücü yetmeyen mükellef kıldığını, tüm fiilleri kendi iradesi ile yarattığını, kendisine karşı ası olanı isyanından dolayı azap ettiğini, dilediğini emretti dilemediğini de yasakladığını, kullara zülüm etmeyi ve fesadı (kötülüğü) sevdiğini söylerler. Şeyh

¹¹⁰Müfid, *Evâ’ilü’l-Makâlât Fi’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât*, s.15.

¹¹¹ Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, *el-İbane ve Usûlü Ehli’s-Sünnet*, Tercüme, Doç. Dr. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2010. s. 32.

¹¹²Müfid, *Evâ’ilü’l-Makâlât Fi’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât*, s.15.

Müfid ise bunlara karşı Allah'ın zalimlerin söylediğinden münezzehtir ve yüce olduğunu belirtir.¹¹³

2.2.1.8. İnsana “Hâlık” İsmi Bağdaştırmanın Çirkinliği

Şeyh Müfid'e göre, insanlar yeni şeyler yapar, meydana getirir, icat eder ve üretir, ancak onlara hâlık (yaratıcı) denilmez, Allah'ın zikrettiği şeyleri onlarda yaratır diyemeyiz, bu konuda Kur'an'ın belirtiliklerine karşı haddi aşmış oluruz diyerek, Bu konuda tüm İmamiyye, Zeydiyye, Mü'tezile'nin Bağdat kolu, Ashabu Hadis ve Mürcie'nin birçoğu aynı görüşte olduğunu, ancak Mü'tezile'nin Basra kolu onlara muhalif olduğunu, insanların da “hâlık” yaratıcı olduğunu söylediklerini ve bu görüşleriyle Müslümanların görüş birliğinden ayrılmışlardır.¹¹⁴

2.2.1.9. Lütuf ve Aslah Anlayışı

Şeyh Müfid'e göre Allah, insanın mükellef olduğu müddetçe din ve dünyaları için her şeyin aslahı (en iyisi) yapmasından başka bir şey yaratmaz. Ve onları hiçbir iyilik ya da menfaatten alıkoymaz. Kimi zengin ettiyse ona “Aslah” yani en iyi olanı yapmıştır, aynı şekilde kimini fakır kılar, kimini de sıhhatli ya da hasta eder ise kendisine en iyi olanı yapmıştır.¹¹⁵

Müellif, Allah'ın insanlara lütuf (iyilik) etmenin vucubu cömertlik ve kereminden dolayı vacip olmuştur der. Ona göre eğer zan edildiği gibi Allah'ın adil sıfatı gereği gibi şayet bunu yapmasaydı zalim olurdu düşüncesi ile vacip olmamıştır¹¹⁶

Şeyh Müfid, Allah şayet kişiyi yaratır mükellef kılar kişi de ona iman etmez yada yaratıklarında hiç kimse ona iman etmeyeceği bilerek onu yaratırsa ve insanlar okışının yaratılışından, hayatında, beka ve davranışından emin olmuyorsa ve din de ondan hiçbir menfaat görmez ise onu yaratması caiz olmadığını söyler. Ancak o kişiyi hayatta bırakılsave günahtan tövbe edecekse ona engel olması da caiz olmadığını belirtir. Dolayısıyla Allah'ın adaleti, yüceliği, ihsan ve keremi, bunu gerektirir ve bununla

¹¹³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.15.

¹¹⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.15.

¹¹⁵Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.16.

¹¹⁶Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.16.

hüküm verilir ve ondan bunun zıttı caiz değildir. Çünkü Allah'a abes, çirkinlik, cimrilik vasıflarını taalluk (bağdaştırmak) etmek mümkün olmaz. Şeyh Müfid'e göre tüm İmamiyye, Mü'tezile'den Bağdat kolu görüşüdür. Ancak Mürcie'nin birçoğu, Zeydiyye, Mü'tezile'nin Basra kolu ve Cebriyye ise zıt görüştedir.¹¹⁷

2.2.1.10. İlk Yaratmanın Cennete Olması

Şeyh Müfid, nimetlendirmek amacıyla kişiyi mükellef kılmadan ilk yaratmanın cennette olmasının caiz olmadığını söyler. Çünkü ona göre eğer böyle olsaydı, Allah kişiyi mükellef kılsaydı ve ameleri ile hak edeceği nimetlere karşı ona itaat edeceği bilgisi yok saymış olur. Allah ise, nimetleri vermekte daha yüce ve üstün olduğunu, Allah'ın hiç kimsenin iyilik yapmasına engel olmadığını ve Allah'ın daha iyi olanı kendisine daha faziletli kişiye karşı bir başkasını daha üstün kılmayı tercih etmediğini belirtir. Çünkü bu şey ancak kıskanç olan bir kişinin engel olma ihtiyacı duyan cahil kişiden meydana gelir ve bunu yapabilir. Allah ise bu sıfatlardan çok yüce ve münezzehtir. Müfid, İmamiyye mezhebinin bu görüşte olduğunu, Mü'tezile'nin de Bağdat kolu İmâmiyye'nin bu görüşüne katıldığını, ancak Mü'tezile'nin Basra kolu, Mücbire ve Müşabbihe'nin İmâmiyye'nin bu görüşüne zıt görüş beyan etmişlerdir.¹¹⁸

2.2.1.11. Mârifet Hakkında

Şeyh Müfid, Allah'ı marifet/tanımak, Allah'ın sıfat ve isimleri bilmek kesbidir ve aynı şekilde peygamberlerin marifetin ve her gaip imamın marifetinin de kesbi olduğunu söylüyor. O, zikretikleri şeylerin zorlamakla, marifeti/bilinmesi caiz olmadığını belirtiyor. Bu görüşün İmâmiyye'den birçoğu özellikle de Mü'tezile'nin Bağdat kolu mezhebinin görüşü olduğunu ancak Mü'tezile'nin Basra kolu, Cebriyye ve Ashab-ı Hadis'ten Haşviyye fırkalarının bu görüşe muhalif olduğunu söylüyor.¹¹⁹

¹¹⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.16.

¹¹⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.17.

¹¹⁹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.17.

2.2.1.12. Allah'ın Günah ve Çirkin Davranışa Ceza Vermesi

Şeyh Müfid, Allah adaletli ve kerim olduğunu, Allah'ın, kişiye yapmış olduğu günah, suç, yasaklanmış çirkin davranışın işlemesinden dolayı başka ceza vermeyeceğini belirterek Cehm bin Safvan ile Abdul Selem bin Abdul Vahap el-Cehm'i hariç diğer Ehl-i Tevhid mezhebi ve görüşü olduğunu söylüyor. Müellife göre Cehm b. Safvan şunu iddia etmiştir; Allah, "Masîyet" günaha zorda bıraktığına azap eder ve günaha karşı gelmesi onu terk etmesine karşı güç kudret de vermedi diye idda etti. Abdu'l-Selem el-Cubbâi ise kulun iyilik ve kötülüğü beraber yapamayacağını iddia eder. Ve kişi fiilin yapılması ve terk edilmesini beraber yapmaktan uzak olur çekinir yapmaz. Sorumluluğu yerine getirmedeği için de Allah ona ceza verir. Şayet kişi bunları yapmaktan çekinmiş olmasaydı bir şeyler yapardı diye belirtir. Şeyh Müfid'e göre bu görüşü Ehli Tevhid'den hiç kimse alamamıştır ve bu görüş çirkinlikte Cehm b. Safvan'ın mezhebi gibidir hatta bazı durumlarda ondan daha çirkindir.¹²⁰

2.3. Nübüvvet, İmamet ve Melekler Hakkındaki Görüşleri

2.3.1. Peygamberlerin İsmet Sıfatı

Şeyh Müfid'e göre: ister peygamber olmadan önce ister peygamber olduktan sonra Allah'ın tüm Nebileri büyük günah işlemek, hata ve leke düşürücü tüm küçük günahlardan uzaktır, ancak leke düşürücü taşımayan küçük olan ve peygamberlikten önce kasdî olmayan hatalar meydana gelmiş olabilir. Ancak peygamber olduktan sonra her durumda günah işlemezler. Bu görüşün tüm İmâmiyye mezhebinin görüşü olduğunu ve tüm Mü'tezile fırkası ise bu görüşe buna muhaliftir.¹²¹

2.3.2. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) İsmet Konusu

Şeyh Müfid, Peygamberimiz (s.a.v.) doğduğu ve vefat ettiği güne kadar Allah'a karşı günah işlemediğini ve Allah'a karşı gelmediğini, kasıtlı ya da unutarak hiçbir zenb(günah)işlemediğini belirtiyor. O, Kur'an-ı Kerim ve Ehli Beyt'ten gelen Mütevatir haberlerin böyle aktardığını söylüyor. Müellif Hz. Muhammed'in masum olduğunu

¹²⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.17.

¹²¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.18.

Kur'an'da şu ayeti delil olarak gösteriyor: “*İnmekte olan yıldızlara andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı, azmadı.*”¹²² bu ayetle Hz. Muhammed'den tüm masîyeti(günah) ve unutkanlığı kaldırmış oluyor diye açıklıyor. Bu görüşün tüm İmamiyye mezhebinin görüşü olduğunu ve tüm Mü'tezile mezhebi ise buna muhaliftir.¹²³

2.3.3. Nübüvvet Bir Lütuf mu yoksa Kazanılan Bir Hak mı?

Şeyh Müfid, Nübüvvet'in; Allah'ın insanlar arasında seçtiği kişilere ilahi bir lütfü ve ihsanı olduğunu söyler. Çünkü Allah, iyiliği, faydalı ve övülen gerekli hikmetini nübüvvetinde toplayacağını ve diğer insanlardan daha üstün olduğu bildirmesidir. Bundan dolayı nübüvvet makamının tazim ve tebcil/yüceltmek ve peygamberlere itaatin farz kılması, Allah'ın ilminin gereğidir. Bu görüş tüm İmamiyye mezhebinin fakih ve nakil ehlinin görüşüdür. İmamiyye'ye mensup olan Ashab-ı Tenasüh ve diğerleri buna zıt görüştedir. Ancak İmamiyye mütekellimi Ben-i Nevbaht ve ona tabi olan kelim mensupları tafdil/üstünlük konusunda Mü'tezile ve Ashab-ı Hadis ile aynı görüştedir.¹²⁴

2.3. 4. İmamet Bir Lütuf mu yoksa Kazanılan Bir Hak mı?

Şeyh Müfid, nübüvvet nasıl Allah tarafından bir lütuf ve ihsansa, aynı şekilde İmamet de Allah'ın bir lütfü ve ihsanıdır, der. İmama itaatin farz olması onu tazîmi ve yüceltilmesi Allah'ın ona mükellef kıldığı amelleri ve kendisinden gelen amelleri ile vazifeyi her zaman azimle yerine getirmesinden dolayı hak ettiğini söylemektedir. O, bu görüşün tüm İmamiyye mezhebin görüşü olduğunu belirtir ve tüm Mü'tezile ile diğer Ashab-u Hadis'in kendisiyle aynı görüşte olduğu açıklar.¹²⁵

2.3. 5. İmamların İsmet Meselesi

Şeyh Müfid'e göre; insanların işlerini düzeltmek, hükümleri yerine getirmek, kanun koymak, şeriatı korumak, insanlara ahlakı öğretmek gibi vazifeleri ile peygamberler makamında olan imam aynı peygamberler gibi masumdur. “Çünkü

¹²² Necm, 53/ 1-2.

¹²³ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.18.

¹²⁴ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.19.

¹²⁵ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.19.

Şiâ'ya göre imamet de risalet gibi zaruru bir kurum olduğu için peygamberler nasıl masumsa imamlar da masumdurlar.”¹²⁶ Onların da küçük günah işlemeleri caiz değildir ancak küçük günah konusu peygamberlere caiz olduğu kadar onlara da caizdir. O, onların dinde sehven/yanılma gibi bir şey yapmaları caiz olmadığını ve onların ahkâma dair hiçbir şeyi unutmadıklarını belirtir. Bu görüşüntüm İmamiyye'nin görüşü ve mezhebi olduğunu, tüm Mü'tezile'nin de bu konuda zıt görüşte olduğunu, Mü'tezile'nin, imamların büyük günah işlemesi durumunda İmamların 'ridde' İslam'dan çıkmalarını caiz olduğunu yönünde fikir beyan ettiklerini açıklar.¹²⁷

2.3.6. İmamların Tayin Ettikleri Kişinin İsmeti Hakkındaki Görüşler

Şeyh Müfid, imamların tayin ettikleri kişilerin masum olmaları vacip olmadıklarını söyler. Ancak İmamların üstlendikleri tüm görevleri iyi bilmeleri vaciptir. Ayrıca onların bu görevde himayelerinden olanlardan daha üstün olduklarını bilmeleri gerekmektedir. Çünkü üstlenecekleri görevlerden efdalin mefdula reis olması mümkün değildir. Dolayısıyla tayin olmalarında bizzat kendilerine nas vacip değildir. Allah'ın, imamlara tayin edecekleri kişilerin seçilmesini masum imamlara vermesi caizdir. Bu görüşün tüm İmamiyye mezhebinin görüşü olduğunu söyler. Ben-i Nevbaht kabilesi ise diğer imamlara nassı vacip kıldıkları gibi imamların tayin ettikleri kişilere de nass ile tayin olmalarını vacip görür¹²⁸.

2.3.7. İmamlarda Hüküm Yetkisi

Şeyh Müfid, imam şahitlerin zahir/açık şahadetleri ile hüküm verdiği gibi kendi ilmi ile de hüküm verebilir. Şayet şahit oldukları şeyde şahitlerin beyanında zıtlık olduğunu fark ederse şahadet ettikleri şeyde şahitlerin şahadetini iptal eder ve Allah'ın ona bildirdiği ile hüküm verir diye belirtir. Müellife göre kendi görüşü ise, İmam'ın bazı durumlarda kendisine gizli şeyler kalabilir ve bu durumda Allah katında gerçek bir hüküm olmasa da zahir olan şeye göre İmam'ın hüküm verebileceğidir. O, şahitlerin doğru söyleyen ile yalan söyleyeni Allah ona bildirmesi caiz olduğunu ve böylelikle kendisine durumun hakikati gizli kalmamış olur ve gerçek ortaya çıkmış olduğunu

¹²⁶ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi Taht Kavgaaları*, Pozitif Matbacılık, Ankara 2001. s, 85.

¹²⁷ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.19.

¹²⁸ Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.20.

açıklar. Şeuh Müfid, bu konuda İmâmiyye'nin üç görüşü olduğunu söyler ve onları sırayla şöyle açıklar;

Bazıları şöyle iddia ettiler; ilmi olmadığı durumlarda imamlar her zaman zahiri hüküm ile hükmederler. Bazıları imamların hükmü ihtilafı caiz olmasıyla birlikte zahir ile değil batın ile hüküm verdiklerini iddia ederler. Bazıları da benim seçtiğim görüşü benimserler ve Ben-i Nevbaht'ın bu konuda imamlara izafe ederek daha kesin bir şey söylediği vaki değildir.¹²⁹

2.3.8. İmamlar'ın Tüm Sanaat ve Diğer Dilleri Bilmeleri

Şeyh Müfid, böyle bir şeyin onlarda olması mümkün olabileceğini söyler. Akıl ve kıyas açısından da vacip olmadığını, ancak tasdiki vacip olan haberlerin geldiğini ve Ehl-i Beyt İmamlarının bunları bildiğini belirtir. Bu cihetten onların bildikleri hakkında kesin ispatı olduğunu söyleyerek, kendisinin de kesinlikle bildikleri görüşünde olduğunu, bu görüşte İmamiyye'den bir cemaat da aynı görüşte olduğunu söyler. Ben-i Nevbaht'ın ise bu görüşe zıt giderek, akılı ve kıyas ile bunun vacip olduğu, Gulat ve el-Mufavvıda'nın da aynı şekilde zıt görüştedirler.¹³⁰

2.3.9. İmamların Gizliliği, Kâinatı ve Gaybı Bilmesi Onlara Sıfat Kılınması

Şeyh Müfid, imamların bazı insanların gizli olan şeylerini bilirler ve bir şey olmadan önce olacağını da bilirler diye belirtir. Bunların sıfatlarında vacip veya imamette şart olmayıp ancak Allah'ın onlara bir ikramı olduğunu söyler. Allah'ın onlara bunu öğretmesi imamet vazifesine sıkı bağlanmaları ve itaatdan dolayı Allah'ın bir lütfu olduğunu bunların aklen vacip olmadığını ancak semaî açıdan vacip olduğunu söyler. O, imamların gaybı bilirler denmesi ise fasit olduğunu söyler. Bu da ancak Allah'a mahsus bir bilgidir. Müellif; İmamiyye'den ayrılan el-Mufavvada ve onlarla beraber olan Gulat fırkalar hariç, diğerlerinin de kendi görüşünde olduğunu belirtir.¹³¹

¹²⁹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.20.

¹³⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.21.

¹³¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.21.

2.3.10. İmamlar'da İlham ve Mucize

Şeyh Müfid, imamlar enbiya olmasalar da kendilerine vahy gelmesini aklın red etmediğini söyler. Delil olarak şunu söyler; Çünkü Allah Hz. Musa'nın annesine şöyle vahyetti; “*Onu emzir başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu deniz'e (Nil) bırak, korkma, üzülme, çünkü biz onu sana döndüreceğiz*”¹³² böylece doğrululuğunu vahy ile bildi ve ona göre davrandı üstelik o ne Nebi ne Resul ne de imamdı onun sadece Allah'ın salih bir kulu idi.¹³³

Şeyh Müfid, İmamlara vahyin gelmesi ve onların bir şeyler hakkında işaret almasının red edilmesi, bu konuda İcmanın var olması, Peygamberden sonra kendisine vahy geldiğine iddia eden hataya düşer ve küfre girer demenin ittifak bulmasındandır diyerek anlatmaya çalışır. O, peygamberimizin kendisinden önceki nebilere şeriatını nesh ettiği gibi kendisinden sonra bir nebi gelmesi ve onun şeriatını nesh etmesini aklın red etmediğini, ancak böyle olmasının icmaen rededildiğini, tüm İmamiyye'nin aynı görüşte olduğunu aralarında kendisinin anlattığı şekil ile kimsenin muhalif olmadığını söyler.¹³⁴

Şeyh Müfid; İmamların mucize göstermesi ve doğrulaması, kıyasla mümteni (red değil) ve aklen vacip olmamakla mümkün olduğunu söyler. Müellif, imamların mucize gösterdiğini yaygın ve açık/zahir şekilde haberlerin(hadis) geldiğini ve semaî cihetle öncekilerden gelen sahih bilgilerin (âsâr) bu görüşü kesinleştirdiğini ve bu konuda tüm İmamiyye'nin aynı görüşte olduğunu belirtir. Ben-i Nevbaht'ın bu görüşe muhalif kaldığını ve bu görüşü red ettiklerini söyler. Şeyh Müfid, kendini İmamiyye yakın gösteren birçoğunun peygamberlere vacip kıldıkları gibi mucizeyi aklen imamlara da vacip kıldıklarını ve Mü'tezile'nin ise kendi görüşlerinin tamamına zıt olduğunu, Mü'tezile'den İbn el-Ahşid'in ve ona tabii olanların ise mucizenin caiz olduğunu yönünde fikir beyan ettiklerini belirterek tüm Ashab-ı Hadis'in mucizeyi iman ve takvalı her kişiye caiz olduğunu belirttiklerini söyler.¹³⁵

¹³²Kasas Suresi, ayet,7.

¹³³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.21.

¹³⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.22.

¹³⁵Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s. 22

2.3.11. Sefirlerden ve Bâb'lardan Mucizenin Zuhur Etmesi

Şeyh Müfid, sefir ve bab'lardan mucizenin zuhur etmesinin caiz olduğunu söyler. Çünkü onlardan mucizenin zuhur etmesini Kitap, Sunnet ve akılın red etmediğini söyleyerek bu görüşün İmamiyye'nin şeyhlerinden bir grubun görüşü olduğunu söyler. Mü'tezile'den Ibn Ahşit'in de aynı görüşte olduğunu, Ashab-ı Hadis'in ise salih ve iyi olan kişilerden de mucizenin zuhur edeceğini belirtir. Müellif, İmamiyye'den Ben-i Nevbaht'ın bunu red ettiğini ve kendi görüşlerine karşı Mü'tezile'nin görüşüne katıldıklarını söyleyerek, bunlara Zeydiyye ile İslam'dan dönen Hariciyye fırkalarının da aynı görüşe katıldıklarını söyler.¹³⁶

2.3.12. Peygamberler Ve İmamların Sadık Rüyaları

Şeyh Müfid, tüm Nebi, Resul ve İmamların rüyalarında sadık ve yalanlanamaz olduklarını ve Allah'ın onları hayalden koruduğunu, açık ve yaygın bir şekilde onlardan böyle haberlerin geldiğini söyler. İmamiyye'nin fukaha cemaatı ve onlardan Ashabu Nakil'in bu görüşte olduğunu, ancak İmamiyye'nin Mütakellimin (kelam imamları) bu konuda her hangi bir beyanda buldukları hakkında bir bilgisinin olmadığını ve Mü'tezile'nin ise tümü bu konuda kendilerine muhalif görüşte olduğunu belirtir.¹³⁷

2.3.13. Nebiler ve İmamlar Arasında Fazilet Meselesi

Şeyh Müfid, İmamiyye'den bir grubun, imamların Hz. Muhammed hariç önceki Nebi ve Resuller'den daha üstün olduğunu söylerler, ancak onlardan bir grubun ise, imamların Ulû'l-Azm peygamberleri hariç tüm Enbiya'dan daha üstün olduğunu söylediklerini belirtir. Bir başka grup ise, her iki görüşü red ederek bütün peygamberlerin, imamlardan üstün olduğunu söyler. Müellif, bu konuda akılın cevap vermesi veya red etmesine mecalinin olmadığını ve bu görüşlerin hiçbirinde icmanın bulunmadığını ifade eder. Ancak, Hz. Peygamber'den Hz. Ali'nin, soyudan gelen imamların ve kendilerinden sonra gelen sadıklar imamlar hakkında haber ve hadislerin

¹³⁶Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s. 22.

¹³⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s. 23.

geldiğini, Kur'an-ı Kerim'de bu manada ilk grubun görüşünü yönelmeyi destekler mahiyette yerler mevcut olduğunu belirtir.¹³⁸

Şiâ'ya göre imam ile nebi arasındaki fark şu şekilde açıklanır; dini korumak sürekli ve devamlı olmalıdır. Dolayısıyla her asırda Müslümanlar arasında peygamberlerin var olması zorunlu değildir. Ancak dinin korunması gereken imamet makamı insanlar arasında olması gerekli olduğu gibi, insanlar arasında imamın varlığı olması zaruridir ve insanlar zamanın imamını tanıyıp tanımaması sonucu değiştirmeyeceğini belirtirler.¹³⁹

2.3.14. Nebi ve Resullerin Vefat Ettikten Sonraki Halleri ve Acı Çekmeleri

Şeyh Müfid'e göre, Resullerin insan olduğu, Enbiya ve imamların da muhdis, sonradan var olduklarından dolayı onlarda acı çeker, tat alırlar ve vücutları gıda maddeleri ile beslenir, zamanla kuvvetleri azalır ve ölüm ile başbaşa kalırlar ve sonunda fani olurlar. Tüm Ehl-i Tevhid'in bu görüşüdür. Ancak Gulat ve el-Mufavvıda mensupları kendileri ile aksi görüştedir. Müellif, Peygamberlerin vefatlarından sonraki durumları ise, onlar toprak altından taşınır beden ve ruhlarıyla cennete sükûn/yerleşirler ve orada diri kalarak kıyamete kadar nimetler içinde nimetlenirler ve ümmetlerinden salih kişilerin onlara katılacaklarını müjdelenerek ve ikramlarla karşılanırlar.

Peygamberimiz ve soyundan gelen imamların ise vefat ettikten sonra dünyada kalan (Şia) taraftarların hal ve ahvali onlara gizli kalmaz, Allah onlara bildirmesi ile her zaman bilirler. O, onlara münacatta eden dua ve istekte bulunana üstün keramet ile Allah'ın onlara olan lütfu ile duyarlar ve dua ile yakarışlar rivayetlerde bildirildiği gibi kendilerine ulaştıklarını belirtir.¹⁴⁰ Şeyh Müfid, tüm İmamiyye'nin fukaha ve onlardan haber rivayet edenlerin görüşü olduğunu, daha önce mütekellimin bu konuda görüş beyan ettiğini bilmediğini söyler. Ancak Ben-i Nevbaht'ın bu görüşe muhalif olduğu bilgisi kendisine ulaştığını anlatır.¹⁴¹

¹³⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.23.

¹³⁹Allame Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia*, Çeviri, Kadir Akaras, Abbas Akyüz, Keveser Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2009, s,184.

¹⁴⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s. 24.

¹⁴¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s. 25.

2.3.15. Meleklerin Mükellef Olmaları

Şeyh Müfid, meleklerin mükellef olduklarını söyler ve onlara “mevûd” söz verilmiş ve onlar da “mutevaid” vaad söz verenler olduğunu açıklar. O, meleklerin mükellef olduklarına delil ise şu ayeti kerimeyi gösterir: “*İçlerinden her kim Allah’tan başka, ben de bir ilahım derse böylesini cehennemle cezalandırırız. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız.*”¹⁴² Müellif onların ateş ile cezalandırmayı gerektirecek bir suç işlemediklerini ve masum olduklarını belirtir. Tüm İmamiyye, Mü’tezile, Mürcie’nin birçoğu ve Ashab-ı Hadis’ten bir cemaatin bu görüşte olduğunu söyler. Ancak Şeyh Müfid, İmamiyye’den bir grubun meleklerin mükellef olabileceğini inkâr ettiklerini ve onlara göre meleklerin fiillerinde zorunluluk olduğu yönünde fikir beyan ettiklerini ve bu görüşlerine Ashab-ı Hadis’ten de bir cemaatin katıldığını belirtri.¹⁴³

2.3.16. İmamlar Melekleri Görmeden de Kelam(Sözü) İşitmeleri

Şeyh Müfid, akıl açısından imamların melek sesini duymaları caiz olduğunu ve Şia’dan masum, sadık kişilerin de melek sesini duymalarına bir şeyin engel olmadığını belirtir. İşitmenin imamlarda, Şia’dan salih, iyi seçilmiş kişilerde gerçekleştiğine ve sıhhatına dair açık delilerin geldiğini söyler. Bu görüşün İmamiyye’nin görüşü olduğunu ve Beni Nevbaht ile İmamiyye’den bir cemaatin bu görüşü red ettiklerini belirtir.¹⁴⁴

2.3.17. İmamlar ve Melekler Arasında Üstünlük Görüşü

Şeyh Müfid, Peygamber, melek ve resul olanlar ile imamlar hakkındaki görüşünün daha önce Enbiya ve Resuller hakkında ki görüşünün aynısı olduğunu söyler. Ancak, Ehl-i Beyt imamlarının meleklerden üstün olduğunu söyleyerek onların Allah katında daha büyük sevaba sahip olduklarını belirtir.¹⁴⁵

¹⁴² Enbiya, 21/ 29.

¹⁴³ Müfid, *Evâ’ilü’l-Makâlât Fi’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât*, s. 24.

¹⁴⁴ Müfid, *Evâ’ilü’l-Makâlât Fi’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât*, s.23.

¹⁴⁵ Müfid, *Evâ’ilü’l-Makâlât Fi’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât*, s.24.

2.4.Amel, Ölüm ve Ahiretle İlgili Görüşler

2.4.1. Ölülerin, Ölüm Esnasında Peygamber ve Hz. Ali'yi Görmek

Şeyh Müfid, bu konuda İmamiyye'nin icma üzerinde bileşerek ve sadıklardan onların da imamlardan mütevatir haber geldiğini, Hz. Ali'nin Haris el-Hamdan'a şöyle dediği nakledildiğini söyler:

Ey Haris el-Hamdan kim ölürse beni görecek

Ne yaptığımı, adı ve bizzat kendisini tanıyacağım

Daha önce ister mümin ister münafık olsun.

O da beni gözleri ile tanıyıp görecek.

O, başka bir delili de İsmail b. Muhammed es-Seyid'in bir beytini gösterir. Meşhur beyitlerde İsmail bin Muhammed es-Seyit şöyle dediğini nakleder:

Ruh, göğüs ile boğaz arasında iken

Ve dilediği zaman insanlar içine çıkacak

Ölüm döşeğinde olanlar onu görecek

İnsanlar yüzlerine vurmaktan kan akacak.

Şey Müfid, insanların ölüm esnasında peygamberi ve Hz. Ali'yi görebildiklerini söyler ve bu görmenin kişide oluşan bir tür alamet, işaret ve değişik hallerle olduğunu anlatır. İmamiyye muhakkiklerinin aynı görüşte olduğunu, Haşviyye fırkasının ise onlara zıt giderek şöyle iddia ettiklerini söyler; ölümler, nebileri ve velileri, görünen şeyleri gördüğü gibi çıplak gözle onları görecekler ve onların mekanına giderek onlara komşu olacaklarını belirtir.¹⁴⁶

¹⁴⁶Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.26.

2.4.2. Ölüm (Sekarat) Esnasında Melekleri Görmek

Şeyh Müfid, bu konuda kendi görüşünün Hz. Peygamber ve Hz. Ali'yi görme konusundaki görüşünün aynısı olduğunu söyler. Ancak meleklerin şeffaf, ince cisimlerini görmek için Allah'ın kişinin göz ışınlarını güçlendirerek onları göz ile görebilmeleri caizdir. Aynı şekilde bunun peygamber ve Hz. Ali hakkında caiz olmadığını, çünkü yaratılış açısından melekler ve onların vücut yapıları arasında fark olduğunu açıklar. O, İmamiyye mütekellimlerinden bir cemaatin ile Mü'tezile'den el-Belhi ve Bağdat kolundan bir cemaatin görüşü olduğunu belirtir.¹⁴⁷

2.4.3. İmamlara Tâbii Kişilerin Vefatından Sonra ki Durumları

Şeyh Müfid, imamlara tabii kişilerin vefatından sonraki durumlarını dört tabakaya ayırdığını; bir tabakanın Allah'ın onları sevdiğini ve onları cennette evliyalarla birlikte olduklarını, bir tabakanın da dirileceğini ve hesap gününde imamlarla birlikte olacaklarını, bir tabakanın da ölüm halı üzerinde durduklarını bir kısmın da öldükten sonra mahşer gününe kadar dirilmeyeceklerini belirtir. Nimetlenecek tabakanın ise marifette gözü açık olan itaat ve ibadetlerde gayret gösterenlerin olduğunu, azap görecektelerinsayın, hakka inat eden, kötülük işlemeye yönelenlerin olduğunu söyler. Hayatları hakkında şüphe edilen ve ölümlerle kalacak kişilerin ise marifet ve namaz ehli olan fasıklar olduğunu, çünkü onların helale dikkat etmediklerini arzularına yenik düştüklerini, haram ve günah işlemiş olan ve daha sonra tevbe etmeyen kişiler olduklarını belirtir. Bunlar ismi yüce olan Allah işledikleri günahlara karşı berzah âleminde azap görmeleri için onlardan ölümü kaldırabilir. Dördüncü tabakanın ise inat etmeksizin marifet gayesini ihmal eden ve diğer insanlardan güçsüz olanlardır. Müellif, bu görüşün İmamiyye mezhebinde şerh edip ispat eden âsar/haber nakledenlerin görüşü olduğunu belirterek, nakletme tariki/metodu simaî ve sahih haberlerden olduğunu, daha önce mütekellimin imamlar tarafından zikredilen her hangi bir görüşün bulunmadığını söyler.¹⁴⁸

¹⁴⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.26.

¹⁴⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.27.

2.4.4. Kabirde İki Melek İnmesi ve İtikâd Suali

Şeyh Müfid, melek sorgusunun sahih ve bu konuda Şia ve Ashab-u Hadis'in icması olduğunu ve bunun genel tefsirinin şöyle olduğunu açıklar; Allah, insanlardan öldükten sonlar nimetlendirmek istediği kişiye Mübeşşir ve Beşir isminde iki melek gönderir. Rabbi, nebisi ve velisinin kim olduğunu sorar kişi dünyada yaşadığı itikat ve ameline göre cevap verir. Burada ki sorgunun gayesi hak edeceği nimetlere karşı alametleri çıkarmak ve onun vereceği cevabı görmektir. Aynı şekilde Allah'ın berzahta azap edeceği kişiye de isimleri nâkir ve nekir olan iki melek gönderir. Ona azap etmeleri için onları vekil kılar, burada ki sorgunun gayesi haktan sapması, itikat bozukluğu ya da susup cevap vermemesi ve vereceği cevaba karşı hak ettiği azabın alameti ortaya çıkarmaktır. O, kabir ehlinen zikrettiği kişilerden hariç kimseye melek inmeyeceği ve anlattığı gibi öldükten sonra dirilecek kişilerden başka kimseye sorgu ve sual edilmeyeceğini söyler. Müellif bu görüşün İmamiyye'nin görüşü olduğunu, İmamiyye mütekellimlerinden daha önce bu konuda her hangi bir görüşün beyan ettiklerini bilmediğini söyler.¹⁴⁹

2.4.5. Kabir Ehlinin Nimet ve Azap Görmesinin Nasıl Olacağı ve İnsanların Hangi Sürette Olacakları

Şeyh Müfid, kabirde insanların gördüğü, zamanla çürüyen, parçalanan cesetle değil de dünyadaki vücutları gibi Allah'ın onlara vücut yarattığı onunla müminleri nimetlendirdiğini, kâfir ve fasıkları ise onunla azap ettiğini söyler. Müellife göre, mükellef insanın anlamı; araz ve cevher sıfatlarından çıkan muhdis (sonradan var olan) nefsinde kaim olan şey demektir der. Bunun hakkında kendisinin Ehl-i Beyt'in sadık imamlardan gelen rivayetler olduğunu, kendisinden önce bunun hakkında İmamiyye mütekellimin (itikad imamları) görüşü olduğu bilmediğini belirtir. O, kendi görüşü ile İmamiyye fukahası ve Ashab-u Hadis görüşü arasında bu konuda ihtilaf ve ya zıt görüşün olduğunu bilmediğini söylemektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.27.

¹⁵⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.28.

2.4.6. Ric'at Görüşü

Şeyh Müfid, Allah'ın ölümlerden bir kavmi daha önce oldukları şekil ile dünyaya döndüreceğini ve onlardan bir kısmını aziz bir kısmını da zelil edeceğini, haklı ve haksız, zalim ile mazlumu birbirinden ayıracağını bu da Ehl-i Bey'ten imam Mehdi'nin kıyam edeceği zaman olacağını söyler. Ona göre dünyaya ruc'u edenler iki kısma ayrılır: birinci kısım imanda derecesi yüksek salih ameli çok olan ve büyük günahlardan sakınarak dünyadan göç edenlerdir. Bunlara Allah'ın hak olan devleti gösterecek ve onunla aziz kılacak daha önce temenni ettiği şeyleri kendisine verecektir. İkinci kısım ise fesad etmekte haddi aşan ve hep doğrulara zıt Allah'ın velilerine çok zulüm eden günah ve kötülük işleyenlerdir. Şeyh Müfid'e göre, kişi ölmeden önce haksızlık ettiği kişilere Allah yardım eder ve hak ettiği cezalar vererek onların hırsını o kişiden alır. Daha sonra her iki grup da ölür ve hak ettikleri mükâfat ve cezayı görmek için mahşere giderler. O, bu görüşün sahih olduğuna dair Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerden beyanlar olduğunu, bu görüşün İmamiyye'nin görüşü olduğunu söylemektedir.¹⁵¹

2.4.7. Hesab, Sırat ve Mizan Konusu

Şeyh Müfid, hesabın dünyada insana emredilen davranışa karşı muvafık olmasıdır diyerek, iman ehli olup günah işleyen kişiye has olduğunu söyler. Kafir'in hesabı ise hak ettiklerine karşılık ceza verilmesidir. Salih müminlerin ise mükâfatları hesapsız verileceğini söyler. Müellif anlatıklarının Hesapa çekmeye müteveli olanların Allah'ın emri ile Allah'ın Resulü, Hz. Ali ve onun soyunda olan imamaların olduğunu, Allah'ın bu yetkiyi onlara vermesi kendilerine ikramda bulunması ve makamlarını üstün tutma ve diğer insanlardan yüce kılmak olduğunu söyler, bununla ilgili sadık imamlardan o da Allah'tan aktarılarak haberler geldiğini belirtir. Allah şöyle buyurdu: *“Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, Mü'minler de göreceklerdir.”*¹⁵² Burada, sahih olmasında şüphe olmayan tefsirlere göre kast edilen imamlardır.

¹⁵¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.28.

¹⁵²Tevbe, 9/105.

Şeyh Müfid'e göre, Sırat cennet ile cehennem arasında bir köprüdür. Mü'min kişilerin ayakları üstünde sabit kalır kâfirler ateşe düşmek için ayakları üstünden kayar. O, hadislerde bunun hakkında böyle geldiğini söyler. Mizan'ın ise; ameller arasında hak edilen ödül ve cezanın verilemsi arasında adaleti sağladığını, orada hükümde adaleti sağlayacak olanların ise hesap vilayetinde olan Ehl-i Beyt imamları olduğunu anlatır. İmamet ehlinden olan hadis nakledenlerin bu görüşte olduğunu, ancak daha önce İmamiyye mütekelliminin bu konu hakkında bir şey söylediğini duymadığını söyler.¹⁵³

2.4.8. Şefaathla İlgili Görüşler

Şeyh Müfid'e göre, Hz. Peygamber kıyamet gününde özellikle Şia'dan günahkar ümmete şefaathçi olacağını Allah'ın da onlara şefaath edeceğini, Hz. Ali'nin de kendi taraftarından (Şia) günahkâr olana şefaathçi olacağını ve Allah'ın da onlara şefaath edeceğini, imamların da kendi Şia'sına aynı şekilde şefaathçi olacağını, iyi mü'min de, dostu olan günahkar mü'mine şefaathçi olacağını söyler. İmamiyye'den şaz olanlar hariç tüm İmamiyye'nin bu görüşte olduğunu, bunun hakkında Ku'rân haber/hadislerden böyle geldiğini belirtir.¹⁵⁴

2.4.9. Beda ve el-Meşiyeye (Allah'ın Dilemesi) Meselesi

Şeyh Müfid, Beda'nın manası, tüm müslümanların nasih konusu ve benzeri konularda, zenginlikten sonra fakirliğin, sağlıktan sonra hastalığın, dirilişten sonra ölümün olduğunu söyler. O, Ehl-i Adl'in Beda hakkında ki görüşünde şunları ekleyerek, Beda'nın ecel, rızık ve amel ve noksan konusunda söylediklerinin aynısını kendisinin de katıldığını belirtir.

O bu konuda şöyle demektedir. Bed'a lafzını Allah sıfatına has kılmak ise bu görüşe Allah ile kul arasında vasıta olanlardan beyan ettikleri semaîdir. Şayet bunda semaî olarak sahih olduğunu duymamış olsaydım Allah'a bunları ıtlak (has) kılmayı caiz görmezdim. Oysa simaî olarak Allah gazap eder razı olur sever, Beğenme, gibi sıfatları duymasaydım bunları Allaha has kılmazdım ancak simaî olarak bu sıfatlar aktarıldığından bende aklın red edemediği bu manalara gitmiş oldum. Bu konuda benim

¹⁵³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.29.

¹⁵⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.29.

görüşüm ile Müslümanlar görüşü arasında da herhangi bir zıtlık (ihtilaf) bulunmamaktadır. Onlara ithaf eden sadece lafızda ki mana üzeri ihtilaf etmiştir. Kısa ve öz olarak Bed'a lafzı Allaha has (itlak) kılma delilimi beyan ettim. Bu bütün İmamiyye mezhebinin görüşüdür. Mezhepte İmraniye'ye ayrı düşenler manada değil vasf ettiğim isimlendirme şeklini inkâr eder ve kabul etmezler.¹⁵⁵

2.4.10. Kur'an-ı Kerim'in Telifi ve Kur'an'da Fazlalık ile Noksanlık

Şeyh Müfid, Kur'an-ı Kerim hakkında ihtilaf olduğu ve bazı zalimlerin ihdas ettiği hafz/kaldırma ve noksan/eksiklik olduğunu Ehl-i Beyt İmamlarından mustefiz haber/hadis aktarıldığını söyler. Kur'an'ın te'lif konusu mevcut olanda Mutaahiri Takdim etmek ve mukaddem olanı tahir edildiğine karar kıldığını belirtir. "Nâsîh" ile "Mensûh" Mekkî ve Medenî konuları bilen kişinin bu zikrettikleri şeylerden asla şüpheye giremeyeceğini ve Kur'an'da noksanlığı ise aklın men etmediğini ve imkansız bir şeyin de olmadığını açıklar.

O, İmamiyye'den bir cemaatin Kur'an'dan bir kelime, ayet ya da sürenin eksik olmadığını, ancak Hz. Ali'nin Kur'an'ında müspet olan tevili ve hakiki tenzil/iniş manayı açıklayan tefsirin kaldırıldığını söyler. Şeyh Müfid, Kur'an teviline de Kur'an denildiğini ve Allah'ın şöyle buyurduğunu söyler: "*Gerçek hükümdar olan Allah yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme. "Rabbim! İlmimi arttır de."*¹⁵⁶ Müellif burada Kur'an teviline Kur'an denildiğini, bu isimlendirmede tefsir ehli arasında hiçbir ihtilaf olmadığını belirtir. Şeyh Müfid kendi görüşünün tevil de eksikliği saymayıp, Kur'an-ın zatında kelamın noksan olduğu iddia edenlerin görüşünden daha doğru ve gerçekçi olduğunu ve kendisini de bu görüşü benimsediğini söyler.¹⁵⁷

Müellif, Kur'an'da ziyade/fazlalık olması bu görüş bir cihetten fasit ve doğru olmadığını, bir başka cihetten ise sahih olabileceğini söyler. Fasit olduğuna hükmettiği cihettininsanlardan hiç kimseye mümkün mü ki fasih kişilerden Kur'an'ın bir benzeri ile iltibas ederek Kur'an'dan bir süre miktarı fazladan meydana getirebilsinler diye aktarır.

¹⁵⁵Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.30.

¹⁵⁶Tâhâ, 20/114.

¹⁵⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.30.

Sıhhatına cevaz verilen cihettin ise icaz haddini aşmama şartıyla bir kelime ya da iki kelime bir harf ya da iki harf fazlalaştırılmış olabileceğini söyler. Aynı zamanda birçok Fusaha kişilerin yanında Kur'an-ı Kerim'in kelamına multebis/aynı olması gerektiğini anlatır ve böyle bir şey olduğunda ancak Allah'ın bildirmesi ya da gerçeği kullarına açıklaması ile olmalıdır diye aktarır. Kendisinin böyle bir şey olduğuna kesinlikle arz etmediğini ve Kur'an'ın da bunda selim olduğunu ve böyle bir şey olmadığına kanısında olduğunu söyler. Böyle olduğuna dair kendisinin Cafer b. Muhammed'den hadis aktarıldığını anlatır.

Şeyh Müfid bu görüşün Ben-i Nevbaht'tan duyduklarını, Kur'an'da ziyade ve noksanlığın olduğu söylemine zıt bir görüş olduğunu ve İmamiyye mütekelliminn cemaati ve ehl-i fukaha imamlarının bu görüşü aldığını ve buna itibar ettiklerini söyler.¹⁵⁸

2.4.11. el-Vaîd Konusu

Şeyh Müfid, Vaîd konusunda İmamiyye mezhebinin daha önce söylemiş olduğunun aynısı kendisinin de katıldığını ve bundan sonra da şöyle dediğini anlatır; Kim Allah rızası için iyi bir amelde bulunursa ve Allah'a yakınlaşırsa yaptığına karşılık Allah da ona ebedi cennete devamlı nimetlerle mükâfatlandıracaktır. Ben-i Nevbaht'ın ise görüşünün şöyle olduğunu söyler; itaat edenlerin çoğu itaate karşılık dünyada iken karşılığını alır ve ahirette ise hiçbir nasipleri olmadıklarını söylerler. Mürcie'den birçoğunun ile İmamiyye'den bir cemaatin ise kendisiyle aynı görüştedir.¹⁵⁹

2.4.12. Amellerin Boşa Çıkması

Şeyh Müfid'e göre; masiyet, itaat, sevap ve ikap/ceza arasında amellerin boşa çıkması yoktur. Ben-i Nevbaht'ın ise Şeyh Müfid'in anlattığı şeylerde amelin boşa çıkacağını söyler ve bu konuda Mü'tezile fırkasının görüşüne katılır.¹⁶⁰

¹⁵⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.31.

¹⁵⁹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.31.

¹⁶⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.31.

2.4.13. Kâfirlerden, Allah'ı Taniyan ya da İtaat Eden Var mıdır?

Şeyh Müfid'e göre, Allah tanıyan kişi Allah'a karşı kâfir olmaz ve Allah'ın nimetini inkâr eden kişi de Allah'a itaat etmez. Bu görüş tüm İmamiyye ve Mürcie mezhebinin birçoğunun görüşüdür. Ben-i Nevbaht'ın ise bu konuda Müfid'e muhalefet ettiğini ve şunu iddia ettiklerini söyler; Birçok kafir Allah'ı bilir ve birçok amelinde de Allah'a itaat eder. Onlar dünyada böyle yaşadıklarını karşılığını da göreceklerini ve sevap da alacaklarını söylerler. Bunların görüşlerinin bir kısmına Mutezile, bir kısmına da bazı Mürcie cemaatlerinin de katıldığını söyler.¹⁶¹

2.4.14. el-Muvâfât Konusu

Şeyh Müfid'e göre, bir kişi ömrünün herhangi bir vaktinde Allah'ı bilir ve tanırsa ve her hangi bir zamanda ona iman ederse o kişi Allah'a iman üzerine ölür. Kim de küfür üzerine ölürse o hiç bir zaman vaktinde Allah'a iman etmediğini ve bu konuda kendisinin yanında sadık imamlardan da gelen hadisler olduğunu söyler. O, İmamiyye'den birçok fukaha ile haber nakledenlerin bu görüşte olduğunu, aynı zamanda Mürcie'den birçok mütekelliminin de bu görüşte olduğunu söyler. Ben-i Nevbaht'ın ise bu konuda kendilerine muhalif olduğunu bu konuda Mü'tezile'nin görüşünü benimsediğini belirtir.¹⁶²

2.4.15.Ehl-i Ahiret Me'mûr mu yoksa Me'mûr Değil mi?

Şeyh Müfid, Ahiret ehlinin sabit akılları ile me'mûr olduklarını, dünyada ihsan ve ikram edildikleri gibi ahirette de onlara güzelliklerle ihsan edileceğini, kalpleri dünya üzerinde olduğu şeyden ahirette de değiştirilmeyeceğini ve her hâlükârda kalpler kendi hakikatinden değişmeyeceğini söyler. Bu görüşün Bağdat mütekellimin görüşü olduğunu, Basralılar ve diğerleri ise onlara zıt görüştedir.¹⁶³

¹⁶¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.32.

¹⁶²Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.32.

¹⁶³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.37.

2.4.16. Ehl-i Ahiret Mükellef mi Mükellef değil mi?

Şeyh Müfid'e göre, Ahiret ehli iki kısımdır: Bir sınıf cennete olacak ve onlar orda elde ettikleri ile me'murdurlar, emredildikleri şeyler kendilerine ve tabiatlarına hafif gelecek ve ona meyledecekler. Ve onlara nimet veren ihsan ve ikramda bulunan ve buna benzer şeyler veren Allah'ı yüceltmek, şükür ve hamd etmek ağır gelmeyeceğini söyler. Bu anlattıkları durumlarda mükellef olsa da olsa bu tür şeyler anlattığı gibi olmayacağını söyler. Çünkü Müfid, teklif/mükellef kılmak kişi ve tabiatına ağır gelen mecburi şeyler olacağını ve yapılmasında meşakkat zorluk olacağını anlatır. O, diğer sınıfın ise cehennemde olacağını, bu görüşün Bağdat fırkasının görüşü olduğunu, diğer fırkaların ise onlara muhalif olduğunu belirtir.

2.4.17. Ehl-i Ahiret Fiillerini Kendi mi Seçer yoksa Zorunlu mu?

Şeyh Müfid, Ahiret ehli kendilerinden meydana gelen fiillerde “mutir” kendileri seçtiğini ve iradeleri ile o fiilleri yaptıklarını, onların fiillerinde zorunlu ya da “mulci” yani yöneltilen olmadığını söyler. Müelif, onlardan kötülük yapma düşüncesinin kaldırıldığını söyler. Bu görüşe muhalif olarak ilca/sığınma ve zorunlulu olduğu görüşünde olanların söylediği gibi olmadığını belirtir. Şeyh Müfid bu görüşün Bağdat mütekellimin mezhep görüşü olduğunu, ancak Ebu Huzeyl el-Allaf'ın Ehl-i Ahiret'in fiillerinde zorunlu olduğunu, el-Cubbâi ve oğlu ise fillere ilca/sığınmacı olduklarını iddia ettiklerini belirtir.¹⁶⁴

2.4.18. Ehl-i Ahiret Fiillerinde Çirkin/Kötü Davranışta Bulunur mu?

Şeyh Müfid Ehl-i Ahiret'in iki kısım olduğunu söyler. Bir kısmı cennet ehli olanlar olduğunu söyler. Onların kötü ve çirkin fiilde bulunmaya ihtiyaç duymadıklarını, hiçbir şekil ve sebepten dolayı kötü ve çirkinlik meydana gelmez. Çünkü onların her durumda iyi fiiller yapma istekleri olduğunu ve kötü fiil isteklerinin onlardan kaldırılmıştır. O, diğer kısmın ise cehennem ehli, ateşe girenlerin olduğunu söyler. Onlardan kötü ve çirkin davranışların meydana geldiğini belirtir. Allah'ın onlar hakkında şöyle dediğini belirtir: “*Onların, ateşin başında durdurulmuş iken: “Âh ne*

¹⁶⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.37.

olurdu keşke biz (dünyaya) geri döndürülseydik de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık, inananlardan olsaydık!” dediklerini bir görsen! Hayır, daha önce gizlemekte oldukları, onlara göründü. Geri gönderilselerdi yine men’olundukları şeyi yapmağa dönerlerdi, çünkü onlar yalancılardır.”¹⁶⁵ Şeyh Müfid cehennem ehli için başka bir ayet daha gösterir ve Allah’ın şöyle buyurduğunu söyler: “O gün hepsini mahşere toplayacağız, sonra şirk koşanlara, “Hani nerede o sizin ortak zannettikleriniz?” diyeceğiz. Sonra onlar “Rabbimiz Allah’a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değildik!” demekten başka bir fitnelik yapamayacaklar.”¹⁶⁶ Müellif burada Allah’ın Ahirette ki yalanlarından haber verdiğini ve yalanın ise zatın da her durumda kötü ve batıl olduğunu söylediğini belirtir. O, bu görüşün Bağdat mütekelliminin görüşü olduğunu, Mü’tezile ile Basralıların bu görüşe muhalif olduklarını belirtir.¹⁶⁷

2.5. Günahlar ve Tevbe Konusundaki Görüşler

2.5.1. Küçük Günahlar

Şeyh Müfid’e göre bizzat günahların zatında küçük günah yoktur, ancak bir başka günaha izafe olarak küçük günah vardır. O, bu görüşün İmamiyye ile Mürcie’nin birçoğunun görüşü olduğunu, Beni Nevbaht’ın ise bu görüşe muhalif olduğunu ve ehli vaîd ile Mü’tezile’nin görüşünü benimsediğini aktarır¹⁶⁸.

2.5.2. Umûm ve Husûs Meselesi

Şeyh Müfid husûsun sadece dilde var olduğunu söyler. O, lugatta umûmun hası veya daha umûm diye bir şey olmadığını ve bunda maksadın ancak onunla gelen alametlerle bilineceğini söyler. Bu görüşün bütün Mürcie ve şaz olanlar hariç İmamiyye’nin de mütekellimin görüşü olduğunu, Mü’tezile’nin de Mürcie’nin görüşüne katıldığını belirtmektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ En’am, 6/27-28.

¹⁶⁶ En’am, 6/ 22-23.

¹⁶⁷ Müfid, *Evâ’ilü’l-Makâlât Fi’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât*, s.38.

¹⁶⁸ Müfid, *Evâ’ilü’l-Makâlât Fi’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât*, s.32.

¹⁶⁹ Müfid, *Evâ’ilü’l-Makâlât Fi’l-Mezâhibi ve’l-Muhtârât*, s.32.

2.5.3. İsimlendirme ve Hükümü

Şeyh Müfid, Ehl-i Marifet ve ikrardan olan büyük günah (Mürtekb-i Kebire) işleyen kişi Allah'a, resule ve Allah'tan gelene iman etmelerinden dolayı onlar mümin olduklarını söyler. Ancak işlemiş oldukları büyük günahtan dolayı da fasık olduklarını belirtir. Onlara mutlak fasık ya da mümin diyemediğini, ancak her ikisinin de bir isimle isimlendirmede hepsini eşit tuttuğunu, mutlak olarak onlara bu isimlerle vasf etmekten imtina ettiğini ama her durumda mutlak olarak onlara İslam ismini verebileceğini söyler. Bu görüşün İmamiyye mezhebinin görüşü olduğunu, ancak Ben-i Nevbaht'ın ise zıt görüşte olduğunu ve fasıklara iman ismini verdiklerini belirtir.¹⁷⁰

2.5.4. Tövbe Konusu

Şeyh Müfid, İmamiyye'nin tevbe hakkında daha önce zikri geçtiği gibi kendisinin de aynısına katıldığını söyler. Daha sora şöyle der; hayattan ümidini kesmeyenden hariç tövbe her asi kişiden makbuldür. O, bu konuda Allah'ın şöyle buyurduğunu aktarır: *'Yoksa (makbul) tevbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, İşte ben şimdi tövbe ettim diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerin ki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır.'*¹⁷¹ Müellif başka bir ayeti daha delil olarak göstererek devam şöyle devam eder, Allah şöyle buyurur: *'Nihayet onlardan birine ölüm gelince, Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır.'*¹⁷² Şeyh Müfid bu konuda bütün Ehli İlim arasında ihtilafın olacağını bilmediğini söylemektedir.¹⁷³

2.5.5. Tевbenin Hakikati

Şeyh Müfid tevbenin hakikatini şöyle açıklıyor; Allah'a tevbe etmekle geçmişte yaptığın şeylerden pişmanlık duymak olduğunu, şartı ise hayatı boyunca o günahın

¹⁷⁰Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.33.

¹⁷¹Nisa, 4/ 18.

¹⁷²Mü'minûn, 23/ 99-100

¹⁷³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.33.

misline bir daha dönmemeye karar kılmak olduğunu anlatır. Ona göre kim tevbesinde karar kılmazsa tövbe etmiş sayılmaz. İsterse daha önce Allah'a karşı işlediği günahların aynısını yapmayı terk etse de. O, bu görüşün bütün Ehl-i Adl mezhebinin görüşü olduğunu, İmamiyye mütekelliminin bunun hakkında herhangi bir görüşü olduğunu bilmediğini belirtmekte, Abdüsselam el-Cubbai ve ona tabi olanların ise aksi görüşte olduğunu açıklar.¹⁷⁴

2.5.6. Günahlardan Tövbe Etmek ve Aynı Davranışta Bulunma

Şeyh Müfid, bir kişi yapmış olduğu davranışın çirkin olduğunu itikad etse ve onun gibi aynı bir davranışta bulunsun da yine de tövbe etmesi sahih olduğunu açıklar. Ancak terk ettiği şeylerde tövbe ettiği davranışların aynı olmaması gerekir. Şayet sebep ve davranışlar aynı ise tövbe etmesi sahih değildir. Bu görüşün bütün Ehl-i Tevhid mezhebinin görüşü olduğu, ancak Ebu Haşim el-Cubbai'nin hariç olduğu, çünkü onun şöyle iddia ettiğini söyler; Kabih/çirkin olan ve onun çirkin olduğunu bildiği halde onu işleyen kişinin tevbesinin sahih olmadığını ve geçersiz olduğunu söylemektedir.¹⁷⁵

2.5.7. İnsanlara Yapılan Haksızlıktan Tövbe Etmek

Şeyh Müfid, insanlara yapılan zülümden dolayı tövbe etmenin şartı, mazlumlara giderek, onların haklarını iade etmek, onlardan helallik istemek ve onların gönlünü almak olabileceğini söyler. Haksızlık ettiği kişi şayet ölmüş ya da kaybolmuş ise o kişinin vasilerine gider ve hakkını iade eder ya da onlardan helallik ister. Kişinin vasisi de yok ise onları bulduğunda tevbesini gerçekleştirir. Bu konuda hayatta iken büyük bir gayret sarf ederek arayacak, öldükten sonrada hakları iade etmeleri için vasiyette bulunacak. Zülüm ettiği kişileri bilmez ya da nerede olduklarını bilmiyor ise onları tanıdığı zaman onlara haklarını vereceğini ve onları bulmaya büyük bir gayret göstermelidir. Ölümün yaklaşması ile onları bulacağından endişe ediyor ise o zaman vasiyet etmeleri gerekir. Müellif bu konuda genel olarak şunun yapılması gerekli görür; zalimlere vacip olan şey tövbe ile birlikte hakkı iade etmek için çaba sarf etmek ve insanların haklarını vermek olduğunu söyler. Eğer, Allah onların tövbe etmeden önce

¹⁷⁴Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.33.

¹⁷⁵Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.34.

böyle bir çabada olduklarını bilir ve tövbe edenlerin mazlumlara haklarının fazlası ile iade edip ve tövbe edenlerin zulüm yapmayı artık terk ederlerse o zaman onların durumu Allah'a kaldığını ve Allah dilerse onları cezalandıracağını dilerse de lütufta bulunarak onları af edecektir. O, bu konudamütekellimin fukaha ve Ehl-i Salat'ın icma içinde olduğunu söyler.¹⁷⁶

2.5.8. Müminleri Öldürme ve Daha Sonra Tövbe Etme Görüşü

Şeyh Müfid'e göre, kan akıtılması haram ve öldürülmesi helal sayılmayan bir mümini öldüren ve daha sonra yaptığı davranıştan tevbe etmek isteyen kişi maktulün ailesine kendini teslim etmesi gerekir. Maktulün ailesi dilerse ondan intikam alırlar veya dilerlerse ondan diyet talep ederek onu affedebilirler. Eğer kendini onlara teslim etmez ise onun tevbesi kabul olmaz. Ancak onlara teslim olursa tevbesi kabul olur ve işlemiş olduğu cinayetin cezası teslim olmasıyla düşmüş olur.

Müellif, kim müminlerin kanını helal kılar ve kanlarını helal sayarak onlardan birini öldürürse, aklın onun tövbe etmesi ve tevbesinin kabulünü red etmediğini söyler. Ancak simaî olarak hidayet ve sadık imamlardan şöyle haber geldiğini söyler; kim böyle bir şey yaparsa tevbeyle asla muvaffak olmaz ve ceza boynundan düşme şeklinde tevbe etmemiştir diye belirtir. Çünkü o mecburi ya da zorunlu değil de kendi isteği ile bu suçu işlediğini, bu görüşün İmamiyye'den tüm fukaha, hadis rivayet eden ve asar nakledenlerin icma ettikleri bir görüş olduğunu söyler.¹⁷⁷

2.6. Haber, Gayib Haberle İlgili Konular

2.6.1. Gayib Bilgisi, Bu Bilgi Kesbi mi yoksa Zorunlu mu?

Şeyh Müfid, Allah, enbiya, dinin sıhhati ve hakikatı duyularla idrak edilmeyen ve ilk bakışta onun var olduğu anlaşılmayan bidayette hakkında bilgi olmayıp ancak kıyas yoluyla bilinir zorunluk cihetinden bilinmesi sahih olmadığını söyler. Her şeyin bilgisine sahip olunmadığını bunların Kesp (kazanılmış) ile bilinebilir. Bu görüşe

¹⁷⁶Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.34.

¹⁷⁷Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.35.

Bağdad cemaati katılmaktadır. Mü'tezile'den Basra kolu, Müşabbihe, ehl-i Kader, Mürcie muhalefet etmiştir.¹⁷⁸

2.6.2. Haberlerin/Hadis Sıhhat Bilgisi ve Bu Bilgi Zorunlu Bilgimi mi yoksa Kesbi mi?

Şeyh Müfid, bütün haberlerin/hadisın sıhhat bilgisi istidlal/delil yoluyla bilindiğini, bunun da kesp cihetinden hâsıl olacağını belirtir. Ondan hiçbir şeyin zorunluk cihetinden vuku bulmadığını, bunda ki görüşlerin gaip olan şeylerin bilgisi konusundan ki söylemlerin aynısıdır. O, bu görüşe tüm Bağdat cemaatinin katıldığını, ancak Basralılar, Müşabbihe ve Mücbire'nin de zıt görüşte olduklarını söyler.¹⁷⁹

2.6.3. Haber/Hadisde Tevâtür¹⁸⁰ Mütevâtir Haddi

Şeyh Müfid, haber/hadis de sıhhati kesin olan tevatürü şöyle tanımlar; yalan söylemleri aklen mümkün olmayan çok sayıda insan topluluğunun bir haberi birbirini ardınca haber verip naklederek birleşmelerine denir. Bu da insanların ihtiyaç ve sebeplerin değişmesine göre oluşan durumdur. Bunun ilmi ise 'nazari ilim' işitme veya görmeye dayandığını bundan haberi olmayanlar kelam ve ibare ile fark edemezler. Müellif bu görüşün Bağdat cemaatından Ashab-u Tevatür'ün görüşü olduğunu, Basralıların ise onlara aksi görüşte olduğunu tevatürün haddi 'zaruri ilim' olması gerektiğini söylerler.¹⁸¹

2.6.4. Duyu Organları ile İdrâk Bilgi Allah Fiili ile mi yoksa İnsan Fiili ile mi Bilinir?

Şeyh Müfid'e göre; duyu organlar 'mahsûsât' ile elde edilen bilginin üç kısma ayrılır; Bir kısmı Allah'ın fiili, bir kısmı duyu organları, bir kısmı da diğer insanların fiilidir. Allah'ın fiili ile idrak edilen bilgi: Allah tarafından elde edilen bilgidir. Kişinin; şimşek sesi, yıldırımın rengi, soğuk ve sıcak, rüzgârın sesi gibi şeylerin bilgisi ve buna

¹⁷⁸Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.35.

¹⁷⁹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.36.

¹⁸⁰ "Aklın yalan üzere ittifak etmelerini kabul etmeyeceği kalabalık bir topluluğun, aynı şekilde kalabalık bir topluluktan rivayet ettikleri hadise denir. Mütevâtir hadisin bu şekilde aktarılmasına da tevatür denir." (*Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Kaynak eserler, Ankara 2006, s. 657.)

¹⁸¹Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.36.

benzer şeyler olduğunu ve bunların duyu organlarına gelen ancak duyuların/hissin etkisi olmayan Allah'tan gelen sebeplerle oluşan ve insanların bunlarda secim hakkı olmayan bilgilerdir.

Duyu organları ile hâsıl olan fiiller: kulak vererek, gözü açarak, ya da duyu organın his etmesi ve mevcut duyu sebebi ile onların bilmesiyle meydana gelmesi ile elde edilen bilgilerdir..¹⁸²

2.7. “Dâr”/Ülke Hükümü

Şeyh Müfid, dâr/ülke hükümünün çoğunluğa göre şekillendiğini söyler ve nerede hangi topluluk çok ise hükmün de çoğunluğa göre verileceğini belirtir. O, hangi yerde “küfr” galebe gelirse o yerin dârul küfr/harp, hangi yerde de iman galebe gelse o yerin de dârul iman olduğunu söyler. Ancak hangi yerde iman değil de İslam onda galebe olsa o yer dâru-l-İslam olduğunu belirtir. Şeyh Müfid' göre ise, her hangi bir beldede eğer kelime-i şهادet, beş vakit namaz, orucun, zekâtın ve haccın farz olduğuna inanılıyorsa ve o beldelerde Ehl-i Beyt'in imameti kabulü zahir olmasa da orası Dâru-l-İslam'dır, ancak Dâru'l-İman değildir. O İslam beldelerinden her bölgesinin ister insanları ister azınlıkta olsun ister çoğunlukta olsun eğer İslam şiarı/alameti orda görünüyorsa ve Ehl-i Beyt'in imameti kabul ediliyorsa oranın hem Dâru'l-İslam hem de Dâru'l-İman olduğunu söyler. Şeyh Müfid, bu görüşün Şia'nın Ehl-i Beyt'ten haber/hadis nakleden cemaatin mezhep görüşü olduğunu, kendisinin anlattığı usul üzeri Mü'tezile'den birçok cemaatin de aynı görüşte olduğunu söyler.¹⁸³

2.8.Kelam'da Latif ve Zarif Olan Şeyler

Şeyh Müfid, kitabının son bölümünde ‘Kelam'da Latif ve Zarif Olan Şeylerin Babı’ olarak isimlendirdiği bu bölümde kendi kelâmî anlayışını izah etmiş ve bunların on iki imâmdan nakledilen ilkelere uygun olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte, felsefî ve fikhî meselelere de yer verilmiştir. Kitabın bu bölümü daha çok felsefî, fikhî ve kelami konulara değindiği için bizim konumuzla çok ilintili değildir. Biz de bu bölümde Şeyh Müfid'in hangi konuları ele aldığını, en azında nelerden bahsettiğini,

¹⁸²Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.36.

¹⁸³Müfid, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât*, s.39.

hangi konuları ele aldığını veya hangi kavramları kullandığını göstermek için sadece müellifin ele aldığı konu başlıklarını vermekle yetineceğiz. 1. Cevher. 2. Cevherler Aynı Cins mi Yoksa Kendi İçinde Değişir mi? 3-Cevherlerde Alan ve Miktar Var mı? 4-Evren ve Cevherlerin Yer/Mekan Kaplaması. 5-Cevher ve Onda Olması Gereken Araz. 6-Cevherin “Beka” Kalıcılığı. 7-Cevherler Bir Mekana Muhtaç mı? 8-Cisimler Konusu. 9-Arazlar Hakkında. 10-Arazların Değişmesi ve İadesi. 11- “Madûm” Varlığı İmkânsız Olan Şey Hakkında. 12-Âlemin Mahiyeti. 13-“Felek” Konusu. 14-Felek (Gökküre) Hareketi. 15-Yeryüzü Hareket Ediyor mu? Yoksa Sabit mi? 16-Evrende “Mela” doluluk ve “Halâi” Boşluk Görüşü. 17-Mekân Konusu. 18-Vakit ve Zaman Hakkında. 19-Tabiat Hakkında. 20-Cisimlerin Tabiattan Oluşumu. 21-İrade ve Gerekliliği. 22-Fiillerde “Tevellüd”. 23-“Mûcep” (İrade Gerekliliği) ile “Mütevellid” (Doğurganlık) Arasında ki Fark. 24-Fillerde Muvellidat (Doğuganlık) ve Mutevallidat Çeşitleri. 25-Sebepte ki Emir Fiili, Musebbe Emir mi Yosa Değilmi? 26-Allah’ın Filleride “Mutevallidat” (Doğurganlık) Var mı? 27-“Haz ” Şehvet Konusu. 28-Bedel Konusu. 29-İbret ve İyi Olmayan Şeyin Yaratılması. 30-Elem (Acı) ve Lezzetlerin Salah ve Lütüfta Eşit Olmaları. 31-Allah’ın İlminde Kul Küfre Girdikten Sonra Şayet Onu Yaşatırsa İman Edeceği ya da Onu Günah Üzeri Bıraksa Tövbe Edecek Olan Kişiyi Allah’ın Ona Engell Olup Fırsat Vermemesi Caizmidir? 32-Mukâfatsız, Bir Maslahat(Yarar) İçin Êlem(Acı) Verilmesi. 33-Hayvanları Hakkı İade Edilmesi ve Kıssas Uygulaması. 34-Cennet Ehlinin Nimetlenmesi Onlara Lütuf mu Yoksa Mükâfat mı?. 35-Dünyada Sevap ile Cezaya Acıl Mükâfat/Karşılık Verilmesi. 36-Bir Şeyi Tercih Etmek O Şeye İradeli (İstek) mi Olur? 37- İrade de Yakınlaşma Hakkında. 38-İrade, Kişinin Bizzat Muradı (Kast) mıdır Yoksa Başkasının İradesi İle midir ya da Bir İradeye İhtiyaç Yokmu? 39-Şehadet Konusu. 40-Allah’ın Kalpleri Mühürlemesi. 41-Nasır(Allah’ın Yardımı) ve Hızlan(Yardımanın Kesilmesi). 42-Velayet ve Husumet. 43-Takiyye Konusu. 44-İsim ve Müsemma Konusu. 45-İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Yasaklamak. 46-Haram Mal ile Bir Farzı Eda Eden Kişi, Farz Onun Üzerinde Kalkmış Olur mu? 47-Zalimlere Yardımcı Olmak, Onlara Tabii Olmak, Mallarından Yararlanarak Kazanç Elde Etmek Konusu. 48-İcm’a Konusu. 49-Âhad Hadisler. 50-Hikâye ve Mâhki (Söylenen Söz). 51-Kur’an’ın Nâsıh ve Mensûh Konusu. 52-Kur’an-ı Kerim’in Sünnetle Nesh Edilmesi. 53-Cennet ve Cehennem Yaratılması Hakkında. 54-Ahirette İnsan “Azalar ” Dile Gelmesi ve Şahitlik Etmesi. 55-İnsanın Ölüye Ağlayarak

Acı Vermesi. 56-Hz.İsa'nın Beşikte Konuşma Hadisesi. 57-Deli İle Çocuğun Kelamı ve Söylemlerinde Sıdk ya da Kızp Meydana Gelir mi? 58-Kelamın (Söz) Mahiyeti. 59-“Mütevellid” Bir Fiilin Vücuda Gelmeden ya da Geldikten Sonra Tövbe Etmek.

SONUÇ

Genel hatlarıyla bilgi verdiğimiz Şeyh Müfid'in *Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* eserinde fırkalar farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Şeyh Müfid'e göre, İmâmiyye Şîa'nın imâmet telakkisini benimseyen; her asırda İmam'ın varlığını vacip gören ve peygamberin vefatından sonra İmâmet'in açık nassın gerekliliği ile İsmet ve Kemal sıfatlarının her imamda olduğunu kabul eden, daha sonra imamlık vasfının Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in nesline hasredip Ali er-Rızâ ile devam ettiğini kabul eden gruba mahsus bir isimdir. O, İmâmiyye'yi bazen Ehl-i İmâmet diye tanımlarken, Ashab-ı Tenasub'un İmâmiyye'ye mensup bir topluluk olarak sayar ve el-Mufavvıda'nın da İmamiyye'den ayrılan topluluk olduğunu belirtir.

Şeyh Müfid Zeydiyye'yi ise şöyle tarif ediyor; imâmetin müminlerin Emiri Ali b. Ebi Talip, Hasan, Hüseyin ve Zeyd b. Ali'nin imam olduklarını söyleyen ve bununla beraber Adaletli, İlim sahibi Cesur, biâtı "kılıçlar cihat için keskinleşir" nidasıyla imamlığı kendinde bulan her Fatımi'nin İmâmetini kabul eden topluluğa verilen isim olduğunu söyler.

Şeyh Müfid'e göre Mü'tezile; el-Menziletü beyne'l-menziyeteyn diyerek meydana çıkmış olanlara verilen bir lakaptır. Vasıl b. Ata'nın meydana getirdiği hadiseye deliller sunarak kendisine Amr b. Ubeyd'in tabi olduğunu böylece onların söylediklerini söyleyen ve bu mezhep üzerine onlara tabi olanlara Hasan Basri'nin meclisini terk edenlere Mü'tezile denilmiştir. Çünkü onlar Hasan Basri'nin taraftarı oldukları halde onun meclisini terk etmişlerdi. O, Mü'tezile'ye Ehl-i İtizal, Ehl-i Tevhid olarak isimlendirmekte, ayrıca Mü'tezile'yi Bağdat ve Basra ekolü olarak ikiye ayırmaktadır.

Şeyh Müfid, Hariciyye'yi İslam'dan dönen fırka olarak tanımlar. Haricilerin dinden yüz çevirdiklerini, Hz. Ali'den ayrılmalarından dolayı kâfir olduklarını ve dolayısıyla onların ebedi olarak cehennemde olacaklarını söylemektedir.

İmamiyye ile Mü'tezile'yi mukayeseli olarak karşılaştırırken birçok fırka, mezhep ve gruptan bahseder. Şeyh Müfid'in İmamiyye ile Mü'tezile'nin yanısıra görüşlerine yer verdiği fırka mezhepler şunlardır; Mürcie, Ashab-ı Hadis, Hadis Ehli, Butriyye,

Carudiyye, Haşeviyye, Ehli Teşbih, Müşebbihe, Ehl-i Teşbih, Muhakkime, Ashab-ü Sıfat, Cebriyye, Mücbire, Ehl-i Adl, Ehl-i Va'id, Ehl-i Salat, Ehl-i Kader, Muvahhidun, Cumhur, Cehmiyye, Bağdat ekolünden Ashab-u Tevatur. Şeyh Müfid bu fırkalar hakkında herhangi bir tasnif, olumlu ya da olumsuz bir yorumda bulunmaz. İmamiyye'nin itikadi düşüncelerinde bahsederken İmamiyye'ye katıldıklarını ya da katılmadıklarını belirtir.

Bütün bunlarla birlikte Şeyh Müfid *Evâilü'l-Makâlât'ta* birçok alim ve mütekellimin görüşlerine yer verdiğini gördük. Özellikle birçok Mu'tezili Mütekellim ve alimin görüşlerine yer vermektedir. Şeyh Müfid'in görüşlerine yer verdiği kişiler şunlardır; Vasıl b. Ata, Amr b. Ubeyd, Dirar b. Amr, Muhammed b. Şebib, Ibn Ebi Şeybe, Ebu Haşim Cubbai, Ebu Kasım el-Belhi, Hâkem b. Hişam, Haşim b. Amr el-Fuvatî, Cehm b. Safvan, Abdul Selem bin Abdul Vahap el-Cehm, Abdul Selem el-Cubbâî, Ibn Ahşit ve Nazzam gibi birçok alimin görüşlerine yer vermektedir. Şeyh Müfid bu kişiler hakkında herhangi olumlu ya da olumsuz bir görüş belirtmez, sadece İmamiyye mezhebine katıldıkları görüşleri ve katılmadıkları görüşlerine yer verir. Müfid, Eş'ari'den de bahseder. Eş'ari'yi Basra ehlinde Eş'ari olarak bilinen şahıs olarak tanımlar.

KAYNAKÇA

- Abdulkâhir, el-Bağdâdî**, *el-Fark Beyn'el-Fırâk*, Çeviren: Ethem Rûhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı. Yayınları. 5. baskı, Ankara 2008.
- Ahmet el-Katip**, *Nedenleri Tarihte Kalmış Siyasi Ayrılık Sünnilik Şiilik İslam Birliği*, Çeviri; Muharrem Tan, Mana Yayınları, İstanbul 2013.
- Ahmetoğlu, Şahin**, *Şî-İmâmiyye'nin Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, İlahiyat yayınları, Ankara 2014.
- Akbulut, Ahmet**, *Sahabe Dönemi Taht Kavgaları*, Pozitif Matbacılık, Ankara 2001.
- Aktepe, Orhan**, *Mü'tezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Va'id İlkesi, Kelam Araştırmaları*, 9:1, 2011.
- Allame Tabatabâî**, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia*, Çeviri, Kadir Akaras, Abbas Akyüz, Kevser Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2009.
- Aycan, İrfan**, '*Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Sufyan*', Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- Aydınlı, Abdullah**, "İbnü'l-Ciâbî", *DİA*, yıl: 2000, XXI/4.
- Aydınlı, Osman**, '*Akılcı Din Söylemi*' Hititkitap Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2010,
- Bulut, Halil İbrahim**, *Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid*, İstanbul 2013.
- Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Kaynak eserler, Ankara 2006.
- Ebu Zehra, Muhammed**, *Mezhepler Tarihi*, Çeviri; Sıbğatullah KAYA, Çelik Yayınevi, İstanbul 2009.
- Ebu'l-Hasan el-Eş'arî**, *el-İbane ve Usûlü Ehli's-Sünnet*, Tercüme, Doç. Dr. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2010.
- Ebu'l-Hasan el-Eş'arî**, *el-lüma'fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida*, Tercüme; Kılıç Aslan Mavil, Hikmet Yağlı Mavil, İz Yatıncılık, İstanbul 2016.

- Ebû'l-Hasan el-Eş'arî**, *İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn)*, Çeviri: Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, Ekim 2005
- et-Tancı, Muhammed bin Tavit**, *İslâm'da Hilâfet ve Mezheplerin Doğuşu*, çeviren Ethem Ruhi Fığlalı, e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, 2011, cilt: IV, sayı: 1.
- Hakyemez, Cemil**, *Gaybet İnanıcı ve Şiîlik'teki Yeri* (Doktora Tezi), 2006 Ankara.
- İbn Nedim**, *el-Fihrist*, Tercüme editör, Doç. Dr. Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, 1. Baskı Şubat 2017.
- Kadı Abdulcabbar**, *Şerhü'l-Usûli'l-Hamse*, Çeviri, Prof. Dr. İlyas Çelebi, Yayınevi; Türkiye Yazma Eserler, İstanbul 2013.
- Kartoğlu, Habip**, "Evâilü'l-Makâlât Adlı Eseri Bağlamında Şeyh Müfid'in İmamet Anlayışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 31 (Haziran 2015).
- Kummî/Nevbahî**, *Şiî Fırkalar*, Çev: Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- Kutlu, Sönmez**, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Avrasya Yay. 2. Baskı, Ankara 2002.
- Kutlu, Sönmez**, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008.
- Onat, Hasan-Kutlu, Sönmez**, *İslam Mezhepler Tarihi*, Grafiker Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2015.
- Öz, Mustafa**, "İbn Bâbeveyh Şeyh Sadûk" *DİA*, yıl: 1999.
- Öz, Mustafa**, "Ahmed B. Ali Necâşî", *DİA*, yıl: 2006.
- Ruhi Fığlalı, Ethem**, Sakife Olayı veya Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçimi, İslam Medeniyeti Mecmuası, Cilt V, Sayı 3, İstanbul 1982.
- Şehristanî**, *el-Milel ve'n-Nihal*, Çeviri: Mustafa ÖZ, Litera Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2011.
- Şeyh Müfid**, *Evâ'ilü'l-Makâlât Fi'l-Mezâhibi ve'l-Muhtârât* ed. Mehdi Muhakkik, Tahran 1382/2003.

Taşdelen, Mehmet, “Mü’tezile’den Şefaât Anlayışı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5 Sayı:10, Aralık 2015.

Topaloğlu, Nuri, “İbnü’s-Semmâk Ebû Amr”, *DİA*, yıl: 2000.

Tülücü, Süleyman, “en-Nâşî el-Asgar”, *DİA*, yıl: 2006.

Uyar, Mazlum, “İbnü’l-Cüneyd”, *DİA*, yıl: 2000.

WATT, W. Montgomery, Çeviren; Halil İbrahim Bulut, *Erken Dönem İmâmet Doktrinine Dair Mülâhazalar*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/2005/1.

